

PALÓC JÖVŐ

VIDÉKFEJLESZTÉS ALULNÉZETBŐL

Szerkesztők: Lányi András – Farkas Gabriella

Felelős kiadó: Valent József, elnök, Érsekvadkert Jövőjéért Alapítvány

Projektgazda: Csabák István

A projekt a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat Elnökségének értékelése és javaslata alapján, az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap társfinanszírozásában, a Nemzeti Vidékfejlesztési Program Irányító Hatóságának jóváhagyásával valósul meg.

Lányi András:

A fenntartható fejlődés erőforrásai a balassagyarmati kistérségben

2012 augusztusában a kistérségi társulás vendégeiként kutatótábor keretében ismerkedtünk a térség viszonyaival. A munkába bevont hallgatók kb tíz településen mintegy hetven interjút készítettek, elsősorban a következő célcsoportokhoz tartozó személyekkel:

- mezőgazdasági kisvállalkozók,
- polgármesterek, a falvak közösségi életének meghatározó szereplői,
- vidékfejlesztési szakemberek,
- pályakezdő fiatalok.

Munkánk során arra a következtetésre jutottunk, hogy a *helyi társadalom képessége fenntartható fejlődési stratégiák kialakítására és megvalósítására a szó szűkebb értelmében vett társadalmi feltételeken múlik*. A fenntarthatóság szempontjából elsősorban számításba jövő tényezők: a népesség összetétele, gondolkodásmódja, tudása, a közösségi kapcsolatok minősége, kezdeményezőkézség, érdekérvényesítő képesség, helyi erőviszonyok, tulajdonviszonyok, gazdálkodási tapasztalatok. Ehhez képest külsődleges tényezőknek tekintjük, és a későbbiekben is csak mint a fenntartható fejlődés peremfeltételeit érintjük az agrárökológiai viszonyokat és azok változásait, a jogi és adminisztratív feltételeket (melyek értelmezésére külön kutatást tervezünk), de a szó szorosabb értelmében vett gazdasági kérdéseket is.

1. A helyi társadalmi-gazdasági viszonyok átalakulása a rendszerváltozás óta

A kilencvenes évek első felében végbement föld-privatizáció és a termelőszövetkezetek felbomlása/átalakulása szinte egycsapásra teremtett új helyzetet. Mint utóbb kiderült, a szövetkezetek felbomlása vagy megőrzése, esetleg átalakítása magánvállalkozássá csak az alkalmazott jogtechnikai eszközökben különbözik: a vagyon nagy része (tulajdonként vagy haszonbérlet formájában)

mindhárom esetben csakhamar néhány tehetős vállalkozó kezében összpontosul – nem ritka az olyan falu, ahol egyetlen cég kezében. Az új nagybirtokosok többsége az egykori állami, illetve szövetkezeti gazdaság vezetői köréből került ki, ehhez járultak a földárveréseken sikeres pénzügyi befektetők, valamint egy-egy polgármester, aki két-három ciklus alatt jelentősebb ingatlanvagyonra tett szert az általa vezetett településen.

A több ezer hektáron gazdálkodó nagybirtok ma ismét a falvak fejlődésének egyik fő akadály. Tulajdonosaikat a földalapú támogatás az iparszerű mezőgazdasági tevékenységben teszi érdekeltté: nincs szükségük a helyi munkaerőre, nincs szükségük a helyi tudásra, végeredményben nincs szükségük falvakra. A termelés hozzáadott értéke e gazdaságok többségében ugyan aránylag csekély, és a jövedelem helyben maradó része is ennek megfelelően alakul, azonban az alacsonyabb fajlagos költséggel és nagyobb mennyiségben előállított nyersanyag (szemestakarmány, gabona, hús vagy tej) után befolyó jövedelem az elérhető támogatási formákkal együtt a nagyüzemeknek így is biztonságos bevételt biztosít. A téeszek, amelyek egykor ezeken a földeken gazdálkodtak, szinte teljes foglalkoztatottságot teremtettek (azaz finanszírozták a belső munkanélküliséget egy igen alacsony színvonalon), és sokféle módon segítették tagjaik egyéni gazdálkodását, nemkülönben a település fejlesztését. Gyorsan – és nem éppen a piaci versenyben – meggazdagodott jogutódai ma egyiket sem érzik a feladatunknak. Ami a helyi közéletet illeti, az új földesurak kétféle stratégiát követnek – nem ritkán váltakozva -: a/ érdekeik érvényesítése céljából domináns szerepet vívnak ki maguknak a falu vezetésében, b/ távol tartják magukat a helyi problémáktól, és semmiféle felelősséget nem vállalnak a település vagy lakói sorsáért.

A termelőszövetkezet az ott dolgozók többségét elszoktatta az önálló gazdálkodástól, de megőrizték szakértelmüket a földművelés vagy állattenyésztés egy vagy több ágazatában. Az utóbbi húsz esztendőben a családi gazdaságokat fokozatosan ellehetetlenítő agrárpolitika eredményeként ez a szakértelem is rohamosan erodálódik: a falusiak eladogatják vagy tartósan bérbe adják földjeiket, a fiatalok a családban nem sajátíthatják el az elemi mezőgazdasági ismereteket. A balassagyarmati kistérséghez tartozó falvak rendszeres jövedelemmel rendelkező

lakóinak többsége városon dolgozik. A hazai viszonylatban gazdagnak minősülő középmagyarországi régió közelsége magyarázza, hogy a tehetősebb háztartások többsége ebből a körből kerül ki. A bejárók zöme azonban rosszul fizetett, részben alkalmi munkát végez. A szürkegazdaság is előszeretettel épít a kiszolgáltatottabb falusi munkaerőre. A bejárókkal azonban a kutatás csak érintőlegesen foglalkozik, mivel az ő helyzetük a térség fejlődésétől kevésbé függ.

A bejáró munkával szerzett jövedelem a meghatározó a kisléptékű mezőgazdasági tevékenységet folytató családokban is. A házikertek és a háztáji állattartás elsősorban a család és a rokonság ellátásában játszik szerepet, a felesleget helyben, cserekereskedelem útján értékesítik. A háztáji gazdaság termékei csak a piacról szorultak ki, a falusiak önellátásában szerepük ma is jelentős. Megfigyelésünk szerint azonban az ilyen kiegészítő jellegű, önellátó családi gazdaságok általában nem fejlődőképesek, sőt, jelentőségük a nemzedékváltással inkább csökken. Ennek okát az érintettekkel folytatott beszélgetések alapján abban látjuk, hogy a főfoglalkozású kereső tevékenység mellett rendszeresen végzett háztáji mezőgazdasági munkát a fiatalok egyre terhesebbnek találják, viszont a jelenlegi üzemméret mellett abból megélni nem tudnának. Megoldásként a családi gazdaság bővítése és a farmer-tevékenységre való átállás kínálkozna, erről azonban a többség úgy gondolja, hogy az nem éri meg, mert túlságosan kockázatos. A leggyakrabban említett kockázati tényezők:

- a gazdálkodást sújtó átláthatatlan és kiszámíthatatlan bürokratikus kötelezettségek,
- a szűkös értékesítési lehetőségek és a nyomott átvételi árak,
- a megfelelő mezőgazdasági szakértelem hiánya a fiataloknál,
- a továbblépéshez szükséges hitelfedezet elérhetetlensége.

Figyelemre méltó, hogy még a munkanélküliek sem részesítik előnyben a jövedelemszerzésnek ezt a módját, s ha éppen önkormányzati vagy egyéb szociális programok nem ösztökélik őket, még saját szükségletre is alig hajlandóak kerti munkát végezni, és inkább a napszámot, alkalmi munkát, közmunkát, vagy esetleg a teljes tétlenséget választják.

Az árutermelő családi gazdaságok és mezőgazdasági kisvállalkozók száma alatta marad a legóvatosabb várakozásoknak is. Ennek okaival és a farmergazdaságok kilátásaival később külön foglalkozunk.

A faluba betelepült (vagy oda élete második felében visszatelepült) középosztálybeliek kétféle stratégiát követnek. Egy részük semmiféle érdeklődést nem mutat a helyi ügyek iránt, a falut kellemes lakóhelynek tekinti, azonban munkája, megélhetése, társadalmi kapcsolatai a városhoz fűzik. Mások öntudatos falusiakká válnak: gyakran közülük kerülnek ki a hagyományőrzők, faluszépítők. Rendszerint mozgékonyabbak, jobb érdekérvényesítők lévén, mint a helybeliek, ma már korántsem számít kivételnek a kívülről jött falusi vezető. Vállalkozók, értelmiségiek egyaránt akadnak közöttük; elsősorban kapcsolati tőkéjük, kezdeményező készségük miatt válnak hosszabb-rövidebb idő elteltével a polgármesteri szék várományosaivá. Megjelenésüktől a jövevényekkel szemben egyébként bizalmatlan falusiak kézzelfogható előnyöket remélnek. A kívülről érkezett polgármesterek sikerének magyarázatához azonban hozzá tartozik a falusi társadalom benuultsága, a kölcsönös bizalmatlanság légköre is, ami a helyi jelöltek helyzetét néha még inkább nehezíti, mint a jövevényét. Egészében véve egy olyan – roppant lassú és bizonytalan kimenetelű – folyamat tanúi lehetünk, amely a falusi középrétegek lassú kicserélődéséhez vezethet. Miközben a kvalifikált munkát végző falusiak és diplomás gyermekeik folyamatosan elvándorolnak és városlakókká lesznek, “utánpótlásuk” a városokból érkezik. Ez az újabb keletű lakosságcsere az ismét egyre erősebben tagolt falusi társadalom alsóbb rétegeit kevésbé érinti: a szegénység helyben marad. Tovább vékonyodnak viszont a két csoportot összekötő szálak, hiszen a befolyásos családok többségének már csak azért sincs köze a szegények helyi társadalmához, mert vagy nem itt dolgozik, tanul, szórakozik stb, vagy nem itt nőtt fel, nem idevalósi. Ennek eredményeképpen lecsökken azoknak a szereplőknek a száma, akik ténylegesen befolyást tudnak és akarnak gyakorolni a település sorsát érintő döntésekre. A helyi közélet iránti érdeklődés ugyanis sem a bejáró dolgozók, sem a jövevények többségére nem jellemző, és kézenfekvő okokból az alacsony jövedelmű és presztizsú, részben munkanélküli, részben nyugdíjból élő családokra sem.

Az volt a benyomásunk, hogy a falvakat megosztó ellentétekről, egzisztenciális jelentőségű kérdésekről nyilvánosan nem sok szó esik. A mindenkori vezetés pályázik, gazdálkodik, igyekszik eleget tenni a rá nehezedő bürokratikus várakozásoknak, eligazodni a hetente változó jogszabályok útvesztőjében, megfelelő kapcsolatokat kialakítani a mindenkori kormánnyal vagy egyéb, befolyásos körökkel. A napi érdekek és érdeksérelmek körül forgó privát közbeszéd töredezett, a szereplők és csoportok között nincs rendszeres érintkezés. A falusi társadalom, amilyennek mi láttuk, többszörösen megosztott. Figyelemre méltó, hogy ennek a megosztottságnak a primer tünete a mindenkori helyi vezetéshez való sarkított viszony. A megismert esetek nem kis hányadában az elbeszélések egy két táborra szakadt közösségről szóltak. Az egyik oldalon a polgármesterrel jó kapcsolatot ápoló rokoni, baráti, üzlettársi kör jelenik meg, a másikon ellenlábasaik, nem egyszer az előző polgármester rokonai és üzletfelei, valamint azok, akik úgy érzik, hogy ezek a viszályok az ő fejük felett zajlanak – ez utóbbiak többnyire az épp hivatalban lévő polgármester “ellenzékét” erősítik. A széles körben elterjedt “alulnézeti” kép tehát csak részben hiteles, mely szerint “ugyanazok maradnak hatalmon, csak másképpen szerveződnek”. A vetélkedés résztvevői valóban szűk és jól körülhatárolható körből kerülnek ki (“ugyanazok”), azonban markánsan szemben álló táborokba szerveződnek (tehát nem “ugyanazok”). Ez a megosztottság azonban megfigyeléseink szerint nem elsődlegesen politikai indíttatású: az egymástól eltérő politikai tájékozódás adott esetben nem oka, hanem következménye az eleve fennálló ellentéteknek. Maga a megosztottság általános, magyarázata viszont helyenként változó:

- Helyi “klánok” vetélkedése a falu vezetéséért és azzal járó előnyökért, a fent elmondottak szerint.
- Aktuális érdekellentétek: elsősorban a 90-es évek első felében végbement tévesz-privatizáció, földkiadás és árverés körül elszenvedett sérelmek váltanak ki meglepően heves indulatokat mind a mai napig. Adódnak újabb keletű konfliktusforrások is: pl. a falu fejlesztésével, egyes beruházásokkal kapcsolatos döntések.

- Betelepültek és őslakosok ellentéte: ez azonban térségünkben egyetlen megismert esetben sem vált explicitté, többnyire kölcsönös tartózkodásban merül ki.
- Etnokulturális különbségek: az evangélikus/katolikus illetve ezzel jelentős átfedést mutató szlovák/magyar kettősség inkább pozitív identitást nyújt az érintett csoportoknak, azonban a kapcsolati hálózatok alakulására jelentős befolyással van.
- Cigányok és a többségi társadalom ellentéte: ez a legsúlyosabb konfliktus, ezt azonban a többitől külön kell tárgyalnunk, már csak azért is, mivel cigányok többsége és magyarok között a társadalmi érintkezés úgyszólván megszűnt. Ezen az iskolai kényszer-integráció már semmit sem segít, ellenben az ott folyó munkát nehezítheti a két, egymástól egyre inkább elütő csoport gyermekeinek együttes oktatása-nevelése. Általánosítani nem lehet: több iskolában tapasztaltuk, hogy a cigánygyerekek konfliktusok nélkül illeszkedtek be a tanulóközösségbe. Az is bebizonyosodott, hogy megfelelő nevelési módszerekkel ezek a folyamatok jól befolyásolhatók (pl. sikerélmény a sport vagy gyakorlati tevékenységben, ahol a hazuról hozott hátrányok nem jelentkeznek). Elgondolkodtató, hogy több faluban hangsúlyozták, a bennszülött cigányokkal nincsenek gondok, a közrendet veszélyeztető, összeférhetetlen családokról szinte minden esetben úgy tudják, hogy azok “máshonnan” jönnek. Hol lehet az a “máshol”, ahonnan az antiszociális mintákat behurcolják falvainkba? Valószínűleg létezik a cigányságon belül egy olyan talajtalan, vándorló, deviáns kisebbség, amely valóban mindenütt “gyűttmentnek” számít, mintái viszont nemcsak feltűnőek, hanem gyakran vonzóak is a helyi cigány fiatalok számára, akiknek a legalitás és a beilleszkedés a többségi társadalomba többé semmiféle perspektívát nem kínál.

2. A vállalkozói hajlandóság és annak feltételei a mezőgazdaságban

Kiinduló feltevésünk szerint a térség fejlődésében a kitörési pontot a mezőgazdaság jelentheti. Országos viszonylatban ugyan nem különösen kedvezőtlen a kistérségben - és főleg annak környékén - napi bejáróként elérhető ipari munkahelyek száma. Ezek bővülésére azonban nem lehet számítani, a kereseti viszonyok és munkafeltételek is általában kedvezőtlenek, a munkahelyek egy részét pedig a

határon túlról érkező dolgozók töltik be. (Igaz, mezőgazdasági vállalkozással is találkoztunk, amely dél-ázsiaiakat foglalkoztat a helybeliek helyett.) A kistérség alacsonyán kvalifikált bejáró munkavállalóinak fő célpontja hagyományosan a fővárosi építőipar volt. Ennek visszaesése bizonytalanná tette e kör megélhetését, sokan már csak alkalmilag illetve a szürke gazdaságban jutnak jövedelemhez. A tömeges méretű falusi munkanélküliség enyhítését tehát a más településeken végzett tevékenységtől nem remélhetjük. Magukba a falvakba munkahelyteremtő beruházások az elmúlt két évtizedben nem áramlottak, ha csak az idegenforgalmi célú beruházásokat nem számítjuk ide, ezek azonban ténylegesen nem teremtettek munkahelyeket (és nagyságrendjük is igen szerény volt, inkább a tervezők képzeletét foglalkoztatták, mint a lakosságot).

A kibontakozó globális élelmezési válság, illetve a globális gazdasági hálózatok működésében észlelt és prognosztizált feszültségek alapján ugyanakkor arra következtetnek sokan, hogy a mezőgazdaság szerepe a közeli jövőben felértékelődik. Az élelmiszer önrendelkezés igénye Európa-szerte napirendre kerül, a mezőgazdaságban növekszik az érdeklődés a fenntartható gazdálkodás és az egészséges, magasabb tápértékű, minőségi termék iránt. Ezzel együtt a tájadottságok jelentősége is megnövekszik. Tegyük hozzá, ha a szomszéd országok mezőgazdaságának helyzetét nézzük, már az utóbbi két évtizedben Magyarországon tapasztalt visszaesést sem fogjuk magától értetődőnek találni. Okát leginkább abban látjuk, hogy a hazai agrárpolitika tökéletesen alkalmatlannak bizonyult arra, hogy ezt az odáig sikeres ágazatot megvédje a jelentős versenyelőnyrel rendelkező uniós illetve tengerentúli konkurenciával szemben. Támogatást is jobbára csak az ipari jellegű, nagyüzemi agrártevékenység kapott. A helyi természeti adottságokra és a helyi tudásra fokozottan építő, munkaintenzív minőségi termelésben érdekelt kisebb vállalkozások száma eközben katasztrofálisan lecsökkent. Az általunk megfigyelt esetekben a kisebb vállalkozások megszűnésének oka elsősorban az értékesítési lehetőségek romlása, a felvásárlási árak zuhanása, eladósodás vagy hitelképtelenség (a hitelezők elzárkózása) volt. Szerepet játszott e mellett a bérelhető és művelhető földek hiánya is, ami különösen az állattartókat sújtotta, mivel saját takarmányforrás illetve legelő híján sokukat tönkretették az emelkedő takarmány-árak.

A tönkrement vállalkozások történetében megfigyeléseink szerint kitüntetett szerep jut a hitel-kérdésnek. Úgy tűnik, a bank vagy takarékszövetkezet átmeneti fizetéseképtelenség esetén kikényszeríti a kis- és középvállalkozások felszámolását, és nem kíván osztozni átmeneti nehézségeikben, vagy a versenyképesség megőrzéséhez szükséges beruházások költségeiben. A nagyobb kockázattal, lassab megtérüléssel járó mezőgazdasági tevékenységgel szemben azok a pénzüzetek is bizalmatlanok, amely a helybeliek (nem kis részben a mezőgazdaságból származó) megtakarításait forgatják.

Ami a földbirtokviszonyokat illeti: a farmergazdaság az EU-ban ideálisnak tartott átlagos mérete kb. 30-40ha, mivel egy család, kevés bérmunkával ekkora gazdaságot tud biztonságosan és nyereségesen üzemeltetni, átlátni (az átlagszám tevékenységenként jelentősen eltérő üzemméreteket takar). Ez az üzemnagyság a balassagyarmati kistérségben (és általában Magyarországon) a legritkább. Ennél jóval kisebb méretű üzem is megfelelne, persze, a Nógrádban hagyományos gyümölcsstermelés, vagy a 70-es 80-as évek “aranykorát” idéző fóliás zöldségtermesztés igényeinek. Nem véletlen, hogy a családi gazdaságok kontinensünkön elsősorban ezekben az ágazatokban virulnak. Sajnos, a fóliásátrak megyeszerte eltűntek, a gyümölcsösök jelentős részét pedig kivágták vagy elvadultak, bebokrosodtak. Ahány tönkrement gazdaság, annyi szomorú történet. Példaként álljon itt közülük egy.

N.-ben az elsősorban gyümölcsstermesztéssel foglalkozó Tsz a nyolcvanas évek végén saját nyereségéből lekvárüzemet létesített. A privatizáció után az üzemben tulajdonrészt szerzett tsz-tagok részvényeit egy svájci vállalkozó felvásárolta. Többségi tulajdonosként kénye-kedve szerint rendelkezett az üzemmel: a munkások többségét elbocsátotta, a felvásárlási árakat leszorította, majd vállalkozását eladta. A lekvárüzem azóta többször is gazdát cserélt, jelenleg német tulajdonosa van, aki helybeli gyümölcsöt nem is vesz át. A feldolgozásra kerülő áru a tengeren túlról érkezik, és D.ben valami masszát főznek belőle, amely hatalmas tartályokban vándorol Németországba, ahol talán gyümölcsjoghurtokba kerül. Néhány tucat munkás bérén kívül ma már a saját erőből épített üzem nem nyújt jövedelmet a helybelieknek. A gyümölcészettel pedig végleg felhagytak. Ugyanis nemcsak a

helyi feldolgozó üzemet veszítették el, hanem hagyományos felvásárlóikat is. A kilencvenes években a Rauch cég jól kiépített helyi felvásárlói hálózattal és kedvező árakkal kiszorított a környékről mindenki mást, majd egyik évről a másikra a korábbi töredékére szállította le átvételi árait. A gazdák tönkrementek, és a boglyós gyümölcs termesztés egyik hazai központjának számító községben ma már alig akad család, aki a saját szükségletén túl gyümölccsel foglalkozna.

Úgy találtuk, hogy a megmaradt, nagyobb területen gazdálkodó gyümölcs-termesztők többsége ma is, a kedvezőtlen árviszonyok ellenére is a biztonságosabbnak vagy kényelmesebbnek vélt megoldást választja: a termést olcsón, nagyban eladják egy léüzemnek vagy nagykereskedőnek. A visszatérő magyarázat roppant tanulságos: így nem kell “vesződni” a munkaigényes kézi betakarítással (nem találnak megbízható munkaerőt a munkanélküliségtől sújtott falvakban), sem a romlandó termék tárolásával, esetleg feldolgozásával (ez rendszerint fel sem merül), sem az értékesítéssel. Hivatkoznak a gyakori tolvajlásokra is: képtelenek megvédeni gyümölcsöseiket a termést dézsmáló cigányoktól.

A helyzet egészében véve kísértetiesen emlékeztet a tizenkilencedik századi dzsentrizmusra, és okát is valami hasonlóban véljük felfedezni: a tulajdonosok a birtokukból a lehető legkisebb munkabefektetéssel akarnak (és tudnak) megélni. Ennek háromféle magyarázata lehetséges – a három nem zárja ki egymást, sőt, összefügg:

- birtokuk a legextenzívebb gazdálkodás mellett is szerényen bár, de kielégítően jövedelmez;
- a mezőgazdaságból szerzett jövedelem a családi költségvetésnek csak kiegészítő része (pl. a pályázat nyertes gyümölcsész vállalkozó főállásban pénzügyi vezető);
- nem értenek a mezőgazdasághoz vagy nem értenek az üzleti vállalkozáshoz, ezért nem ambíciójuk (nem is lehet), hogy az üzem intenzifikálásával, esetleg a feldolgozás vagy értékesítés terén végrehajtott beruházással érjenek el üzleti sikert.

A falvakban élő potenciális munkavállalók munkaalkalmasságának kérdése rendszeresen felmerül. A kérdést övező előítéleteket és közismert vélekedéseket

cáfolni vagy igazolni csak nagyon körültekintő reprezentatív vizsgálat alapján lehetne. Erre nem vállalkozunk, mivel az eredmény legjobb esetben is csak pillanatfelvétel volna a falusi munkanélküliek testi, szellemi és morális állapotáról. A statikus helyzetképnél tanulságosabbnak tartanánk annak vizsgálatát, vajon mennyiben képes az ismert okokból apatikus, önbecsülését, szorgalmát és szakértelmét elveszített populációt állapotából kizökkenteni, ha valóságos – gazdaságilag racionális - kihívásokkal találkozik. (Sem a közmunkát, sem a háztáji kert megművelésére unszoló jótékony hatású kezdeményezéseket nem tekintjük annak.) A szó rideg piacgazdasági értelmében racionálisnak azt tartanánk, ha a mezőgazdasági kis- és középvállalkozásokat új értékesítési lehetőségek ösztönöznék a növekedésre, és így rendszeres foglalkoztatóivá, “kizsákmányolóivá” válnának a jelenlegi munkanélküli réteg egy részének. A munkával szereshető rendszeres jövedelem lehetősége minden bizonnyal növelné ez utóbbiak körében a pozitív minták vonzerejét. A remélt változás azonban ebben az esetben sem egyik napról a másikra következne be. Ráadásul, szemben a szociálpolitikai intézkedésekkel, nem tenné őket az érdekükben eljáró politikusok lekötelezettjévé.

Azonban feltevésünk életszerűsége mellett szóló tapasztalatokat is szereztünk. A német exportra dolgozó, következésképpen jól fizető gyarmati gyógynövénykereskedő számára többszáz roma végez a környéken gyűjtőmunkát. A feladat szakértelmet kíván, az üzlet idény-jellege és a természeti folyamatokhoz való alkalmazkodás miatt csak megbízható partnerekkel működőképes. A cég vezetőjének elbeszélése szerint munkakapcsolatuk a roma alkalmi munkavállalókkal kifogásalan, teljesítményük pedig megbízható. Feltehetőleg ugyanazokról a romákról van szó, akikre a közmunkát szervező polgármesterek annyit panaszkodnak.

A kisvállalkozások iránt a legutóbbi években mutatkozó növekvő érdeklődés térségünkben egyelőre csak az állattartásra gyakorolt némi élénkítő hatást. Az új vállalkozók, akik között volt iskolaigazgatót, mérnököt is stb. találtunk, többnyire az igénytelenebb kecskével, birkával próbálkoznak, annál is inkább, mivel tejtermékeik, húruk iránt növekvő – elsősorban külföldi – érdeklődés mutatkozik. A stabilabb állattartó gazdaságok azonban a térségben hagyományos szarvasmarha tej- vagy húshasznú tartására szakosodtak. A tej értékesítése helyben vagy a kistérségen belül

még nagyobb tehenészetek számára is elégséges piacot jelent, akár hűtőkocsival járják a településeket, akár boltokba szállítanak. A kézműves sajtkészítés újabban a kisebb családi vállalkozások számára is vonzónak bizonyul – ebben már a termelői piacok szaporodásának és népszerűségének a hatását érzékeljük. Ahol viszont komolyabb tőkeerő áll a vállalkozás háttérében, ott két esetben is úgy találtuk, hogy a fő profilt a leginkább kifizetődő, de több beruházást igénylő, feldolgozott hústermékek jelentik. Egy-két nagyobb vállalkozástól eltekintve az állattartókat is a családi üzemmód jellemzi, állandó bérmunkást még jelentősebb állatállomány esetén is csak kevesen foglalkoztatnak.

Az őstermelők jól látják, hogy számukra még kedvezőbb értékesítési feltételek, növekvő kereslet mellett is kockázatos volna vállalkozásaik bővítése. A szerényebb méretű fejlesztésnek is olyan beruházási igényei vannak, melyek egymással elválaszthatatlanul összefüggenek és együtt nagyobb terhet jelentenek, mint amennyit a kis családi gazdaság ki tud termelni. Pl. az állatállomány növelése csak akkor gazdaságos, ha maguk állítják elő a takarmányt, a feldolgozását, ha új eszközöket vásárolnak. Az ezekkel járó többletmunka viszont már csak fő foglalkozásban végezhető, de ha épp a fejlesztés idején kiesik a más munkakörben, mondjuk, bérmunkásként szerzett jövedelem, akkor miből fejlesszenek? Ha pedig maguk fogadnak alkalmazottakat, úgy végképp felborul a pénzügyi egyensúly.

Az eddigieket összegezve:

- *A közepes és nagyobb vállalkozások nem mutatnak érdeklődést olyan fejlesztési stratégiák iránt, amelyek a helyi természeti és humán erőforrások fenntartható használatán alapulnak. (Fenntartható használaton a tájadottságokhoz alkalmazkodó, környezetkímélő, a biodiverzitást fenntartó, korszériás, minőségi mezőgazdaságot értjük, a humán erőforrások vonatkozásában pedig a helyi tudás felhasználását, átadását, gyarapítását, a falvak népesség megtartó képességének növelését, az önálló vállalkozásra való hajlandóság bátorítását.)*
- *A más elfoglaltság mellett, csak saját szükségletre termelő háztáji gazdálkodóknak nem áll módjukban vagy érdekükben, hogy árutermelő gazdasággá váljanak.*
- *A munkanélküliek nem rendelkeznek az önálló gazdálkodás elemi feltételeivel*

(vállalkozni tudás, mezőgazdasági szakértelem, eszköz, föld).

Vizsgálódásaink alapján tehát a jövőképes mezőgazdasági vállalkozások körét kénytelenek voltunk az eredetileg feltételezettnél szűkebbre vonni. A fenntartható agrárfejlődés kulcsszereplői ma Magyarországon elsősorban azok a kis- és középvállalkozók lehetnek, akik vállalkozásaikat a megfelelő szakértelem birtokában, fő foglalkozásban, piaci értékesítés céljából üzemeltetik jelenleg is. Ha ez a három feltétel fennáll, maga az üzemméret nagyságrendnyi eltérést mutathat. Maga a piaci értékesítés jelenlegi módja is sokféle lehet: a termelői vásárokon való megjelenéstől a feldolgozott termékek országos értékesítéséig, vagy a nyerstermék elhelyezését biztosító állandó beszállítói kapcsolatokig.

3. A természeti erőforrások fenntartható használata

Legfontosabb megfigyelésünk, hogy földműveléssel foglalkozók körében most először találoztunk rendszeres, visszatérő hivatkozásként a súlyos nyári csapadékhiánnyal, mint ami meghatározó befolyást gyakorol terveikre. Ez a hatás egyértelműen kedvezőtlen: a megkérdezettek az aszály következtében romló termésátlagokra hivatkozva tevékenységük fenntartásának értelmét kérdőjelezték meg. Egy esetben, a herencsényi mintagazdaságban találoztunk csak a manapság divatos szóval “resilience”-nek nevezett rugalmas alkalmazkodás igyekezetével. A fővárosi középosztályi családok összefogásával létrehozott Ökotársulás Alapítvány gondos alagsövezéssel és a csepegtető öntözés legkorszerűbb eljárásával készül a klímaváltozásra, amely immár nem a jövő fenyegetése, hanem a jelen realitása.

A hulladékkezelés terén jelentős kihasználatlan lehetőségeket észleltünk. A térségben a kommunális hulladék gyűjtését olyan cég végzi, amely száznál több település közös tulajdonát képezi. Úgy tűnik, a helyi kezdeményezésnek éppen a tulajdonosok sokasága a korlátja. A cég – vagy annak menedzsmentje – az üzleti vállalkozás volumenének növelésében lévén érdekelt, a hulladéktömeg tényleges csökkentését célzó kezdeményezések iránt nem mutat érdeklődést. A falusiak általában túl drágának találják a szolgáltatásokat, a szemétdíj falugyűlések visszatérő témája. A tartályok méretének az egyes háztartások igényeihez igazított differenciálására

azonban nincs mód. És bár a vállalkozás színvonalas munkát végez a környezeti tudatosság fejlesztése terén (vagyis szóban ösztönöz a szelektálására, újrahasznosításra, a hulladék mennyiségének csökkentésére), saját gyakorlatával ezt nem könnyíti meg. Az elérető anyagi megtakarítás komoly ösztönző lehetne, például abban az esetben, ha a saját háztartásban külön válogatva gyűjtött anyagokat a cég ingyen szállítaná el, ezzel szemben a vegyes hulladékot a jelenleginél is magasabb áron. A cégnek vesztesége ezáltal nem keletkezne, az utólagos válogatás is olcsóbbá válna, egyedül a lerakásra kerülő hulladék tömege csökkenne – márpedig ez maga az elsőrendű ökológiai érdek. Furcsa, groteszk jelenség az is, hogy a többnyire kertés, falusi házakban keletkező biohulladékot komposztálás céljából távoli településekre szállítják, ahelyett, hogy helyben hasznosítanák.

A megújuló energiaforrások helyi hasznosítását szorgalmazó uniós törekvések Magyarországot is elérték. Ennek pozitív következményeivel a kistérségben egyelőre csak kivételképpen találkoztunk (a balassagyarmati kórház fűtésével kapcsolatban). Valójában éppen a kisebb települések számára jelenthetne már ma is reális alternatívát, ha az országos ellátó rendszerekről leválva, helyi forrásokból elégítenék ki kommunális energiaszükségletüket. Nógrád az ország leginkább erdősült megyéje, itt tehát az aprítékfa és az értéktelenebb fafajták eltüzelése kínálkozik kézenfekvő megoldásként. Ennek a forrásnak a jelenléte biztonságossá tehetné olyan vegyes rendszerek kialakítását is, amelyekhez az egyenetlen teljesítményű, de leginkább környezetbarátnak mondott technológiák: szélkerék és napkollektor is csatlakozhat. A közintézmények fűtésének, melegvíz és áramellátásának átalakítása jelenthetné ez irányban az első lépést. A folyó költségek azonnali csökkenése az ilyen lassabb megtérülésű, de hosszú távon egzisztenciális jelentőségű beruházások mellett szól. A szükséges innováció támogatására központi költségvetési forrásokat tettek elérhetővé. Az újabban e téren kiírt pályázatok hozhatnak némi mozgást, azonban a tervek tudomásunk szerint kizárólag biomassza-tüzelésre irányulnak (aprítékfa, nád), ami a legkevésbé környezetbarát megoldás a megújulók körében.

Az elégtelen érdeklődés okát nem vizsgáltuk: vizsgálódásunk a fenntartható fejlődésnek csak azokra a lehetőségeire terjed ki, amelyeket a kistérség lakói maguk kezdeményeznek vagy találnak kívánatosnak.

4. A fiatalok jövőképe

Úgy találtuk, hogy a falusi fiatalok nem *akarnak* máshol élni, hanem *kénytelenek* erre. Azoknál, akik az általános iskola nyolc osztályát a szülőfalujukban végezheték el, a hazai környezethez való kötődés meghatározó szerepet játszik a jövőre vonatkozó tervezettségben. A kis elemszám nem teszi lehetővé, hogy általános következtetéseket vonjunk le, de a megkérdezettek esetében (egy általános iskola 5-6 éve végzett tanuló) úgy tűnt, hogy azokban, akik felsőfokú tanulmányokat végeznek, a helyi identitás inkább erősebb, mint gyengébb – ettől függetlenül ők valószínűbbnek tartják, hogy máshol fognak élni, mivel a többségük nem reméli, hogy a kistérségben talál munkát magának. Más falvakban szerzett tapasztalataink is ezt támasztják alá: akik diplomát szereznek, szinte kivétel nélkül elhagyják a kistérséget (a kivételt bennszülött pedagógusok jelentik). Az alacsonyabb végzettséghez kötött szakmákban valamivel könnyebb a közelben elhelyezkedni.

Mezőgazdasági szakmák iránt csak azok érdeklődnek, akik ilyen jellegű tanulmányokat folytattak. Ebben nincs semmi meglepő, annál elgondolkoztatóbb, hogy a vidék népesség megtartó erejének erősítésénél milyen csekély figyelem irányul erre az összefüggésre. Volt eset, hogy a lovászat iránt vonzódó nyolcadikost szülei tanácsolták el, mondván, hogy ebből nem lehet megélni, és a gyerek állattenyésztés helyett gépkocsiszerelőnek jelentkezett. A falusi fiatalok többsége otthon már semmiféle mezőgazdasággal kapcsolatos tapasztalatot, élményt nem szerez. Az iskolák túlnyomó többségében nincs iskolakert, és semmilyen formában nem találkoznak jószággal, veteménnyel. A megkérdezett fiatalok a nyári mezőgazdasági alkalmi munkalehetőségeket is hiányolták.

A szakmát tanuló fiatalok választását elsősorban a közelben elérhető kínálat határozza meg (mivel a kollégiumoktól, nem is ok nélkül, a szülők idegenkedenek, a napi bejárás távoli intézményekbe pedig szintén igen terhes). Hogy a kínálat összetételét mi határozza meg, az már bonyolultabb kérdés: öröklött adottságok, rövidtávú divatok, szerencsés esetben a várható, de nehezen felmérhető munkaerőpiaci igények. Az integrált szakképzési rendszerben (TISZK) Balassagyarmatnak központi szerep a faipari szakmákban jutott, egyébként az elmúlt

években véghezvitt reformok – amelyeket most újabb gyökeres átszervezés követ – érdemében alig érintették a szakmai választékot. Megyei összehasonlításban a gyarmati (elsősorban szakközépiskolákhoz kötődő) kínálat kedvezőnek mondható, még a speciális nevelési igényű gyermekek számára is folyik szakképzés. Az eddigi, normatív támogatás az intézményeket a családok részéről mutatkozó “kereslet” kiszolgálására ösztönözte, ami a divatos szakmák túltengéséhez vezetett. Mindenki tudja, hogy fodrász, gépkocsiszerelő, középiskolai szintű informatikus stb. végzettséggel többé nem lehet elhelyezkedni, a képzéseket mégis fenntartják. Egy szakember szerint azért, mert ha a gazdaság tényleges igényeit néznék, akkor bezárhatnák az intézményeket, így viszont valamilyen szakmát mégis csak megtanulnak, azaz megtanulnak dolgozni. Szerintünk éppen ellenkezőleg, a használhatatlan végzettség életreszóló törést okoz a munkához való viszonyukban. A szakiskolai képzés értékét országsszerte lerontja egyrészt az alacsony jövedelem miatt kontraszelektált oktatói gárda, másrészt a nehezen vagy sehogysem képezhető tanulók nagy száma. Ezeken a gondokon tanári továbbképzések szervezése a modul-rendszerű szakoktatás bevezetése, az intézmények közötti jobb együttműködés, vagy a központi műhelyek felszerelésére fordított összeg nem segíthetett: a reformok többsége célszerűnek bizonyult, éppen csak nem az alapkérdést érintette.

E pillanatban a mezőgazdasági szakképzés és szakközépiskolai képzés színvonalának, kínálatának, népszerűségének és ismertségének növelésével lehetne a legtöbbet tenni azért, hogy a fiatalok a falusi életformát válasszák. Ahhoz azonban, hogy ténylegesen éljenek is az így felkínált lehetőségekkel, már az általános iskolában – de nemcsak ott – tudatos erőfeszítéseket kellene tenni az agri-kultúra becsületének helyreállítása érdekében. Több nemzedéken keresztül sulykolták a nagyváros és az ott végezhető ipari, informatikai, szolgáltató stb. munka magasabbredtségét – ne csodálkozzunk, ha a falusi gyerekek ma ehhez tartják magukat. Valójában a felsőfokú végzettség nélkül gyakorolható foglalkozások között kevés akad, amely több kreativitást, önállóságot, sokoldalúbb tudást igényelne, mint egy farmer-gazdaság működtetése. A nyugat-európai példa pedig azt mutatja, hogy ezen a területen is egyre több diplomásra van szükség. *Ott a gazda nem azért küldi a*

gyermekét egyetemre, hogy megszabadítsa a fáradságos paraszti munkától, hanem azért, hogy képes legyen elvégezni azt.

Ezzel kapcsolatban általánosan elterjedt vélemény, hogy a mezőgazdasági szakmákat a fiatalok illetve szüleik ma azért nem választják, mert azok nem biztosítják a megélhetést. Ez azonban csak részben igaz, és az ok-okozati összefüggés inkább fordított. A szakképzett fiatalok hiánya ma fontos tényezője a mezőgazdaság és a vidék leépülésének. Korántsem csak az érezhető “szakemberhiányra” gondolunk. Ennél tágabb értelemben is igaz, hogy a mezőgazdaság iránt elkötelezett, ahhoz értő és gazdálkodni tudó fiatalok tudnak/tudnának nyomást gyakorolni a rendszerre, és elérni az agrárium számára kedvezőbb forráselosztást, *hitelt* (a szó erkölcsi és anyagi értelmében egyaránt), piaci sikert.

A fiatalok helyzetértékelését meghatározó másik fő tényező nem a megélhetéssel, hanem a falusi életlehetőségekkel kapcsolatos. Több településen is érezhető ellentmondást találtunk e tekintetben a település vezetőinek helyzetértékelése és a fiatalok véleménye között. A fejezetcímben idézett mondat – itt semmit sem lehet csinálni – kulturális rendezvényekben bővelkedő, szokatlanul sokszínű civil szervezeti élettel büszkélkedő faluban hangzott el. Az idelátogatók és betelepülők számára vonzó programok, a hagyományőrző rendezvények mellett a fiatalok több esetben másfajta szórakozási (például sport)lehetőségeket, a kulturált társas együttlét számára alkalmas színteret hiányoltak. Kérdés persze, hogy a jobb lehetőségek milyen mértékben segítenének összehozni azokat a fiatalokat, akiket tanulmányaik, megélhetésük idejük nagyobb részében távol tartanak lakóhelyüktől. Érdeemes tekintetbe venni, hogy egy részük csak a nyári tanítási szünetben tartózkodik foyamatosan otthon, és ennek megfelelően elsősorban az idényjellegű programokban érdekelt. Ezek között többször emlegették a fiatalok számára elérhető nyári munkalehetőséget is.

A közösségi terek állapotával és a szórakozási lehetőségekkel kapcsolatban ismételten felmerült a gyakori rongálások kérdése, és a rossz közbiztonság. Sajnálatos, de tény, hogy a megkérdezettek a cigány-kérdést elsősorban ebben az összefüggésben hozták szóba. Az általános iskola elvégzése után a többségi

társadalom fiataljai és a cigány kisebbség között gyakorlatilag minden rendszeres kapcsolat megszakad. A szélsőségesen eltérő élethelyzetek és a kölcsönös bizalmatlanság (valójában ellenszenv, de ezt nem szeretjük kimondani) magától értetődően vezet erőszakos konfliktusokhoz. Ezeket rendszerint a cigányok kezdeményezik, akik, elejtett szavaikból ítélve, élvezik is, sérelmezik is a tényt, hogy a falusiak félnek tőlük és kerülik őket. Több interjút készítettünk cigány fiatalokkal, azonban szórványos megfigyeléseink alapján nem vállalkozhatunk véleményformálásra.

Fel kellett azonban figyelnünk két összefüggésre. Több falui általános iskolával kapcsolatban hallottuk, hogy nincs jelentős konfliktus a helyi cigány illetve többségi családok gyerekei között, a hazuról hozott különbségeket (viselkedésben, teljesítményben) az iskola kezelni tudja – s még inkább tudná, ha az oktató-nevelő munka feltételei javulnának. Ugyanakkor elemi magatartás-problémák teszik lehetetlenné az együttműködést a cigányság egy kisebb csoportjával, akik nem odaválósiai, hanem újabban telepedtek meg a községben. (Több esetben pedig hasonló tapasztalatokról számoltak be a más községből oda bejáró cigánygyerekekkel kapcsolatban.) A zavarbaejtő tapasztalatok értelmezés után kiáltanak.

Nyilvánvaló a cigány társadalom differenciáltsága, a különbségek alapos ismeretében könnyebb volna kezelni a deviáns csoportokat és azok gyermekeit – a problémák és megoldásuk természetesen messze túlmutatnak az oktatásügy illetékességén. A “rossz” cigányok elsősorban nem is a többségi társadalomra jelentenek veszélyt, hanem magára a cigányságra. Olyan viselkedésmintákat hordoznak, amelyek könnyen válhatnak vonzóvá a cigány fiatalok körében mindaddig, amíg a sikeres szocializáció és a többségi társadalom normáinak elsajátítása nem kecsegtet tényleges sikerrel. Ugyanakkor az egész cigányság megítélésére katasztrofális hatással vannak azok a rendszeres sérelmek, amelyeket a többség elszenvet tőlük: ezeket, érhető okokból, általánosítják a cigányság egészére.

De vajon honnan jönnek a “rossz” cigányok, ha a helyi cigánysággal való együttélés a körülményekhez képest rendezettnek mondható (körülmények: majdnem teljes

munkanélküliség, kulturális szakadék)? Csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Arról a mindenholnan leszakadó, elemi ínséget szenvedő, tökéletesen gyökértelen népességről lehet szó, akiknek egy jelentős része a korábbi évtizedekben városon próbálkozott (a fekete vonatok, munkásszállók és aluljárók népe), majd ottani ellehetetlenülésük egy részüket visszaűzte vidékre. Azonban sem a falusi társadalomhoz nincs közük, sem a “hagyományos” vidéki cigány életformához és megélhetési formákhoz. Számukat szaporítják természetesen a falusi cigányság túlnépesedésének áldozatai, akiket szüleik képtelenek voltak felnevelni, ők maguk nem tudták az általános iskolát elvégezni. Végül, de nem utolsósorban az állami gondozásból, vagy éppen a javító nevelő intézetekből kikerülő – utcára kerülő – fiatalok alkotják ezt a társadalmon kívüli réteget. Jellemző rájuk, hogy egyik településről a másikra vándorolnak, azonban nem tévesztendők össze a korábbi nemzedékek félnomádjaival, akik legalább ebben a nyomorúságos életmódban otthonosan mozogtak, családdal örökölték ennek normáit, mesterségeit, megélhetési fortélyait. Az új pauperek legalsó rétege semmi effélével nem rendelkezik, számukra kizárólag a bűnözés és a kivetettséggel járó súlyos frusztráció maradt, ez magyarázza öncélú agresszivitásukat, ennek valamennyi kétségbeejtő következményével.

Azonban az is feltűnő, hogy az iskoláskorúak közötti viszonylag békés együttélés (mármint ahol a falusi iskola még helyben maradt, és a helyi társadalom kontextusában zajlik a szocializáció folyamata!) később megszakad, és tizenéves kortól többé-kevésbé ezeken a településeken is a szegregáció és a konfliktusok elmérgesedése lesz a jellemző. Ez ismét arra utal, hogy a feloldhatatlan és egyre súlyosabb ellentétek akkor kezdődnek, amikor a cigány fiatalok szembesülnek a felnőtt pályakezdés, elhelyezkedés, megélhetés súlyos akadályaiival. Azzal, hogy a beilleszkedés számukra úgyszólván lehetetlen, a deviáns életforma viszont alig ütközik akadályokba. Ha ez a tendencia a visszájára fordulna, a polgárháborús helyzet talán kezelhetővé válna.

Lapos Ágnes - Lányi András – Siklósi Rozália

Vidékfejlesztési törekvések és a pályázati rendszer

A vidékfejlesztés ma Magyarországon szinte kizárólagosan kormányzati/önkormányzati tevékenység, melynek fedezetét nagyrészt pályázati – és pedig a kormányzat által ellenőrzött pályázati – forrásokból merítik. A piaci szereplőknek általában nem áll érdekében, a helyi civil társadalomnak pedig nem áll módjában, hogy a helyi vagy regionális fejlesztési törekvésekben meghatározó szerepet játsszanak. A piaci szereplők beruházásait természetesen meghatározzák a pályázati források megszerzésével kapcsolatos megfontolások, ezeknek a pályázatoknak a tartalmát, valamint sikerét és kudarcát azonban az állami és ezen keresztül egyre nagyobb mértékben az uniós újraelosztás preferenciái határozzák meg.

A fejlesztéssel (tehát: pályázással) foglalkozó helyi és térségi civil, nonprofit szervezetek túlnyomó többsége formális vagy informális szálakon szorosan kötődik az önkormányzatokhoz. A kormányzattól független kül- és belföldi magánalapítványok, cégek által kiírt pályázatok csak kivételképpen szerepelnek a megvalósult fejlesztések forrásai között. A fordulat Magyarország uniós csatlakozásával következett be: a külföldi magánalapítványok, követségek, vagy éppen a Világbank támogatása azóta szerény szerepet játszik a hazai fejlesztésekben. A hazai tőkefelhalmozás pedig nem érte el azt a mértéket, ami magánszponzorok megjelenéséhez vezetne; ezt a kormányzat nem is ösztönzi (pl. adópolitikai eszközökkel). Az üzleti magánvállalkozás körébe eső jelentősebb fejlesztések mögött is gyakran önkormányzati erőfeszítések állnak (pl. a multik letelepítése Szügyön vagy Gyarmaton). Az önkormányzatok azonban nem rendelkeznek számottevő saját bevétellel, eladósodásuk pedig korlátozza hitelképességüket. Így a fejlesztések irányát ténylegesen a központi – hazai és uniós - források elosztását szabályozó kormányzati döntések szabják meg, s még inkább a döntések végrehajtására létrehozott szervezetek és mechanizmusok.

Úgy találtuk, hogy az önkormányzatok arra pályáznak, amire épp lehet, olyan fejlesztéseket hajtanak végre, amire épp forrásokat tudnak szerezni, és éppen ezért nem érzik a fejlesztési döntéseikkel járó felelősség súlyát. A fejlesztések országszerte meglepő egyöntetűséget mutatnak: egy-egy pályázati ciklusban minden falu főteret vagy buszmegállót vagy játszóteret épít. Az uniós vagy kormányzati pályázatok kiírásából kiolvasható fejlesztési célok a mindenkori helyi igényekkel csak nehezen hozhatók összhangba. A pályázatok körülményesen részletezett, nehezen teljesíthető és nem egyszer életidegen követelmények, ellenőrzési szempontok sokaságát tartalmazzák, ezzel rengeteg áltevékenységre, papírmunkára, pénzpocsékolásra kényszerítik a pályázókat. Úgy tűnik, bárki bármilyen fejlesztést hajt végre, az elnyert pénz egy számottevő részét kötelelesszerűen drága kiadványokra, relámanyagra, elektronikus kommunikációra, dokumentációra költi; mindennek a hatékonyságával a továbbiakban senki sem törődik.

A fejlesztések célja a források megszerzése. Ez a feje tetejére állított okoskodás magyarázza, miért válik másodrendűvé a fejlesztési cél. A támogatott tevékenység (pl. gyümölcsfa-ültetés, továbbképzés, akadálymentesítés, konferencia) csak arra szolgál, hogy elkészüljön a dokumentáció - film, fotó, jelenléti ív stb. - melynek alapján a kifizetések megtörténnek. A fejlesztés eredményeként létesült helytörténeti gyűjtemény, park vagy játszótér azon túl inkább gondot, költségeket okoz, a támogatott tevékenység legjobb esetben is csak addig működik, amíg a támogatás tart, fenntartása senkinek sem érdeke – és fedezet sincs rá, honnan volna? Az intézményeknek az alapszintű működőképesség fenntartásához volna égető szükségük a pénzre, támogatást azonban csak “fejlesztésre” adnak. Nem állíthatjuk, hogy a megvalósuló fejlesztéseknek sok köze volna a falvak valóságos létproblémáihoz, s főleg azt nem, hogy segítenek ezek megoldásában. Annál több rokonzonást mutat a forráselosztás jelenlegi, pályázati rendszere a központi tervgazdálkodás és tervalku késő-kádárkori változatával.

Települési és kistérségi, önkormányzati és civil szervezetek pályázati aktivitását tanulmányoztuk. Az utóbbi megkülönböztetés lényegében formális: a vidékfejlesztéssel foglalkozó “civil” pályázók korábban említett önkormányzati kötődése folytán. A kiírástól függően ugyanaz a település vagy térségi társulás hol

önkormányzatként, hol ngo-ként pályázik. A Balassagyarmati Kistérség Többcélú Társulás egyes önkormányzati feladatok közös ellátására vállalkozott, az erőforrások jobb kihasználásának lehetőségeit keresték az összefogás révén. A Társulás néhány éves fennállása alatt kevés sikeres fejlesztési pályázattal dicsekedhetett: kerékpárútra, buszbeszerzésre, parlagfüirtásra szereztek így forrást. Az Ipoly-Táj Területfejlesztési Társaság, a térség önkormányzatai által létrehozott “civil” szervezet ez idő alatt foglalkoztatás-fejlesztésre, idegenforgalmi kiadványra, árvízmentesítésre kért s kapott pénzt a kormányzattól. A megyei munkaügyi központtal együttműködésben a közmunka programot szervezték, képzési- átképzési programokban vettek részt. E mellett az egyes települések illetve vállalkozók pályázatainak elkészítéséhez nyújtottak segítséget. A gazdaság- illetve vállalkozásfejlesztést nem tekintették profiljuknak, elsősorban az idegenforgalommal kapcsolatos fejlesztésekhez tudtak segítséget nyújtani (pl. szálláshelyek, tájházak).

A Helyi Vidékfejlesztési Stratégia 2004-ben készült az uniós SAPARD program támogatásával, szakszerű előkészületek nyomán, azonban a fejlesztések irányát nem ez határozza meg. A falusi önkormányzatok pályázati portfóliója a kormánypolitika változásainak lenyomata – más ugyanis nemigen lehet. (A LEADER működését külön tárgyaljuk majd.) Jellegzetes példája ennek az a község – egy a sok közül -, amelynek az utak és középületek leromlott állapota, rekonstrukciója okoz súlyos gondot évek óta, e tárgyban beadott pályázatai azonban sorra sikertelenek maradtak, miközben ugyanezeknek az utaknak és épületeknek az “akadálymentesítésére” háromszor is jelentős összeget nyertek, hála az uniós támogatási preferenciáknak, amelyeket olyan országokban alakítottak ki, ahol az elemi infrastruktúra fenntartása már nem okoz gondot, ezért a redisztribúció kedvezményezettjei bátran lehetnek a speciális hátrányokkal küzdő társadalmi csoportok. Ugyanez a község az utolsó két-három évben végre jelentős kormányzati forrásokhoz jutott az általános iskola rekonstrukciójára, csak hogy a pénz nagyobbik felét interaktív táblákra, műfüves sportpályára fordították – feltehetőleg erre lehetett a kapott pénzt elkölteni, számos előbbrevaló beruházás helyett.

Felmerül a kérdés, vajon mi az értelme annak, hogy a kormányzat versenyezteti a helyi önkormányzatokat a törvényes kötelezettségeik ellátásával kapcsolatos

kiadások fedezetéért. A valószínű magyarázat cseppet sem megnyugtató: a kötelező feladatok fedezete a központi költségvetésben sem áll rendelkezésre; a verseny arra szolgál, hogy a kormányzat elhárítsa magától a forrásteremtés és/vagy a szelekció felelősségét. Az ellátásra kötelezett szereplőkből sikeres vagy sikertelen “versenyzők” lesznek, az ellátási kötelezettség alól azonban természetesen a vesztesek sem mentesülnek. S mivel 1990 óta kormányzati ciklusról kormányzati ciklusra egyre csökken az önkormányzatok részesedése a költségvetés forrásaiból, már nem is a fejlesztő beruházások fedezete kerül így veszélybe, hanem a pusztán működés. Ezért (is) kényszerülnek azután megalázó kettős könyvelésre, hogy a nagy nehezen elnyert fejlesztési források egy részét működésre, önfenntartásra fordíthassák. Ismételjük: más lenne a helyzet, ha az önkormányzatok több saját bevétellel rendelkeznének vagy a normatív támogatások arányban állnának az ellátási kötelezettség költségigényével.

Az elmúlt időszak kormányzati fejlesztéspolitikáját meghatározó Új Magyarország Vidékfejlesztési Programban a vidékfejlesztés félreérthetetlenül elkülönült a gazdaságfejlesztéstől. Az úgynevezett vidékfejlesztés fogalma alá a vidéki infrastruktúra fejlesztésére, az épített és természeti környezet védelmére, a helyi közösségek és hagyományaik erősítésére szánt beruházásokat sorolták, a gazdasági ágazatok közül pedig csak az idegenforgalmat. A gazdaságfejlesztés forrásait központilag osztották el, általában a nagyobb léptékű fejlesztéseket preferálták, egyes kiírások tételesen is kizárták a kisebb vállalkozásokat vagy a kisebb településeket, más esetben a mezőgazdasági tevékenységet. A megfelelő önrész, hitelfedezet hiánya, vagy egyszerűen a pályázati rendszer útvesztőiben eligazodni képes, drága pályázati cég hiánya gyakorlatilag kizáró körülménynek bizonyult. Így a mezőgazdasági kisvállalkozások és családi gazdaságok a vidéki gazdaságfejlesztésből is kiszorultak, a vidéki infrastruktúrafejlesztésre szánt forrásoknak pedig eleve nem lehettek a kedvezményezettjei.

Kivételt ez alól az UMVP 4.tengelyeként megjelenő LEADER típusú fejlesztések jelentenek, a helyi közösségek autonóm döntéseire bízott források. Ez utóbbi az unió más országaiban a közvetlen demokrácia anyagi alapjait hivatott biztosítani. Nálunk az elbírálás és az elszámoltatás lassú és nehézkes, többlépcsős folyamata ezt

erősen megnehezíti. Ennek köszönhető, hogy a vizsgált kistérségben az egyes LEADER pályázati fordulóiban a pályázatok beadására illetve az elszámolásra egyenként kb 4-6 hét jutott, míg az elbírálás folyamata (a beadási határidőtől a szerződéskötésig) 4-6 hónapig tartott! Az érintettek – pályázók és a Helyi Akciócsoport munkatársai - egyetértettek abban, hogy a pályázati siker a papírmunkán múlt elsősorban, akár a beadást, akár az ennél is bürokratikusabb elszámolási procedurát nézzük. A tartalmi elszámoltatás, vagyis a kitűzött célok teljesülésének ellenőrzése, a beruházások fejlesztő hatásának mérése ezúttal is elmaradt, ezzel senki nem foglalkozik, annál tüzetesebben ellenőrzik a pályázatok többször módosított kiírásaiban megjelenő formális követelmények teljesülését.

Az Ipolymenti Palócok nevet viselő, 4 kistérség településeit egyesítő LEADER szövetség 2011-ben elfogadott pályázati prioritásai igen rokonszenvesek:

- a helyi fiatalok identitásának és környezettudatosságának erősítése,
- a természeti adottságok hasznosítása (“zöldút”),
- helyi termékek előállításának és forgalmazásának támogatása,

térségen belüli és térségek közti együttműködés a fenti célok érdekében.

Azt kell mondanunk, hogy az eddigi pályázati döntések ezekkel a célokkal alig mutatnak összefüggést. (Igaz, az első pályázati forduló megelőzte az új stratégia kialakítását.)

A 3.tengelyen mikroállalkozások fejlesztésére, falu-felújításra, vidéki örökségvédelemre illetve idegenforgalmi fejlesztésekre lehetett pályázni, immár két fordulóban.

A 80 sikeres pályázat adataiból kiderül, hogy a 27 nyertes mikroállalkozás között egyetlen mezőgazdasági vállalkozás sem akadt, a magyarázat feltehetőleg a kiírásban rejlik. (A 4.tengelyen, ahol a célokat helyben határozhatták meg, elvétele, de felbukkan sajtkészítő, gyümölcstermesztő, kecsketartó stb. családi vállalkozás).

Falufejlesztés címén országszerte EU-konform játszóterek készültek – ott is, ahol oktatás és megélhetés híján gyerek alig maradt. Iskolára, gazdálkodásra viszont nem lehetett pályázni... Elgondolkodtató az is, hogy a döntéshozók milyen alapon ítétek

ugyanarra a célra (játsszótér) az egyik községnek 2, a másiknak 20m Ft-ot.

A falusi örökség védelme az esetek többségében a templom vagy a plébánia felújítást jelentette, ez utóbbira volt, ahol 50m Ft-ot sem sajnáltak.

Idegenforgalom címén sokszáz millió ment el szálláshelyek kialakítására – és szinte semmi egyéb! A 4.tengelyen támogatott ifjúsági szálláshelyekkel, erdei iskolákkal együtt összesen 30 faluban történt ilyen irányú fejlesztés. Cserhátsurányban, Nógrádsipeken mindjárt 50mFt értékben. Apróság, de tény, hogy az erdei iskola hálózat hivatalosan már évekkal ezelőtt megszűnt. A falusi turizmusra költött összegek pedig csakis akkor térülnek meg, ha a szálláshely mellett sokféle program, látnivaló is várja az ott megszállni kívánókat. Enélkül az egész – kidobott pénz. (Nem annak természetesen, aki ingyen vagy féláron jutott így ingatlanhoz, közpénzen.)

A 4. tengely (a tulajdonképpeni LEADER) pályázatának kiírására eddig csak egy alkalommal került sor, és itt már az új prioritások hatása is tetten érhető. Feltűnik ugyanakkor – és már a 3. tengelynél is feltűnik – a Szécsény városából érkező pályázatok elsöprő sikere. Vajon miért Szécsénynek jut a 4 kistérség közül 25mFt kistérségi innovációs központra? (Mellesleg, miért nem az innovációt támogatjuk “központok” helyett? Például a szécsényi szikvizes vállalkozót, aki 700e Ft támogatásban részesült: hány munkahelyet, mekkora hozzáadott értéket tudna előállítani, ha a 25mFt-ot vállalkozása, értékesítése stb fejlesztésére fordíthatja.) A “Szécsény Stúdió a Széleskörű Tájékoztatás Záloga” vagy az ugyancsak odavalósi “Lengyel-magyar két jó barát” rendezvény hangzatos címükkel emelkednek ki a különböző kategóriákban taroló szécsényi vállalkozások közül.

Az idegenforgalomban rejlő vidékfejlesztési lehetőségek kihasználására külön is érdemes kitérni. Ezekkel kapcsolatban országsszerte túlzott várakozás tapasztalható, amit az egymást követő kormányzati ciklusokban megjelent fejlesztési programok gerjesztettek. Az az agrárpolitika, amely a helyi emberekre, helyi tudásra és helyi természeti adottságokra a legkevésbé érzékeny, ipari jellegű, nagyüzemi mezőgazdaságot részesítette és részesíti előnyben, úgy tűnik, mintegy kárpótlásul nyújtja azt a reményt a vidékieknek, hogy a hagyományos falusi élet legalább

skanzen jelleggel fenntartható. Ennek megfelelően oszt pénzt faluszépítésre, termálfürdőkre, idegenforgalmi beruházásokra. A törekvés szerintünk alapvetően elhibázott. A szétszórt, pontszerű turisztikai fejlesztések szinte sehol sem érik el az idegenforgalom “ingerküszöbét”, miközben a költséges beruházások települések sokaságát verték visszafizethetetlen adósságokba. Rendszer-szintű turisztikai fejlesztésekről a gyarmati kistérségben is csak papíron olvashattunk. Ami megvalósul, az többnyire ingatlanfejlesztési célokat szolgál, és olyan érdekeltséget, amely a beruházás pusztán tényéhez kötődik, és nem a tényleges megtérüléstől. (Vagy egészen egyszerűen csak elköltik a megszerezhető pályázati pénzeket, azután lesz, ami lesz.) A kulturális és ökoturizmus számára kedvező térségi feltételek kiaknázásának rövid távú akadály az, hogy a kritikus szint eléréséhez egymáshoz kapcsolódó nagyobb beruházásokra volna szükség többféle ágazatban. A megtérülés csak hosszú távon remélhető. A kisebb, egyedi beruházások viszont egyáltalán nem térülnek meg. A megyében körvonalazódó, nagyobb szabású idegenforgalmi programok – kastély-program, egészség-turizmus – a gyarmati térséget nem érintik.

Az önkormányzatok fejlesztési szándékainak szerényebb, de elérhető eszköze lehetne a közmunka-program. Valójában az eddigi próbálkozások csekély eredménnyel jártak. A közmunka kényszermunka maradt az állástalanoknak, elsősorban nem is az alacsony bér miatt, hanem mert az önkormányzatoknak a mindenkori kormányzati elképzelések szerint kellett foglalkoztatniuk a közmunkásokat. Ha betartották az előírásokat, nem mérlegelheték a tényleges helyi igényeket. Arra sem volt lehetőségük, hogy a rendelkezésükre bocsátott munkaerőt fenntartható, idővel piacképes vállalkozások létrehozására fordítsák.

A fejlesztési pályázatokkal kapcsolatos beszélgetések (pályázókkal, lebonyolítókkal, önkormányzatokkal) általában arról tanuskodtak, hogy a pályázati rendszer általában és lényegében alkalmatlan az újraelosztásban neki szánt szerepre. Ennek okait az alábbiakban látjuk:

- *Túlközpontosítás*: a döntések a preferenciák megvitatására és megállapítására képesek illetve jogosult szereplők feje felett születnek. Akadálytalanul érvényesülhet tehát a döntéshozókra nyomást gyakorló különféle érdekcsoportok befolyása. A közpénzek

elosztásának rendje hű tükörképe a tisztán felülről lefelé irányuló politizálásnak, amely a helyi hatalmat formálissá teszi, és kiüresíti a helyi közéletet.

- *Kollektív felelőtlenség:* a pályázatokat értékelő testületeknek sem anyagi, sem erkölcsi érdeke nem fűződik a források optimális felhasználásához, ezért könnyen befolyásolhatók nyomásgyakorló csoportok vagy politikai megbízóik által. A pályázati rendszer méltányosságát csak az biztosítaná, ha a döntéshozók is versenyeznének, azaz teljesítményük mérhetővé válna, és érzékelhető visszacsatolást jelentene további tevékenységükre nézve.

- *Bürokrácia:* a tartalmi szempontokkal szemben eluralkodtak a formális számonkérés szempontjai, melyek a pályázatkészítést és különösen az elszámolás folyamatát beláthatatlan vesszőfutássá teszik a pályázók számára, a felesleges adatok és igazolások áradatába fojtva az egész rendszert, miközben milliárdok mennek veszendőbe büntetlenül.

- *Megalománia:* a központi bürokrácia számára egyszerűbb, a politikusok számára hálásabb dolog kisszámú, de nagy költségigényű projekttel dolgozni, mint sok kisvolumenű pályázatot támogatni. Ezért a drága beruházások eleve előnyt élveznek, és nem kerülhet sor a fejlesztési források szétterítésére minél több pályázó között.

- *Rejtett hiánygazdaság:* az önkormányzatok és egyéb közfeladatot ellátó intézmények valójában alaptevékenységük fedezetéért pályáznak. Rejtve marad a tény, hogy az állam nem tesz eleget törvényes kötelezettségének a közfeladatok ellátása terén. A kudarc felelőssége a sikertelen pályázóra hárul. A teljes kiszolgáltatottság az előre nem látható pályázati céloknak és a pályázati bürokrácia kénye-kedvének ugyanakkor fel is menti az ellátásért felelős intézményeket a felelős tervezés és gazdálkodás kötelezettsége alól: hiszen ők arra és annyit költenek, amire épp lehet. Ez nemegyszer épp a pazarló gazdálkodás számára nyit utat.

- *Hazudozás:* a pályázónak azt kell bebizonyítania, hogy a kitűzött, rendszerint életidegen pályázati követelményeknek akar és tud megfelelni, később ezt aprólékos elszámolásokkal kell igazolnia, miközben elemi érdeke általában az, hogy a pályázatot eszén túljárva az elnyert összeget fontosabb feladatokra fordítsa, esetleg a pusztá működés fenntartására.

- *A közpénzek illegitim elosztása:* a pályázatok körül a korrupció rendszere épült ki. A tényleges politikai és gazdasági hatalom egyik fő forrása és elsőrendű célja a pályázati pénzek elosztásának befolyásolása. Ez a magánvállalkozások piaci versenyét ugyanúgy korlátozza és eltorzítja, mint a közszféra átlátható gazdálkodását.

Bertényi Gábor

Helyi forrás alapú, fenntartható vállalkozásfejlesztés és közösségépítés

I. Kutatási hipotézis és elméleti háttér

Feltevésünk szerint a globális gazdasági recesszió idején egy adott térség helyi forrásokon alapuló, önfoglalkoztatásra épülő, saját belső piaci igényeire koncentrázó gazdaságfejlesztése nemcsak elkerülhetetlen szükségszerűség, hanem új lehetőség egy ökológiailag és társadalmilag is fenntarthatóbb vidékgazdasági modell kialakítására. Érdeklődésünk középpontjában ennek megfelelően a relokalizáció, az élelmiszer önrendelkezés, a rövid élelmiszerlánc és a multifunkcionális gazdaságok álltak.

Relokalizációról beszélünk, amikor egy térség adottságai alapján gazdaságilag függetlenedni képes a nemzeti- vagy nemzetek feletti, központosított termelő- és ellátórendszerektől, növelve ezzel az adott terület és lakóinak gazdasági és ökológiai ellenállóképességét. E gondolatkör egyik kitüntetett területe az élelmiszer önrendelkezés (ÉÖ) elve. A Via Campesina megfogalmazásában „*az élelmiszer önrendelkezés jog arra, hogy emberek, régiók, államok vagy azok uniója maguk határozzák meg mezőgazdasági és élelmiszerpolitikájukat*”. Az ÉÖ koncepciójának szerves része az élelmiszerekkel kapcsolatos szabályozás kialakításánál a szubszidiaritás elvének következetes alkalmazása is. Ennek lényege, hogy a közösség életére kiható döntéseket minden esetben a döntés hatókörének legalacsonyabb szintjén kell meghozni, mégpedig ott, ahol a legtöbb szükséges információ és a legtöbb érintett által képviselt vélemény áll rendelkezésre.

Rövid élelmiszerláncról beszélünk akkor, amikor az istállótól az asztalig tartó út (a termelő és a fogyasztó között) lokálisan rövidre zárt, vagyis minél kevesebb olyan közvetítő elem ékelődik be, amely amúgy a globális ellátórendszerek esetében alapértelmezésnek tekinthető. A globális kereskedelem magától értetődően kivonja a kereskedelem hasznának jó részét a termelés és az előállítás térségéből. További következmény az ellátórendszerre nézve az élelmiszer-lánc megnövekedett hossza, ennek minden ökológiai és humán egészségügyi kockázatával (szállítási externáliák,

illetve a tömegélelmiszerek magas fokú tartósítottsága az eltarthatóság érdekében). A hiteles forrásból származó, könnyen ellenőrizhető helyi, kevésbé kemizált, magasabb beltartalmi értékű élelmiszer előállítása és helyi értékesítése így – elvben – többszörösen is megtérülő tevékenység.

A mezőgazdaság alapvető *multifunkcionalitásának* bevett értelmezése pedig arra utal, hogy áru-jellegű termékeken (élelmiszer, takarmány, gyógyszer, üzemanyag, stb.) túl a gazdálkodás tevékenysége maga sok egyéb nem-áru jellegű *globális közjó* fenntartásában is részt vesz. Itt a természeti 'erőforrások' és ökoszisztéma 'szolgáltatások' fenntartásán túl a biodiverzitás, különösképpen pedig az agrobiodiverzitás védelme emelendő ki, beleértve ebbe a diverzitási érték kialakulásnak talaját adó kultúrtájat, táji környezetet és gazdálkodói tudást is.

Fentiek figyelembe vételével akkor tekinthetjük egy kistérség gazdaságát jól működőnek, ha:

- képes a helyben élőknek megélhetést biztosítani,
- a megtermelt jövedelem helyben tartására egyéb termelő és szolgáltató ágazatok állnak rendelkezésre (vö: multiplikátor hatás),
- termelő tevékenységét a helyben elérhető természeti forrásokkal fenntarthatóan gazdálkodva, a természetföldrajzi adottságokhoz illeszkedően folytatja,
- a termelés módját tekintve törekszik azt a térségen belül is decentralizáltan, kis léptékben, a helyi kereslet és igények figyelembe vételével kialakítani,
- tevékenységével a helyben adott tájértékeket kiegészítve a térség egészének integritását és életképességét növeli, a helyben élőket maradásra, a városban élőket pedig odalátogatásra készítette.

E tényezők kiteljesedését elősegítendő azt gondoljuk, hogy az egyetlen hitelesen képviselhető vidékfejlesztési alapállás a helyi vállalkozások (termelők, feldolgozók és kereskedők), valamint a helyi közösségek célzott, közvetlen fejlesztése lehet a fenti szempontok szem előtt tartásával, adott esetben a településvezetők és más kulcsfigurák bevonásával. Elengedhetetlennek tartjuk továbbá azt is, hogy a fejlesztés eredményeképpen előálló vállalkozás, közösségi platform, értékesítési

vagy érdekérvényesítési felület működése piaci alapon hosszútávon finanszírozható, önfenntartó és életképes legyen - bármilyen pályázati alapú újraelosztási rendszer segítsége nélkül is.

II. Helyzetfelmérés és erőforrásleltár

A mai magyar vidék népességmegtartó képességének hiánya javarészt az utóbbi évtizedekben végbement nagymértékű urbanizációnak, félresiklott modernizációnak, problematikus reprivatizációnak, az agrártámogatások visszas rendszerének és a nem utolsó sorban a neoliberális gazdaságpolitika mindenek feletti dominanciájának tudható be.

A fiatalok elvándorlásáért leginkább a helybeli megélhetési lehetőségek hiánya és az életminőség alacsony szintje, az infrastruktúra, a kulturális és szociális szolgáltatások gyenge minősége okolható a kistelepülési térségekben. Hazánkban a falvak városiasodása, az életminőség javulása és a vidéki élet vonzóvá válása soha sem volt jellemző. Mindennek eredményeképpen létrejött egy csonka falusi társadalom, ahol hiányzik az aktív, cselekvőképes, kompetens középosztályosodó réteg.

A fenntartható vidékgazdaság működését biztosító, kulcsfontosságú résztényezőkben egyértelműen hiányt szenved országunk. Az alábbiakban néhány kritikus fontosságú területet tárgyalunk ezek közül, melyek hiánya egyesével is kikerülhetetlen akadályokat állít a mikro-, kis- és közepes agrárvállalkozások működőképessége elé, halmozottan pedig áthatolhatatlan falat képeznek.

Hozzáférés a termelőeszközökhöz

A tömegtermelés és az élelmiszerpiacok globálissá válásának velejárója a nagykereskedelem kiszámíthatóság-igénye és standardizáló hajlama, melyeket egyre inkább csak a feldolgozó üzemméretek növelésével lehet elérni. Ennek egyik következménye a termőföld- és tőkekoncentráció, ami értelemszerűen háttérbe szorítja a kis- és közepes gazdaságokat. A hazai támogatások rendszerét elemezve is jól látható, hogy a komoly gépesítettséggel rendelkező, eleve tőkeerős agrobizniszek

szívják fel a mezőgazdasági támogatások közel háromnegyedét. Tovább erősíti ezt a trendet a takarmánynövények (jellemzően a kukorica) garantált felvásárlási ára és az állami intervenciók intézményesítettsége e területen. Mindeközben a kis- és közepes gazdaságok jobbára egyszerűen méretüknél fogva maradnak ki a támogatottak köréből. A rendszerváltás után a termelősövetkezetek privatizációja egyedülállóan nagymértékű birtokkoncentrációt eredményezett Magyarországon, még ha a koncentráció egész Európát érintő, sőt, globális trend is. Jellemzően egy-egy nagygazda kezébe kerültek a termelőeszközök és a földek, ugyanakkor sok gazdálkodó, vagy gazdálkodni vágyó termelő küzd a túl kicsi birtok, vagy egyszerűen a teljes földhiány problémájával.

Jellemzően földnélküliek maguk az önkormányzatok is, amely tény nem sok jót jósol a szociális földprogramok vagy az értékteremtő közmunkaprogram helyi megvalósíthatóságának feltételeit illetően. Az aránytalan birtokstruktúra és a tőkehiány következtében az életképes üzemméretet így kevesek kiváltsága marad. Nincs ez másként a balassagyarmati kistérségben sem.

Likviditás és hitel

Szezonális jellegéből adódóan éppen a mezőgazdasági vállalkozások küzdenek a leggyakrabban likviditáshiánnyal, emellett pedig általános fejlesztési forráshiánnyal. Bizonytalan és lassú megtérülési rátájuk miatt mégis éppen ők a legnépszerűtlenebbek a bankok és kisebb pénzintézetek hitelezési gyakorlatában. A gyér pályázati lehetőségeket is kihasználhatatlanná teszi, hogy szinte lehetetlen piaci alapú hitelhez jutni a pályázatban kitételként szereplő önrész fedezésére. A helyi, közösségi alapú mikrohitelzés intézménye ismeretlen. Emellett az sem növeli a hitelfelvételi kedvet, hogy az értékesítési csatornák bizonytalansága miatt nagyon nehéz megtérülési időt és alapot kalkulálni. Hitel hiányában pedig nincs előrelépés a feldolgozás és a termékfejlesztés terén.

Értékesítési lehetőségek

Az ország különböző részein végzett terepkutatásaink tapasztalatai alapján kijelenthető, hogy egy adott biorégió lakosságának élelmiszerellátása a legritkábban szerveződik az esetenként amúgy rendelkezésre álló lokális források mentén. Kistérségi vagy járási szintre vetítve mindez úgy fordítható le, hogy akár egyetlen szuper- vagy hipermarket jelenléte is meghatározó tényező lehet egy 20-30 ezres lakosságú kistérség élelmiszerellátásának alakulásában. Az üzletláncok beszállítóivá válni egyrészt üzemméreti okokból lehetetlen, másrészt amúgy is meglehetősen kockázatos és átmeneti-tőke igényes vállalkozás a multik áru-kifizetési átfutási ideje (30-120 nap) miatt. Minthogy a gazdálkodóknak - szövetkezés híján - nincsenek naprakész piaci ismeretei, kiszolgáltatottak a nagykereskedelemnek, az óriáscégeknek.

Erre a helyzetre kínálnak jó megoldást a helyi termelői piacok és helyi termék boltok mellett a számos országban már régóta sikeresen működő, és hazánkban is terjedni kezdő közvetlen értékesítési formák. Az ún. közösség által támogatott mezőgazdaságnak (angolul CSA, vagy Franciaországban AMAP-rendszereknek) több formája is van a termelő és fogyasztó egymás iránti elkötelezettsége szerint. Alapja a termelő és fogyasztó közötti közvetlen kapcsolat és bizalom. Ideális esetben a termelés kockázatát is megosztják az előre befizetett tagdíjjal, cserébe a fogyasztó rendszeresen egészséges élelmiszerhez jut. Ezek a rendszerek általában városok közelében működnek jól; a kistérségben a herencsényi Ökotársulás példája is azt mutatja, hogy egyre nagyobb igény és felvevőpiac mutatkozik erre itthon is.

Szövetkezési hajlandóság

Magyarországon a helyi közösségek gyakorlatilag széthullottak. Az elmúlt évszázad társadalomtörténete az uralkodó politikai hatalom sikereiből sikeresebb műveleteiről szólt az egyes csoportok, közösségek egymás ellen hangolásának terén. Így ezek az individualizált közösségmorzsák általánosságban bármilyen együttműködéstől, összefogástól idegenkednek, a szomszéd által termelt paradicsom meg-nem-vásárlásától a szövetkezeti kultúra teljes hiányáig. Jól szemlélteti mindezt a

bizalom általánosan alacsony foka a magyar társadalomban. A bizalomvesztésre egyébként vizsgált térségben ténylegesen jó alapot szolgáltatott néhány multinak a gyümölcsfelvásárlási politikájában alkalmazott árletörő, végül pedig piacpusztító stratégiája.

Más európai országokban (különösen Dániában, vagy akár Lengyelországban) a szövetkezeteknek gazdag hagyománya van, működésük a többfunkciós vidékgazdaság egyik kulcseleme. Természetesen ehhez elengedhetetlen egy aktuálisan támogató politikai környezet is.

Szaktudás

A gazdálkodás hagyománya és az ehhez szükséges tudás kiveszni látszik a vidéki társadalom nagy részéből. A nagyüzemi mezőgazdaság emberi munkaerőt kiküszöbölő térhódításával és az erőltetett városi iparosítással a vidéki társadalom nagy része kezdett el városba ingázni. A rendszerváltás utáni tömeges munkahelyvesztés után sem volt már vonzó alternatíva a paraszti életmód. Féltő, hogy már nem sokan gyarapítják tovább azt a helyi tudást és munkakultúrát, amelynek az előző generációk még a birtokában voltak. Ehhez járul hozzá mindenfajta mezőgazdasági munka presztízsének totális eróziója, valamint a mezőgazdasági szakképesítést nyújtó tanintézmények egyenletesen romló színvonala és renoméja is.

Feldolgozás mint hozzáadott érték

Jellemzően annál fejlettebb egy ország agrárgazdasága, minél feldolgozottabb formában értékesíti mezőgazdasági termékeit. Sajnos ebben a tekintetben sem a magyar agrárgazdaság, sem a kutatott kistérség nem túl eredményes. Az ország egésze többnyire nyersanyagot állít elő, a hozzáadott érték rendkívül alacsony az EU többi országához képest. A vizsgált térségben is csak olyan feldolgozóhely (jellemzően vágóhid, vágópont és/vagy húsfeldolgozó jelentene) áttörést, melynek létesítésében több, azonos vagy hasonló terméket előállító termelő látna lehetőséget.

III. Az előzetes felmérés tapasztalatai

A balassagyarmati kistérségben található néhány településen (Balassagyarmat, Drégelypalánk, Érsekvadkert, Iliny, Kétdobony, Órhalom, Nógrádmarcfal, Szátok, Szente) félig strukturált interjúk keretében próbáltunk megismerkedni a helyi lehetőségekkel, hátrányokkal. Felmértük a térségben rejlő gazdálkodói potenciált, annak irányvonalait valamint azt, hogy a gazdálkodás mint olyan képes-e elsődleges vagy kizárólagos megélhetési forrást teremteni. A beszélgetések alapján három nagy kategória rajzolódott ki. Vannak, akik már felhagytak a gazdálkodással és más területen elhelyezkedve igyekeznek fix jövedelemre szert tenni.

A másik két csoport gazdálkodik, azonban különböznek abban, hogy az egyik sikeres ezen a területen, míg a másik kevésbé. Ezeknek a kategóriáknak a létrejötte többnyire társadalomtörténeti okokra vezethető vissza.

A háztáji termelés a mai napig elég sok portán fellelhető. Igaz, ezek a kiskertek főként a család és néhol a rokonság ellátását szolgálják, de ez is sokat segít a megélhetésben. Azok a fiatalok, akik nem folytatták a gazdálkodást, rendszerint egy jobb jövő reményében városra mentek tanulni, majd miután elképzeléseik nem valósultak meg, visszatérve szülőfalujukba már nem kezdtek gazdálkodásba, hanem a közeli gyárakban kerestek munkalehetőséget.

Elég nehéz meghatározni, hogy mi az a határ, amely elválaszthat egy sikeres gazdát egy sikertelentől. Sokan vannak ugyanis, akiknek kiegészítésként, mellékkeresetként sokat számít a gazdálkodásból befolyó bevétel, de fő kereseti forrásként nem tudnának belőle megélni. Ehhez képest egy szűk csoportot alkotnak azok, akik ebből fenn is tudják tartani magukat, esetleg némi tőkét is tudnak félretenni. Ezek a gazdák is széles skálát alkotnak. Vannak olyanok, akik a TSZ felbomlása után kiosztott földeket bérlik a tulajdonosoktól, gyakran a földalapú normatív támogatás felvétele érdekében. Ezt rendszerint azok teszik meg, akik a TSZ felbomlása után rendelkeztek annyi tőkével, hogy az akkor kiárusított munkagépekből meg tudtak venni egyet-kettőt, vagy jókor volt ő, esetleg rokona, jó helyen jó időben, és így tettek szert a különböző eszközökre. Ezek a gazdák főként takarmány betakarításával vagy szántóföldi növénytermesztéssel foglalkoznak. Következő lépcsőfoknak tekinthető,

ha ezek a gazdák összekapcsolják a takarmány termesztését állattartással. Ezekre például Órhalmon és Nógrádmarcaltban találtunk. Az is járható útnak tűnik, ha „igénytelen” állat tartásával foglalkoznak viszonylag kis területen, ha a téli takarmányt a család gépek nélkül is biztosítani tudja. Ez látható Ilinyben, ahol egy családi vállalkozásban kecskét tartanak és nagyobb gépek nélkül tudják vinni a gazdaságot.

A sikeresnek mondható gazdálkodókra ezek mellett még jellemző, hogy feldolgozott termékeiket árusítani is tudják, és a pályázatok adta lehetőségek kiaknázásával is próbálkoznak. Ilyen, jól működő gazdasággal Szátokon, Szügyön, Szentén és Drégelypalánkon is találkoztunk. Fontos kiemelni, hogy a gazdálkodók sikeressége általában kapcsolatban áll az önkormányzatok progresszivitásával. Amennyiben jelen vannak olyan pozitív irányba előmozdító kulcsemberek, akik vállukra veszik a közösség szervezésének, életben tartásának nehéz terhét, kedvezőbben alakul a vállalkozások jövője is.

Kiemelendő, hogy a térségben jellemzően mindenki úgy próbálta gazdaságát berendezni, hogy ne függjön a másiktól és ne kelljen közösködniük. Nyilvánvalóan akad azonban néhány olyan feladat, amit együtt a gazdák kedvezőbben tudnának megoldani. Ide sorolhatnánk néhány gazda árujának egyben történő piacra szállítását, vagy közös géppark használatát. Elképzelhető lenne, hogy a magánkézen lévő gépeket közösen használhassák egy kisebb közösség tagjai. Ezzel kapcsolatban az egyik gazdának feltett kérdésre azt a választ kaptuk, hogy az ugyanazon típusú munkákat sajnos közel azonos időben végzik. Így ha van egy aratógép és mindenki az optimális időben szeretne aratni, abból csak kavarodás van. Az emberek jellemét is kölcsönösen problémásnak tartják. Felmerülhetnek olyan kérdések, hogy ha kölcsönkér valaki egy gépet, és az elromlik (de a tulajdonos nem tartotta rendben), akkor ki fizeti ki a javítás összegét, vagy hogyan rendezik a gép fenntartási költségeit. Ezek a felvetések, mind a kölcsönös bizalomhiányra vezethetőek vissza, melynek szintén erősek és megalapozottak a történelmi gyökerei.

Általánosságban alacsony együttműködési hajlandóságot lehet felfedezni a gazdák és a potenciális termelők körében. Ez a problémát áthidalhatónak tűnik, amennyiben

sikerül kölcsönösen érdekeltté tenni őket a továbblépésben, a termelésbe való bekapcsolódásban azáltal, hogy biztos felvevőpiacot igyekszünk találni számukra. Kulcsfontosságúnak tartjuk a biztos keresleti tényezőt annak érdekében, hogy hajlandóak legyenek termelni, mivel általában elterjedt az a nézet, hogy nem éri meg mezőgazdasággal foglalkozni. Ez valószínűleg egyszerű információhiányból fakad, mely szerint nem tudják a termelők, hogy milyen termékeket lenne érdemes termelni, és ezeket hol lehetne értékesíteni. Ugyanakkor a másik oldalról is érdemes megközelíteni a problémát, hiszen a vásárlóknak is biztosítani kell egy folyamatos, jó minőségű, széles választékú termelői kínálatot, amely vásárlásra ösztönzi őket. Minderre lehet jó megoldás a szövetkezés valamely módjának előmozdítása mellett egy termelői piac létesítése, és egy termelői bolt létrehozása helyben vagy a fővárosban?

IV. A részvételi akciókutatás módszere

„A részvételi akciókutatás mindig kontextusfüggő, és igyekszik a kutatást magát a helyi társadalomba beágyazni. A részvételi akciókutatás esetében az elmélet induktív módon a gyakorlatból következik; az elmélet lényegében arra próbál meg reflektálni, hogy mi az, ami működik a gyakorlatban, és mi az, ami nem.” (Bodorkós, 2010)

A balassagyarmati kistérség fenntartható vállalkozásfejlesztési projektje kapcsán felmerülő kutatási módszerek és stratégiák széles választékából magától értetődően esett a választás a részvételi akciókutatás elméletére és gyakorlatára. A II. és III. fejezetben tárgyalt vidékállapot-jellemzők áttekintése és az egyes, különösen markáns faktorok súlyozása után első körben a kutatandó területek – mint potenciális, fejleszthető kitörési pontok – és a körjük szerveződő kutatócsoportok az alábbiak szerint alakultak:

1. Községi vállalkozás létrehozása, piacépítés, gazdák és mezőgazdasági vállalkozások felmérése, vállalkozási hajlandóság körüljárása, térségi értékesítési lehetőségek feltérképezése.
2. Önkormányzati és egyházi fejlesztési/foglalkoztatási kezdeményezések Érsekvadkerten, komparatív elemzés Érsekvadkert és Szügy települések

gazdasági-gazdálkodási struktúrájának felépítéséről.

3. Az Élőfalu mozgalom törekvéseinek megfeleltethető helyi kezdeményezések vizsgálata: betelepültek és helybeliek, faluésztési és hagyományőrző projektek Herencsényben és Terényben.

Az alap kutatás interjútapasztalatai alapján napi (újra)értékeléseket készítettünk. Az esetmegbeszélések során a megszerzett információk fényében többször újragondoltuk a kijelölt csapásirányok létjogosultságát, illetve relatív súlyát a kutatásban. A balassagyarmati városházán a vállalkozásfejlesztés témakörében tartott első fókuszcsoporthoz tartó beszélgetés már egyértelmű irányt adott az akciókutatás második felének. A termelőket, helyi civil és félprofi vidékfejlesztőket, valamint kereskedőket és városvezetőket tömörítő találkozók jó alapot adtak annak a feltevésnek, hogy a centrálisnak tartott közösségfejlesztő dimenziót egyben kell kezelni a vállalkozásfejlesztés és piacépítés témakörével.

A kutatás során artikulálódó igény egy termelői és értékesítési közös képviseleti formára eleve meghatározta a kutatócsoportok mély személyes bevonódását. Különös figyelmet kellett szentelnünk az adott esetben többszörösen is ellenérdekelt, vagy valamilyen múltban gyökerező okok miatt egymásnak ellenszenves résztvevők 'összebékítésének', még ha erre a vártnál jóval kisebb mértékben volt is csak szükség. A kutatás menetében fokozatosan kibontakozó igények, elvárások és lehetőségek permanens, gyakorlatilag a mai napig tartó interakciót igényeltek kutatók és 'kutatottak' között, amely megkülönböztetés gyakran el is mosódott és egyszerűen *résztvevőkre* változott.

Az alap kutatást záró fókuszcsoporthoz tartó beszélgetés az alábbi világosan kirajzolódó továbblépési irányokat mutatta meg a résztvevők közös elképzelései nyomán:

1. Jogszabályi és adminisztrációs akadálymentesítés (KISKÁTÉ)
2. Életpálya modell, pozitív példák, megbecsült agrikultúra és önbecsülés építés
3. Konkrét gazdálkodói ismeretek oktatása, szaktanácsadás, info az értékesítési esélyekről (Agrár Info Pont, Mezőgazdasági Vállalkozók Akadémiája)
4. Általános közösség szervezés és építés

5. Szövetség létrehozása: védjegy, minőségbiztosítás, eredetgarancia, közös feldolgozó üzemek
6. Önkormányzat bevonása: belső piacon történő értékesítés megkönnyítése, Helyi Termelői Piac támogatása, városi médiák felhasználása
7. Progresszív, ragadós és adaptálható példa kigondolása és megvalósítása

Mindezek fényében az akciókutatás a résztvevőkkel közösen egy általuk alapítandó egyesület létrehozását, valamint balassagyarmati és fővárosi székhelyű helyi termék boltok, illetve egy újraértelmezett, hitelesen őstermelői balassagyarmati piac megnyitásának feladatát tűzte ki célul.

V. Eredmények

1. A kutatási-fejlesztési folyamat legfőbb állomásai

- Előzetes tárgyalások a helyi forrás alapú, fenntartható gazdaságfejlesztés lehetőségeinek körüljárására a balassagyarmati kistérségben.
- Előtanulmányok készítése.
- Együttműködési megállapodás az ELTE TÁTK és a Balassagyarmati Kistérségi Társulás között.
- Kutatási terv készítése, kutatótábor megszervezése az ELTE TÁTK Humánökológia mesterszakos hallgatói számára.
- Egy hetes kutatótábor Nógrádmarcali bázissal; a kistérség településein interjúk készítése, kulcsszereplők azonosítása, erőforrások feltárása, lehetséges kitörési pontok megállapítása, stratégia vázolása a részvételi akciókutatás irányának és kivitelezhetőségének tekintetében. Munkacsoport létrehozása a gazdák és mezőgazdasági vállalkozások felmérése, vállalkozási hajlandóság körüljárására, a térségi értékesítési lehetőségek feltérképezésére, közösségi vállalkozás létrehozására.
- Az akciókutatás kezdete: fókuszcsoporthoz beszélgetés a Városházán a város és a kistérség különféle aktorai közötti együttműködés kiaknázatlan lehetőségeiről

- További interjúk készítése a körvonalazódó célterületek mentén.

2. Az akciókutatás főbb eredményei

Október elején fókuszcsoport-beszélgetés zajlott le a térségi kulcsszereplőkkel (termelők, kereskedők, civil szereplők, városvezetők) a balassagyarmati Művelődési Házban. A balassagyarmati kistérségben és környékén tevékenykedő termelők és kereskedők elhatározzák, hogy érdekeik képviselőjére, helyzetük javítására társadalmi szervezetet kívánnak létrehozni, amely a kisebb és nagyobb helyi mezőgazdasági illetve feldolgozóipari és értékesítési vállalkozók együttműködését biztosítaná a feldolgozás, szállítás, értékesítés, pályázás stb. területén. A Polgármesteri Hivatal képviselőjében a polgármester úr támogatásáról biztosítja a formálódó közös platformot.

November 19-én egyesületi alakuló ülés zajlik a balassagyarmati Projektek Házában 17 fő részvételével, a helyi televízió rögzíti az eseményt. Az ülésen konszenzusra jutnak az egyesület nevét és logóját illetően, áttekintik az előzetesen kézhez kapott egyesületi alapító okirat problémásabb pontjait, meghatározzák az egyesület tevékenységi körét és létrehozásának legfontosabb céljait valamint alapvető feladatait, az alábbiak szerint.

A megalakuló **Palóc Portéka Termelői és Kereskedelmi Egyesület** legfőbb céljai:

részvétel a helyi termelők érdekérvényesítésének elősegítésében,

- Palóc gasztrókultúra népszerűsítése, valamint a régió identitásának és élelmiszer önrendelkezésének erősítése,
- kistermelők helyi termelői piacon történő részvételének elősegítése és egyéb alternatív élelmiszerellátó hálózatok kiépítése, a helyi termékek szerepének és képviselőjének javítása a térségi közéletben,
- közös termékfejlesztés és a termelői portékához kötődő tudatos fogyasztói szokások népszerűsítése,
- helyi termelői piac létrehozásának és működésének ösztönzése, elősegítése,

- mezőgazdálkodói ismeretek elsajátításának, továbbfejlesztésének és átadásának aktív támogatása,
- haszonnövények és haszonállatok genetikai sokféleségének megőrzése, szaporítása, házikerti kultúrák fenntartása.

Az Egyesület céljai megvalósításához szükséges anyagi feltételek megteremtése érdekében a jogszabály előírásai szerint gazdasági, vállalkozási tevékenységet folytathat, gazdasági társaságot és alapítványt hozhat létre, ilyenbe tagként beléphet.

Az egyesületi működési forma talán legkézzelfoghatóbb előnye - a helyi termelői piacok működésével kapcsolatos törvényi rendelkezések várható változásával összhangban - az a lehetőség, hogy a termelők árujukat a egyesület égiszén belül, meghatalmazott képviselő útján juttathatják a termelői piacra, jelentős idő-, energia- és anyagi megtakarításhoz jutva a járulékos költségek és az investált élömunka terén.

További előny, hogy a tagok az Polgármesteri Hivatal aktív támogatásával a helyi újságban a számukra fenntartott helyen tudnak majd rendszeresen hirdetni.

3. A balassagyarmati helyi termelői piac és a helyi termékbolt előkészítő munkálatai

A Palóc Portéka Egyesület a 2012 december 15-16-án Balassagyarmaton megrendezendő adventi vásáron debütál saját arculattal és termékekkel. Az esemény beharangozója lesz a 2013 tavaszán a Palóc múzeum előtti ligetes téren nyíló termelői piacnak. A Polgármesteri Hivatallal együttműködve az Egyesület kedvezményes területhasználati jogot, valamint támogatást kap a piac népszerűsítésében.

Említésre méltó Balassagyarmat városának jelenleg üzemelő helyi piaca. A város viszonylag központi részén elhelyezkedő, infrastruktúráját tekintve kielégítő, fedett létesítményben látogatásaink idején legfeljebb 2-3 tényleges őstermelő volt jelen, 6-8 egyéb élelmiszerárú társaságában. A probléma itt is a megszokott: egy nivójában lecsúszott hely rehabilitációja jóval kilátástalanabbnak ígérkezik, mint egy új, ténylegesen termelői profilú piac bevezetése új helyszínen. Ennek megvalósítása

során támaszkodni fogunk a nagymarosi őstermelői piac és a fővárosi Szimplakerti háztáji piac létesítése és üzemeltetése során szerzett tapasztalatokra.

Ezzel párhuzamosan megkezdődtek egy balassagyarmati kereskedelmi vállalkozó pékségének helyi termék boltta alakulását elősegítő munkálatok, amely bolt az egyesületi tagok minősített, védjegyes termékeit lesz hivatott árusítani. A Polgármesteri Hivatal a bérleti díj mérséklésével, vagy elengedésével járul hozzá a koncepció fennmaradásához. A tervek szerint a bolt még Karácsony előtt megnyílik.

Felhasznált források:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-018/EN/KS-SF-11-018-EN.PDF

http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/agricultural/2011/pdf/full-report_en.pdf

Bodorkós Barbara: Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: a részvételi akciókutatás lehetőségei. Doktori értekezés, SZIE, 2010

Élelmiszer Önrendelkezés. Végegylet, 2009.

Kajner Péter szerk.: Gazda(g)ságunk újrafelfedezése. Fenntartható vidéki gazdaságfejlesztés elméletben és gyakorlatban. L'Harmattan, 2007.

Lányi A., Farkas G. (szerk): Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható? L'Harmattan, 2010.

Bagoly Emese - László Miklós - Szuromi Orsolya

Élőfalu Nógrádban

Munkánk során arra kerestük a választ, mennyire járható a gyakorlatban a helyi hagyományokra építő vidékfejlesztési stratégia, amelynek elveit legkövetkezetesebben az Élő falu mozgalom képviseli Magyarországon. A választott Nógrád megyei település, nevezzük Szalócnak, jó példának ígérkezett. Az idegenforgalmi kiadványokban hagyományos helyi termékekkel (csipke, sajt, méz, mézeskalács) hirdeti magát, felújított népi építészeti emlékekkel várja a látogatókat, és a településen művészeti műhely, valamint többféle gyűjtemény, múzeum is működik. A civil szervezetek nagy száma is arra vallott, hogy eleven, aktív közösségre találunk (tíz civil szervezet működik a faluban). Terepmunkánk során árnyaltabb képet kaptunk: ennek alapján Szalócot nehezen minősíthetnénk „élőfalunak”, hiszen a saját erőforrások hasznosítása nem játszik meghatározó szerepet a falu megélhetésében, a hagyomány őrzésére irányuló vállalkozások pedig kevésbé szervülnek a falu életébe, a helyi közösséget súlyosan megosztó konfliktusok forrásai.

1. Helyi adottságok és természeti erőforrások

A falu a Cserhátban található. Már a XIII. században vásáros faluként tartották számon. A lakosság főként állattenyésztéssel foglalkozott, a XX. századig a lótarás is jellemző volt. Ekkor még szeszgyár és gőzmalom is működött a környéken.

A falut többen is (elsősorban az építészek) Csigoly-parti Budapestként emlegették, hiszen a település közepén folyik a Csigoly-patak. A folyó egyik oldal meredekebb lejtőkkel határolt, ahol főleg szőlőművelés folyik, valamint ezen az oldalon úgymond „nyugisabb” az élet, kulturális épületek nincsenek csak magánházak. A másik oldal sokkal lankásabb, kisebb dombok övezik és a település nagyobb része is ezen az oldalon található; itt vannak a hivatali épületek, az iskola, óvoda, kocsmá, valamint a falu 2 temploma is.

A múlt században is csak néhány nagyobb gazda élt a településen. A '45-ös földosztással a kisgazdák száma megnőtt. 1975-ben viszont a szalóci TSZ-t egyesítették a szomszédos TSZ-szel. A földek ma is 1-2 ember kezében vannak, de az interjúk során kiderült a lakosok nagy része nem lát nagy perspektívát a gazdálkodásban.

A helyi erdőtulajdonosok nehezen tudnak gazdálkodni erdeikkel, hiszen az erdészet szabályozza, hogy melyik állományt mikor lehet kivágni, mikor éri el a vágásérettséget, így nem feltétlenül akkor jut az ember tűzifához, amikor szüksége lenne rá. A faanyag hasznosításról még elmondható, hogy a faipari üzemben keletkezett fahulladékot saját tüzelésre használják fel. Alapanyagként főként csertölgyet használnak, ezt a környékről szerzik be. Ezen kívül megújuló energiaforrásokat nem használnak, de jelenleg pályázatot nyújtottak be egy biomassza kazán és aprítógép létesítésére, mely hőenergiát szolgáltatna a konyha és az óvoda számára.

A szalóci turizmus elsősorban az építészeti értékeken alapszik. A kommunizmus alatt „funkció nélküli település”-sé nyilvánították a falut, ami megóvta az épületeket attól, hogy a helyükre a kor divatjának megfelelő kockaházak épüljenek, így több mint 100 eredeti állapotában fennmaradt palócház van a faluban. Az augusztusban felavatott „attrakciók” ötlete az előző polgármestertől, Verhovay Pál építésztől származik. A faluban fellelhető szellemi és tárgyi értékek, építészeti és népművészeti tradíciók kerülnek bemutatásra a faluban 25 helyszínen. A helyszínek többsége magánház, de szerepel köztük egy kávézó, tájház, kiállítások, múzeum is. Az attrakciókat az épületek előtt fa hirdetőtáblák jelzik („Muzsika háza”, „Egy menyasszony stafiringja”, „Lekvárium”, „Hobbi asztalos műhely”, „Ízek háza” stb.). Verhovay turisztikai tervének sikeressége a jövőben dől el. A falu rendelkezik elegendő vendéglátóhellyel, tán túl sokkal is, ám a település megközelíthetősége nem akadálymentes. Szállóvendég egyelőre alig akad, mert nincsenek érdeklődést kiváltó programok, valamint persze indokolatlanul sok szálláshely van. Meglátásunk szerint a helyi hagyományörzés vs. mainstream turistacsalogató programok eléggé megosztják a falu közvéleményét. Még a vezetők, illetve helyi kulcsemberek körében sincs konszenzus ebben a témában. Ebben közrejátszhat, hogy két társadalmi törésvonal is érezteti hatását Szalócon: palóc/tót, és őslakos/gyűttment.

Bár első pillantásra valóban úgy tűnik, hogy a palóc építészeti emlékek, valamint a csodálatos táji környezet vonzza ide a legtöbb turistát, de meglepő módon ez nem így van. A legrepresentáltabb turisztikai látványosság egy különös technikatörténeti muzeum. Az egyedülálló gyűjtemény – lelkes magángyűjtő műve - a maga nemében egyedülállóan gazdag anyagot ölel fel, és üzemeltetőjének háttértudása remekül kiegészíti a kiállítást. A múzeum jelenléte a faluban nagyon megosztja a lakosságot: egyesek táj- és kultúraidegennek tartják, míg mások örömmel fogadták a sok érdeklődőt vonzó kiállítást. A kiállítást évről-évre rengeteg külföldi turista is felkeresi, éves látogatottsága megközelíti a 2000 főt!

2. Kormányzás

Matejka Béla, a rendszerváltozás utáni első polgármester: őslakos, mindenki ismeri, nagy általánosságban szeretik, tisztelik is. Tájékozott, a politikában idős kora ellenére naprakész. Megtapasztalta a TSZ-es időszakot. Pedagógusként a fiatalok helyzetét tartja leginkább szem előtt, polgármestersége alatt aktív volt a fiatalság. Kecskés vállalkozása van, emellett szervez gyerektáborokat is, ahol a városi gyerekek testközelbe kerülhetnek a vidéki életmóddal, állattartással, sajtókészítéssel. Tankertek megújításán gondolkodik, „az igényt fel kell kelteni”-szellemében. Véleménye szerinte az EU-s szabályozások nehezítik a kistermelők munkáját.

Verhovay Pál: beköltöző nagycsaládos, 8 évig volt polgármester. A faluban kávézót, csipkemúzeumot, bocsapályát, valamint több szálláshelyet is üzemeltet. Polgármestersége idején kezdték felújítani a palócházasokat, főként az ő tervei alapján. Jelenleg építészirodája van Balassagyarmaton. A faluban sokan nem nézik jó szemmel, hogy „saját kis birodalmat” hozott létre főként önkormányzati pénzből. Konfliktusba keveredett az egyik kulturális egyesülettel, melynek tagjai, maguk is építészek, megkérdőjelezik a házfelújítások szakmai megvalósítását. A falu jövőjét mindenképp a turizmusban látja.

Buzás Péterné: öslakos, jelenlegi tiszteletdíjas polgármester, korábban alpolgármester. Emellett tanítónőként dolgozik az általános iskolában, de mindig vállalt munkát a hivatalban is. Állítása szerint azért indult a polgármesteri címért, mert helyre akarja hozni, amit Verhovay elrontott. Tipikus villámhárító típus, vagyis minden konfliktust próbál kibékíteni a faluban, és igyekszik mindenkivel együttműködni. Jó kapcsolatot alakított ki a nemzetiségi önkormányzattal.

Ha össze akarjuk hasonlítani a három polgármestert, akkor leszögezhetjük, hogy mindhárman teljesen máshogy alakították/alakítják a falu sorsát. Matejka nagy hangsúlyt fektetett például a Gyermeönkormányzat létrehozására, és sikeres működésére. Feleségével együtt tanítók voltak a helyi általános iskolában, és minden idejüket a gyerekekkel töltötték. A Gyermeönkormányzat pedig együtt működött a települési önkormányzattal.

A polgármesterek közül Verhovay osztja meg legjobban a falusiakat. Nekünk elég furcsa volt, hogy miután beköltözött a faluba, rögtön megválasztották polgármesternek. Sokan azonban úgy gondolják, nem baj, ha egy falunak gyűttment polgármestere van, lehet, hogy kívülállóként jobban látja a falu problémáit. Verhovay 2002 októberétől lett polgármester. Elmondása szerint úgy tudta megnyerni az első választást, hogy házról házra járt és megkérdezte a helyieket, hogy mire lenne szükségük, min lehetne javítani a faluval kapcsolatban. Általában mindenki az orvosra panaszkodott, román származású és nem nagyon beszélte a magyart, így nem is nagyon jártak hozzá (jó volt a statisztika, nem volt beteg). Verhovay tehát egy új orvos házaspárt hozott a faluba 2003 februárjában, így hamar elnyerte a helyiek bizalmát, rokonszenvét.

Polgármestersége idején nagy kudarcként élte meg, hogy a lakosság szám csökkenését nem tudta orvosolni. 2002 és 2006 között 416 főről 475 főre tudta emelni a lélekszámot, hiszen ekkor költöztek be nagycsaládosok a faluba (6-8 család), valamint a helyi családok közül is néhányan vállalták a 2. és esetleg 3. gyermeket is, de ez csak átmeneti gyógyír volt a népesség gyarapítására. Mára már csak 400 fő él a faluban. A beköltözött nagycsaládok egymástól függetlenül érkeztek a faluba, de hamar egymásra találtak, összetartanak.

Verhovay egy nemzetközi református szervezet tagja, melynek munkájába több falubelit is bevont, amit a hagyományosan katolikus és evangélikus Szalócon többen nehézményeztek. A falu érdekében végzett tevékenységét elég sokan kritizálják, megkérdőjelezzik. Ő egyébként saját állítása szerint nem teljesen gyűttment, hiszen felmenői közül többen éltek a környéken: Mohorán, Bercelen, Tolmácson. Történelmi nevet viselő dédanyjáról nevezte el a háza mellett felépült kávéházat is, ahol a nagyapja (szintén régi nemesi család sarja) által szerkesztett mesekönyvet is népszerűsíti. A nagyapa akvarelljeiből megtekinthetünk egy kiállítást is az egyik felújított palóházban. Erre mondják a helyiek, hogy Verhovay létrehozta a maga kis birodalmát a falu közepén, nagyrészt a falu pénzéből. Ráadásul egy csipkemúzeumot is berendezett szintén az egyik felújított házban, holott tudvalevő, hogy palóc csipke nem létezik, ez teljesen „tájidegen”. Felesége azonban megtanulta a csipkekészítést, csipkeverést és a Szalócot népszerűsítő reklámokban is megjelenik a csipkemúzeum, mint helyi nevezetesség.

A házfelújításokat már Matejka Béla polgármestersége alatt elkezdték felmérni és felújítani. A felmérés egy építész csoport nevéhez fűződik, akik a megye egyik városában kiállítás keretében is próbálták népszerűsíteni Szalóc egyedi építészeti emlékeit. A felújítások nagyrészt Verhovay polgármestersége alatt folytak, aki átvette az irányítást és saját építész irodájában végezték a tervezési munkákat is. Igaz, felajánlotta, hogy a konkurens építész-csapat, Tóth Ádámék is használhassák az irodáját, akik éltek is ezen lehetőséggel. A két építész tábor viszonya, azonban hamar megromlott. Szakmai dolgokban nem értettek egyet: Tóthék azt tartják a legnagyobb hibának, hogy a felújított házak jelentős részét cementtel bélelték ki belülről, így azok vízháztartása teljesen tönkremegy és pár éven/évtizeden belül omlani kezdenek majd a falak. Rákérdeztünk Verhovaynál, hogy tudja-e, honnan indult a konfliktus Tóthékkal, de nem tudta megmondani. Azt viszont fontosnak tartotta kiemelni, hogy a népi építészet egyik legfontosabb jellemzője az emberléptékűség. Erre tekintettel volt, viszont – Tóthékkal ellentétben - ő nem akarta teljesen eredeti állapotában megőrizni ezeket a házakat. Az ajtókat, ablakokat nem építette át, emellett figyelt a lépték, anyaghasználat és fesztáv megtartására, de volt olyan ház ahol elbontotta a tornácot, vagy betonteraszt emelt a ház elé, vagy hozzáépített a házhoz. Emellett

fontosnak tartotta, hogy az ipari szerkezetek ne nagyon látsszanak, ehhez képest páran úgy vélik, hogy kontár munkát végzett. A munkálatok során próbálták a helyieket is bevonni, illetve, cél volt, hogy egy kicsit ők is jártasságot szerezzenek a vályogos építéssel kapcsolatban.

A parasztházakat 2002 után védették le, ami a rendezési tervbe is bekerült. A parasztházak többsége mai napig magánház. Az emberek először nehezen fogadták, hogy az ő házukat védettség alá helyezték, majd miután a Tóthék által rendezett kiállításon látták saját házukat lefotózva, büszkék lettek rá.

A felújításhoz a pályázati pénzt először Tóth Ádámék szerezték, majd Verhovaya is pályázott a BM-nél, és a helyi védettség keretből illetve saját önerőből sikerült véghezvinni a palócházak egy részének (25 ház) felújítását. Az országos védettséget azonban nem tudják megszerezni, hiszen a házak nem egy tömbben, hanem szétszórva vannak. A felújított házakat Verhovay meggyőződése szerint nem szabad önkormányzati kézbe adni, hiszen az önkormányzatnak nincs rá kapacitása, hogy ezeket fenntartsa (Hollókó hibájából tanulva).

A felújított házak sok esetben új funkciót kaptak, ez mindenképp célja volt Verhovaynak, hiszen véleménye szerint fontos a működőképesség, de emellett persze a hiteles értékmegőrzés is. Ezért kitalálta, hogy a felújított házakat úgy lehetne vonzóbbá tenni, ha különböző attrakciókat is megtekinthet az erre járó turista. Minden háztulajdonosnak van valami olyan tudása, amit érdemes lehet bemutatni másoknak. Például az egyik házban palóc ételrecepteket lehet elkérni, egy másikban meg lehet tekinteni egy palóc menyasszony stafírungját. Egy másik felújított házban pedig jelenleg egy nyugdíjas házaspár él, akik korábban a hatvani cukorgyárban dolgoztak. Ők készítettek egy térképet, amin a már bezárt magyar cukorgyárakat tüntették fel dátummal együtt, valamit kiállítottak cukorsüvegeket is. Van olyan ház, ahol zenészek élnek és meg lehet őket hallgatni, illetve olyan, ahol egy hobbi asztalos műhelyt lehet megtekinteni. Egy másik háznál pedig egy kertész ember lakik, akinek a kertjében közép-európai vadrózsa fajokat lehet megcsodálni a lényegét tehát az emberben látja, az épület csak a körítés, és szerinte a tér megőrzéséhez kell az attrakció is. Ezek az attrakciók viszont általában nem kötődnek

Szalóchoz, és ez sok embernek nem tetszik.

Verhovay célja tehát a hagyományőrző falu és az idegenforgalom (ha nem is úgy, mint Hollókő esetében, azt már túlzónak találja). Szerencsére a faluban vannak/voltak olyan rendezvények, melyek fenntartották a hagyományt, pl.: nemzetiségi nap, amit 35 éven keresztül rendeztek meg, idén e helyett van a falunap. Visszatérve a Verhovay-család birtokához, feltettük azt a kérdést, hogy ha hagyományőrző falut akar, miért nem főzött fagyit, helyi szörpöt árusít a kávéházában a Carte D'or és a Cola helyett. Erre azt a választ kaptuk, hogy a globalizációt nem lehet elkerülni, „nem lenne forgalom, ha nem lenne Cola”, a kézműves fagyit pedig sokkal drágábban tudná adni, így egyáltalán nem is lenne vendége. Mialatt ott voltunk nem nagyon találkoztunk amúgy nála vendéggel, csak a házak átadását követő záróünnepségen.

Vele kapcsolatban még egy megjegyzést szeretnék tenni, mint kiderült a Cserfa Egyesület idén március 15-én megrendezett bujádi sasbérci megemlékezésén a szalóciak túntetőleg távolmaradtak, ami az egyik főszervező véleménye szerint annak köszönhető, hogy nem akartak együtt ünnepelni a volt polgármesterrel és családjával.

A jelenlegi polgármester asszony elmondása szerint, soha nem gondolt arra, hogy polgármester legyen, de véleménye szerint, amit Verhovay művelt a faluval, az már tarthatatlan volt, így ő is indult a választásokon. Elődjével ellentétben nem a turizmusfejlesztést helyezi középpontba, hanem, hogy a falu alapvető intézményi struktúrája működőképes legyen. Nem fizetést, csak tiszteletdíjat húz polgármesterként, igaz, az iskolában tanárnóként is dolgozik.

Részt vettünk a képviselő testület egy (nyilvános) ülésén, ahol feltűnt, hogy a falu lakói közül senki sem jött el, pedig a település életét jelentősen befolyásoló döntésekről volt szó: más körjegyzőséghez fognak tartozni, változik az önkormányzati ügyintézés, változik a közalkalmazotti létszám (valaki majd átkerül a járásba), az iskola sem biztos, hogy jelenlegi állapotában fog tovább működni. A napirendi pontok kapcsán szóba került az is, hogy a község eladósodott, ezért ha nyernek is egy pályázaton, problémát jelent az önerőt hozzátenni, és a folytonos hitelfelvétel még nagyobb adósságba sodorja őket. A pályázatokkal kapcsolatban

talán az a legnagyobb probléma, hogy nincs a településnek megfelelő menedzsmentje. Bár mint kiderült a hivatalból többen részt vettek pályázatíró tanfolyamon, de gyakorlatot még nem sikerült szerezniük. Ha saját maguk írják pályázatot sokszor formai hibák miatt utasítják el őket. A már elnyert és beadás előtt álló pályázatokkal kapcsolatban az önrészen kívül az utófinanszírozás kérdése merült fel, hogy miből előlegezze a község a költségek fedezetét. Kénytelenek hitelt felvenni a bujáki takaréktól, amit ismét kamatostul kell majd visszafizetni.

3. Demográfia, humán és nem humán erőforrások

A falu KSH adatok alapján 421 lelket számlál, ez a szám azonban folyamatosan csökken. Verhovay Pál polgármestersége idején ugyan pár évig népességnövekedés volt megfigyelhető, hiszen sok beköltöző érkezett ekkor a faluba, főként nagycsaládosok, valamint a helyiek is sok esetben vállaltak 2., illetve 3. gyermeket is. Összességében, mint sok más nógrádi falura, Szalócra is az elöregedés jellemző, a népesség korszerkezete sem túl biztató: a 421 főből a 70 év felettiek több mint 120-an vannak.

A gyűttmentek és őslakosok viszonyáról eddigi interjúink alapján nem kaptunk egyértelmű képet. Az őslakosok szerint nincs egyáltalán konfliktus köztük, a gyűttmentek azonban ezt kicsit másképp látják. Egyikük így fogalmazott: „az új beköltöző először senki, ha a temetőben vannak a felmenők, akkor lesznek a gyerekek gyűttmentek.”

A lakosságnak megközelítőleg a fele szlovák származású (bár csak 58-an vetették fel magukat a Szlovák Nemzetiségi Önkormányzat névjegyzékébe). A nemzetiségek között nincs ellentét, gyakoriak vegyes házasságok, ilyenkor általában megtanulják egymás nyelvét is. A szlovákok külön klubot működtetnek, odafigyelnek a hagyományőrzésre, más szlovákok által nagyobb arányban lakott településekkel (Buják, Bér), valamint szlovák testvértelepülésükkel is aktív kapcsolatot ápolnak, közös rendezvényeket tartanak. A faluban a szlovákokon kívül élnek még romák is (2 fő).

A két meghatározó nemzetiségből eredően van egyféle vallási megosztottság is a

faluban. A szlovákok evangélikus vallásúak, a magyarok katolikusok, és így két külön közösséget képeznek, külön programokat szerveznek. A vallásosság, különösen az idősebb generáció körében rendkívül fontos, mind a mai napig. Főként őslakos terényiek házában talákoztunk Mária-szoborral, népviseletes babákkal (külön evangélikus és katolikus baba), keresztekkel, szentképekkel. Régebben inkább vallási alapon tettek különbséget a falusiak egymás között, nem pedig nemzetiség alapján.

A munkanélküliséget tekintve elég elszomorító a kép. A faluban sajnos szinte egyáltalán nincs munkalehetőség. Az önkormányzat, illetve intézményei se biztosítanak sok munkalehetőséget. A közmunka-program szintén egyre kevesebb embert foglalkoztat, mivel az önkormányzat nem kap elegendő állami pénzt a program folyamatos működtetésére. November 1-től pedig már egyáltalán nem tudnak közmunkást foglalkoztatni. Az úthálózat karbantartását ott-jártunkkor debreceni segédmunkások végezték.

Emellett több vállalkozás is működik a faluban, de ezek maximum 1-2 főt alkalmaznak vagy családi vállalkozások. 2005-ben nyílt egy faipari üzem, ami akkoriban 28 főnek biztosított munkalehetőséget, de ebből csak nyolc volt helyi lakos. Mára az üzembem csak 2-3 fő dolgozik. Emellett a faluban van egy birkás vállalkozó. A földek jelentős részén egyetlen vállalkozó gazdálkodik, aki nem helybeli, és nem is alkalmaz helybelieket. Él a faluban egy építési vállalkozó is, aki az épületfelújításokat irányította, és akkor alkalmazott helyi munkaerőt is. Ezen kívül van a közelbenv egy tó is, ahol egy vállalkozó horgásztavat szeretne létrehozni. A családi vállalkozások inkább a turizmushoz köthetőek. Verhovay üzemelteti a kávézót és a csipkemúzeumot, valamint szálláshelyeket, Matejka kecskéket tart, és gyerektáborokat is szokott szervezni, hogy a városi gyerekek kicsit megismerkedjenek a falusi életmóddal, gazdálkodással, tehenet/kecskét is lássanak élőben, belelássanak a sajtkészítés rejtelseibe, és főként, hogy tudatosuljon bennük, hogy „a paraszt is ember”. Emellett sok terényi lakos kiadja palóházát, vagy saját házának egy részét turisták részére. Így Terényben összesen több mint 250 szálláshely áll a turisták rendelkezésére, ami a lakossághoz viszonyítva egy elég jelentős szám. Tóth Ádám szerint létre lehetne hozni egy „vízszintes szállodát”,

amennyiben a jelenlegi vendégházakat egy honlapon hirdetnék, és ezeknek egy közös recepciója lenne valahol a faluban. Az elképzelés, sajnos, azért nem reális, mert nem valószínű, hogy a falubeli háztulajdonosok összefognának.

A munkalehetőségeket tekintve a fiatalok Balassagyarmaton, Salgótarjánban, Vácott, Aszódon, Veresegyházán is keresnek munkát, de a tényleges munkavállalók többsége Pesten talál alkalmi munkát. Ha éppen nincs munka, akkorsókán a helyi kocsmában töltik az idejüket. Földek, ingatlanok pár ember kezében összpontosulnak, helyieknek a föld jelenleg nem ad munkát. A szocializmus idején a TSZ biztos megélhetést nyújtott az embereknek. Egyes visszaemlékezők ugyanakkor arról is megemlékeztek, hogy akkoriban kezdődött meg a falurombolás és a közösségek szétforgácsolódása.

Mára a falusiak lényegében felhagytak a gazdálkodással, és nem látják, hogy meg tudnának belőle élni. A konyhakerteket azonban még művelik. Korábban termesztettek még ribizlit, mára azonban ez is megszűnt. Állatokat már nem nagyon tartanak, maximum baromfit a tojás végett. Egy-egy néni jár még Gyarmatra vagy Tarjánba a piacra (kacsát visznek). Gazdálkodói tudással már csak az idősek rendelkeznek, a fiatalok a mezőgazdasági munkát és az állattartást is alantásnak tekintik, és nem látják, hogy meg tudnának élni belőle. Matejka, az egykori polgármester és aktív gazdálkodó szerint pedig ebben volna a jövő, ez lehetne az egyik kitörési pont. A falvaknak újra az önellátásra kéne törekedniük. Az itteni iskolában körülbelül egy évtizede újra működik tankert. A termés egy részét a gyerekek hazavihetik, másik része pedig a konyhára kerül. Jónak tartaná, ha a közmunkások is tudnának termelni a közétkeztetés számára.

Helyi terméket Matejkáék állítanak elő (kecskesajt), egy asszony Éva méz és mézeskalács készítésével foglalkozik, Verhovayné csipkét ver, és van aki szörpöt csinál, amire a faluban is nagy kereslet mutatkozik. Elmondják, hogy a helyi termékeket nehéz értékesíteni. A termelők között sincs összefogás.

A közelben továbbtanulási lehetőség több helyen is van, többek között Balassagyarmaton. Mezőgazdasági végzettség Szécsényben vagy Vácott szerezhető. Az első 4 osztály elvégzése után a fiatalok főként Balassagyarmatra vagy Vácra

járnak iskolába/gimnáziumba, utána, ha továbbtanulnak, akkor Budapestre vagy Egerbe mennek egyetemre.

Rendőrség nincs a faluban, a rendvédelmet 20 polgárőr látja el (önkéntes munkában), de a közbiztonság elég jó, rendbontás csak elvétve fordul elő.

4. Helyi kezdeményezések

Terepi kutatómunkánk során a kulcsemberek jelentős részével sikerült interjút készítenünk: a három polgármesterrel, az építészekkel, civil szervezetek vezetőivel. Sok civil szervezet működik a faluban, melyek általában gyűntmentek kezdeményezésére indulnak el, de később öslakosok is aktivizálódnak. A helyi fiatalok is részben bekapcsolódnak, akik már felsősök, nekik nehezebb a dolguk, hiszen általában késő délután érnek vissza a faluba, így ők már sok helyi kezdeményezésből kiesnek. Másik probléma, hogy jelenleg a fiatalok között nincs egyetlen vezéregyéniség sem, aki összefogná a fiatalokat, és közös programokat szervezne, vagy akár elősegítené a TIGYÖK (Települési Ifjúsági- és Gyermekek Önkormányzat) működését.

Meglátásunk szerint kétféle civil szervezet működik a faluban: az egyik halmazba tartoznak azok a hosszabb múltra visszatekintő szervezetek, amelyeket öslakosok hoztak létre: Szlovák Klub, Egyedülálló Közösség. A klubok szervezetenként aktív tagjai ugyanazok a nyugdíjas asszonyok. Ők sok szabadidővel rendelkeznek, fizikailag is relatíve aktívnak mondhatók, és lelkesen vetik bele magukat a programok szervezésébe. Az Önkormányzat munkáját gyakran segítik a falusi rendezvényeken. Az általuk szervezett programok azonban csak az idősebbeket szólítják meg (igaz, ebben a gyorsan öregedő faluban belőlük van a legtöbb), és kizárólag hagyományőrző jellegűek. Ezek a programok a fiatalok számára nem vonzóak.

A másik típust a beköltözők által alapított szervezetek alkotják: a két kórus, a Bibliakör és az Irány Szalóc. A kórusokban az az izgalmas, hogy bár kulturális tevékenységre jöttek létre, tagjaikat összeköti egyfajta pozitív, életigenlő szemléletmód, valamint a vidékhez való ragaszkodás. Ők többségükben városból jött

nagycsaládos értelmiségiek, akik a saját és gyermekeik életét vidéki környezetben, elképzelt (idealizált?) falusi kisközösségekben képzelik el. Rájuk jellemző például, hogy kalákában házat építenek, vagy közös családi programokat szerveznek. A régebben fennálló szervezetekkel szemben ők még nem alakítottak ki szorosabb együttműködést a falu önkormányzatával. Emellett az is hátrányukra válik, hogy amíg ilyen kevés a fiatal a faluban, addig az ő kezdeményezéseik sem találnak nagyobb visszhangra (pl. cserekereskedelem beindítása, helyi piac, kaláka stb.). Az őslakosok passzívak az újító kezdeményezésekkel szemben. Van olyan civil szerveződés is (Irány Szalóc) amely próbálja felvenni a harcot a falu elnéptelenedése ellen. Reklámozni szeretnék csinálni a falunak, hogy minél többen költözzenek be a településre. A község előnyei között kiemelik, hogy remek iskola és óvoda működik a településen, jó a közbiztonság, Budapest relatíve közel van, van orvos, és ráadásul sok az eladó ház. Régebben a házakat inkább nyaralónak vették meg, ma már inkább azok, akik életvitelszerűen itt akarnak élni, de a beköltözések sajnos folyamatosan csökkennek.

Két civil szervezet az általunk felvázolt típusok határán mozog: a Nyitott Porták és a Gyermekönkormányzat. A Nyitott Porták (Tóth Ádám és építész kollegája vezetik) alapvetően kulturális egyesület, hozzá fűződik a házfelújítások elindítása. A két építész a falu-dizájn alakítását tekinti hivatásának, emellett szociális gondok megoldására is készítenek terveket. A Gyermekönkormányzat aktív tagsága a gyerekek közül nem éri el a 10 főt, vezéregyéniség nincs köztük, így a szervezeti munkát (pl. adminisztráció) nagyrészt a falu önkormányzata végzi el, holott, Matejka Pál elbeszélése szerint az ő polgármestersége alatt aktív és népes volt a gyermekönkormányzat.

Összességében úgy látjuk, bár figyelemre méltóan sok civil szervezet működik a faluban, tevékenységük nem összehangolt, bár kulturális célokra alakultak, a lakosság nagyrészt nem érik el, munkahelyteremtéssel és szociális kérdésekkel pedig a gyakorlatban egyik sem foglalkozik. Otlétünk alkalmával egy időszzerű faültetési akcióban vettünk részt. Figyelemre méltóan találtuk, hogy ebben a civil szervezetek egyike sem vett részt. A lakosság azon része, akik nem tagjai egyik helyi civil szervezetnek sem (legfőképp az ingázók, a gyerekek és a munkanélküliek), nem

találnak olyan elfoglaltságot Terényben, amely érdeklődésükre tarthatna számot. A kulturális rendezvények a sok ilyen jellegű szervezet ellenére fokozatosan elszürkülnek. A kezdeményezések nem kapcsolódnak a helyi társadalom aktuális problémáihoz, ezért nem keltenek érdeklődést.

Kutatócsapatunk részt vett egy önkéntes faültetésen, amelyhez a falu az Ökotárs Alapítvány által kiírt pályázaton nyert támogatást: gondozatlan területek parkosítása volt a pályázati cél. A pályázati pénzből őshonos gyümölcsfák ültetése és pihenőhelyek kialakítása vált lehetővé. Az ültetésre több ütemben került sor, a nyár folyamán először, főként önkormányzati dolgozók, őshonos fajtákat ültettek. Mi, augusztusban a tervezett községi gépkocsiparkolót szegélyező fasor elültetésében vettünk részt. Reggel a megbeszélte időpontban rajtunk és az önkormányzat munkatársain kívül senki sem jelent meg a helyszínen. A kocsmában próbáltunk munkaerőt toborozni. Az Asszonybosszantó nevű ivóban (már délelőtt 10-kor) lézengő 4-5 férfi közül végül csak Józsi bácsi csatlakozott hozzánk, akit egyébként nem akartunk feltartani napi teendőiben, de ő közölte, hogy tulajdonképpen mára még nem is volt terve, hogy mit csináljon, tehát velünk tart. Az ültetés helyszíne a Csigoly-patak partján fekvő elhanyagolt terület volt. A Bükki Nemzeti Park szakembere, a projekt szakértője, előzetes tervet készített az ültetés rendjéről. Ezt a tervet, sajnos, sehol sem találták, igaz, nem is nagyon keresték. Lelkesedésünket ez sem lohasztotta: szerszámot ragadtunk (már akinek jutott), és elkezdtünk gödröket ásni. Vagyis elkezdtünk volna, ha ki nem derül, hogy a kijelölt terület tele van építési törmelékkel, volt, ahol csak ütvefűróval boldogultunk. Súlyos kétségeink támadtak, vajon a sittyes talajban megélnék-e az elültetett csemeték, azonban a pályázati cél teljesült, és erről nyomban fotódokumentáció is készült. Munkánkat a ráérő falubeliek egy része érdeklődéssel figyelte, de csak kevesen ragadták magukat tettlegességre. Az ősszel azonban, amikor visszatértünk, láthattuk, hogy a helyi iskolások a maradék fákat is elültették, és pihenőhely gyanánt pár padot és tűzrakó helyet is kialakítottak.

5. Kultúra, intézmények és szolgáltatások, infrastruktúra

A településen iskola és óvoda is működik. Az iskolában jelenleg 30 gyerek tanul, az óvodába pedig 19 gyerek jár. Az iskolában csak alsó osztály van, összevont osztályokban zajlik a tanítás, szlovák nyelvoktatás is folyik. A tanárokkal készült interjú alapján kiderült, hogy ők az összevont osztályos tanítási módszer ekkora létszám mellett sokkal hatékonyabbnak tartják, mint ha külön osztályok lennének, jobban lehet haladni a gyerekekkel, és jobb iskolai közösség is formálódik ezáltal. A faluban könyvtár is üzemel, mely egyben a teleház is, ahol a helyiek ingyen tudnak internetezni. Jelenleg beadás előtt van egy pályázat, melynek célja, hogy ifjúsági és képzési központtá fejlesszék, valamint felújítsák a könyvtárat. A fejlesztés révén számítógépes-, valamint nyelvtanfolyamot is szerveznének. Ezt a beruházást a testületi ülésen viszont többen vitatták, hiszen egyre kevesebb gyerek születik, és a mostani ovisoknak sincs kellő „utánpótlása”, tehát nem biztos, hogy a könyvtár és ifjúsági központ kihasználtsága hosszú távon biztosított lenne.

A gyűttmentek között sok az értelmiségi, főként tanárok, művészek. Így a helyi gyerekeknek is több lehetőségük van egyéb különórákra, szakkörökre járni, pl.: hegedű, furulya, gitár, angol oktatás. Emellett működik a faluban énekkar is, szintén egy betelepült kezdeményezésére. Viszont sportolási lehetőségek a fiatalok számára nem nagyon vannak, már focicsapat sincs.

A kulturális programok, közösségi szórakozási, művelődési lehetőségek igen szerények. Az egykor népszerű ünnepek (pl. a szlovák nemzetiségi napok) is elhalványulóban vannak. Filmvetítés nincs a faluban, a jelenleg megtekinthető kiállításokat a volt polgármester valamint Tóth Ádámék egyesülete hozták létre. A szlovák nemzetiségi táncsoport előadásai, illetve a közelmúltban beköltözött zenész családok némileg javítják a képet. A falunak van egy szabadtéri színpada, amely gyönyörű természeti környezetben fekszik, ezt azonban csak évente 1-2 alkalommal használják, főként a nemzetiségi napon vagy a falunapon.

A faluban jelenleg évről-évre megrendezésre kerülő programok változatos képet mutatnak:

- Angol tábor
- Nemzetiségi Nap → most felváltotta a Falunap

- Palóc Meseszombat
- fogathajtó verseny
- Mikulás
- Szüreti Bál
- Idősek és fiatalok Karácsonya
- Mézes Nap
- Anyák Napja
- Gyermeknap
- Ifjúsági és felnőtt csipketábor
- Népművészeti Kézműves Tábor
- Kultúrgolyó Fesztivál (bocsa pályánál, sportágak: bocsa, foci, darts, ping-pong, sakk, póker, kézműves kirakodó válság, Játszórét, Egészségátor, színjátások, ugrálóvár, lovaskocsikázás)
- Testvérfalvak vendégül látása

A falu negyedévente megjelenteti a helyi újságot. Ez az újság a falu honlapján is elérhető. Összefoglalja az önkormányzattal kapcsolatos fő eseményeket, testületi ülések beszámolóit. Tudósít a helyi intézmények működéséről, rendezvényekről, a falu által beadott pályázatokról, valamint vallási rovat is található benne. Az újságból értesültünk róla, hogy minden évben rendeznek a faluban adománygyűjtést, mely főként az intézmények fenntartására, felújítására szerveződik.

A faluban van orvosi szakrendelés is, heti egyszer pedig a gyógyszertárban van gyógyszerkiadás. Ezen kívül üzemel egy kocsmá, egy kávézó, és egy élelmiszerbolt.

A közlekedéssel kapcsolatban elmondható, hogy a település közelében rendkívül rossz minőségűek az utak. A buszközlekedés az egyetlen tömegközlekedési forma, ami elérhető, átlag kétóránként jár busz Balassagyarmatra.

Az infrastruktúrával kapcsolatban még fontos megemlíteni, hogy nincs a faluban szennyvízcsatorna-hálózat kiépítve. Ezt több faluval közös összefogással lehetne megoldani. Verhovay Pál polgármestersége idején lehetett volna csatlakozni a hálózat kiépítéséhez, melyhez az állam is jelentős arányú támogatást nyújtott volna, ezzel a lehetőséggel azonban nem éltek a lakosok, pedig a polgármester kellő tájékoztatást adott akkor ennek előnyeiről.

6. Jövőkép

Részt vettünk a falu jövőjéről rendezett fórumon, ahol elkészítették a falu érték-leltárát, és ötletbörzét rendeztek, hogyan lehetne a községet vonzóvá tenni újabb nagycsaládok számára, illetve mit kellene tenni annak érdekében, hogy a mostani gyerekeknek legalább egy része ne akarjon majd másutt letelepedni, hanem itthon maradjanak.

Azt gondoljuk, a terényiek jól látják a problémákat és a kitörési pontokat, kérdés, hogy fognak/tudnak/akarnak-e cselekedni. A hozzászólások közül párat szeretnénk kiemelni:

- több hozzászóló szavaiból kiderült, hogy nagyon hasznos lenne a belső árucseré meg szervezése. Erre egyébként már van példa a faluban, pl. egy betelepült zenetanár a hegedűórákért cserébe pénz helyett terményt is szokott kapni, de ez a kezdeményezés még eléggé gyerekcipőben jár.
- értéként került említésre a régi szokás, hogy az emberek besegítettek egymásnak a munkák során.
- a régi tudások felelevenítése, egy-egy alkalom köré (pl. kendervetés Gizella napkor) szervezett együttlét összehozza az embereket. Az egyik betelepült család megszervezte, hogy az idősektől újratanulják a kenderfeldolgozást. A kezdeményezéshez több jövevény csatlakozott, mint őslakos. Az idős emberek megerősítették, hogy örömmel megosztják tudásukat, tapasztalataikat azokkal, akik hozzájuk fordulnak.
- vannak még vizek, kutak iható vízzel, ami egyre nagyobb kincsnek számít.

- jó, hogy van konyha, mert így az esetleg munkába járok családtagjainak étkeztetése megoldható.
- a körülöttünk levő táji, természeti értékek felfedezése és megóvása nagyon jó kapcsolatteremtő a hasonló érdeklődésű emberek között.
- megszívlelendő tanulság, hogy tevékenységeink során legyünk tekintettel egymásra (szemetelés közterületeken, ház körüli és kerti hulladékok égetése stb.), és az ide érkező vendégekre. Ez a falu a terényieké, és az itt élőknek így is kell viselkedniük.
- felvetődött, hogy a konyhát helybeli termékekkel kellene ellátni.
- nagyon fontos a jó szemlélet, a kellő elszántság és akarat a nehézségek láttán, soha nem szabad feladni.
- a gyerekek számára fontos, hogy a szüleikkel is együtt tudjanak lenni. Erre jó lehetőséget biztosít, ha a gyermekeinket bevonjuk a ház körüli teendőkbe.
- az esetleg betelepülni szándékozók részben a még beépítetlen telkek állnak rendelkezésre, de legalább ennyire fontos az üresen álló házak ilyen jellegű hasznosítása.

- minden korosztályt meg kell tudni szólítani, hogy érezzék, szükség van rájuk. A fiataloknak különösen fontos, hogy feladatot, felelősséget bízunk rájuk.

A falu jövőjével kapcsolatban a másik kulcsfontosságú terület a január 1-től életbe lépő közigazgatási változás. A legutóbbi testületi ülésen erről is szó esett. Az ülésen részt vett a magyarnándori polgármester, hiszen a közigazgatási rendszer változásainak köszönhetően Szalóc nem alkothat többé körjegyzőséget más járásba tartozó szomszédjával. Ezért döntenie kell, hogy melyik nagyobb település(ekkel)sel kíván közös hivatalt alapítani. A testület végül úgy döntött, hogy csatlakozik magyarnándori körjegyzőséghez. Ez jelentős változást hoz a település életében. A terényi iskola azért tudott fennmaradni, mert a társtelepülés közúton nagy távolságra fekszik Terénytől. A magyarnándori polgármester megígérte, igyekszik minél nagyobb önállóságot biztosítani a településnek, ez azonban nem csak rajta fog múlni, hanem a helyi kormányhivatalon is.

A különböző társadalmi csoportok jövőképével kapcsolatban elmondható, hogy itt is

megmutatkozik az a kettősség, hogy a helyiek a városba vágynak vagy inkább városi életmódot szeretnének kialakítani, a jövevények pedig Szalócon képzelik el a jövőjüket. Az őslakosok körében több esetben tapasztaltunk közömbösséget, motivátlanságot is. Ezen persze nem lepődtünk meg, ezek az emberek már nem látnak perspektívát maguk előtt, nagyon nehezen lehet őket motiválni, megszokták úgy, ahogy van.

A helybeli fiatalok elvágynak a faluból – Budapestre vagy külföldre -, de mindenképpen nagyvárosba, mert „ahol több a hal, ott lehet igazán halászni”. Nem hiszik, hogy a mezőgazdaságból meg lehetne élni, szüleik tudását, a helyi kultúrát nemigen becsülik.

Az őslakos szülők arra törekszenek, hogy taníttassák gyermekeiket. Akik azonban elvégzik az egyetemet/főiskolát, városba költöznek, az iskola elvégzése után már nem akartak visszatérni. Más életformát kezdenek élni, más értékrendet sajátítanak el, és ha hazatérve meglátogatják szüleiket, már nem találják a közös nyelvet velük. A szülők jót akartak, de nem csak térben, hanem minden téren, főként gondolkodásmódban távol kerültek gyermekeiktől, és sokszor a szülők apátiába süllyednek emiatt. Kérdés, hogy a betelepültek gyermekei hogyan gondolkodnak a jövőről, és hol szeretnének élni. Ez a generáció most végzi az általános iskolát, vagy középiskolát. Számunkra az derült ki, hogy szívesen élnének vidéken, és akadnak köztük, akik gazdálkodásban is gondolkodnak. Elhatározásuk elsősorban azon múlik majd, találnak-e munkát, megélhetést a falujukban.

Lányi András:

Összegzés: kitörési pontok az ökológiailag fenntartható térségfejlesztés számára

Munkatervünkben a fenntartható fejlődés alábbi mutatói szerepeltek:

1. Elmozdulás a jelenleg kihasználatlan helyi természeti források és adottságok (megújulóképeségüket meg nem haladó illetve erősítő) használatán alapuló gazdasági tevékenységek irányába, a lehető legkevesebb külső erőforrás bevonásával.
2. A települések népességmegtartó képességének erősítése, a fiatalok elvándorlásának megállítása.
3. Az együttműködési hajlandóság és szolidaritás erősítése a helyi közösségekben.

Az erőforrások feltárására irányuló vizsgálódásaink során a természeti adottságokat a fejlődés peremfeltételeinek, a gazdasági viszonyokat a társadalomban végbement folyamatok következményének tekintettük, és figyelmünket az utóbbiak megértésére összpontosítottuk. Az elkészült interjúk és esettanulmányok alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy

1. kritériumainknak gazdasági téren a kisléptékű, munka- és tudásintenzív, kevés beruházást igénylő erdő- és mezőgazdasági tevékenységek ösztönzése felelne meg;
2. a fiatalok helyi identitásának erősítése, a helyi megélhetési lehetőségek javítása, és a megfelelő szakértelem elsajátítása csak együtt, összefüggő fejlesztési program keretében lehetséges;
3. a traumák és kudarcok sorozataként megélt legutóbbi két évtized után a kifelé divergáló, szétesett és közös érdekérvényesítésben nem gondolkodó közösségeket az együttműködés értelméről csak a megvalósult együttműködés sikere győzheti meg.

Az utóbbi megállapítást bárki tautologikusnak minősítheti. Ez a következtetés helytálló. A tartósan fennálló negatív népesedési és népmozgási, foglalkoztatási, jövedelmi, infrastrukturális stb. trendek, melyeket a miénknél kiterjedtebb és alaposabb felmérések igazolnak, folyamatosan erősítik önmagukat, és nem vezethető

le belőlük egy kedvezőbb fordulat kilátása. Éppen ezért illuzórikusak azonban a külső erőforrások bevonására építő fejlesztési elképzelések is: a térség jelenlegi állapotában nem vonzó célpont sem a központi kormányzati fejlesztési törekvések, sem az olyan üzleti befektetések számára, amelyek az itt képződő jövedelmet képesek volnának helyben tartani. A kívánatosnak tartott változások kiindulópontja tehát a saját erőből végrehajtott, az érintettek összefogásán alapuló kisléptékű helyi kezdeményezés lehetne. Ez a megközelítés ugyanúgy ellenkezik az „objektív” körülményekre hivatkozó gazdasági defetizmussal, mint a másokat fejleszteni kívánó „tervhivatali” voluntarizmussal. A helyi társadalmat olyan rendszernek tekintjük, amely nem működhet jobban, mint amilyen mértékben rendelkezik az önszerveződés képességével, érdekei felismerésének és érvényesítésének eszközeivel. Az itt javasolt innovációk célja e képességek és eszközök mozgósítása, érvényesülésük számára a kedvezőbb feltételek kialakítása.

Javaslataink megfogalmazásánál figyelembe vettük a balassagyarmati kistérség földrajzi elhelyezkedéséből adódó lehetőségeket. Ezek egyrészt a fővárosi agglomeráció közelségéből, másrészt az országhatár közelségéből adódnak. A főváros közelségével kapcsolatos idegenforgalmi várakozások eddig nem igazolódtak, ennek okaira később kitérünk. Az agglomerációs térség külső munkaerő-igénye jelenleg nem növekszik, hanem csökken. Növekszik viszont a fővárosban és annak környékén élő, aránylag magasabb jövedelmű réteg igénye ellenőrizhető forrásból származó, jó minőségű, friss élelmiszerre. Ezzel a piaci lehetőséggel feltétlenül számolni kell.

A határmenti elhelyezkedésben rejlő fejlesztési lehetőségek alapja a történelmi okokból kettészakított, de természetes egységet képező Ipoly-völgy elkülönült részei között helyreállítandó összeköttetés előnyeiben rejlik. Ez a törekvés kedvező fogadtatásra számíthat az interregionális együttműködést támogató Európai Unió illetve a határon túli magyarság ügyét szíven viselő hazai kormányzat részéről egyaránt. A jó szándék materializálódik a határ menti térségeknek felkínált fejlesztési prioritásokhoz rendelt, jelentősnek ígérkező forrásokban. Mi a megyei fejlesztési terv előkészítésénél figyelembe vehető tizenegy prioritás közül az alábbi négyet választanánk; ezek tehát az előadott tervekben kitüntetett szerepet játszanak:

3. a kkv-k versenyképességének fokozása (vállalkozói szellem, innováció, cégalapítás ösztönzése) – értelemszerűen a határon átnyúló együttműködés lehetőségére építve,
4. az alacsony széndioxid kibocsátású gazdaságra való áttérés (különösen a megújuló energia használata a gazdaságban és a közcélú infrastruktúra terén)
7. fenntartható közlekedés: a kulcsfontosságú hálózati infrastruktúrák előtti akadályok elhárítása (kapcsolódás a transzeurópai közlekedési hálózatokhoz)
10. beruházás az oktatásba, készségfejlesztésbe (képzési infrastruktúrák fejlesztése, egyenlő hozzáférés a minőségi oktatáshoz)

I. A mezőgazdasági kisvállalkozások fejlesztésének integrált helyi programja

1. Értékesítés

1.1. Értékesítési együttműködés

A kistérség és a közeli (részben határon túli) települések gazdái - östermelők, családi gazdaságok, kis- és középvállalkozók - egyesületet hoznak létre, melynek célja a jobb értékesítési lehetőségek megteremtése. Közös márka-védjegyet kívánnak bevezetni, amely a résztvevők által előállított minőségi termékeken jelenne meg, hangsúlyozva azok tájjellegét. Együtt gondoskodnak olyan változatos és megfelelő mennyiségű termék-kínálatról, amely az erre épülő kereskedelmi-logisztikai vállalkozásokat kifizetővé teszi. A résztvevők kötelezettséget vállalnak arra, hogy az értékesítésnél előnyben részesítik az egyesülettel szerződött vagy annak keretei között működő értékesítési vállalkozásokat: termelői piac, helyi termék-bolt, webáruház, közétkeztetés. Az egyesületnek a termelők mellett tagjai lehetnek kereskedők, kulturális és önkormányzati intézmények tisztviselői, civil szervezetek képviselői, és pedig a határ mindkét oldaláról, akik az értékesítési, közigazgatási és egyéb kapcsolatokról gondoskodnak, illetve az egyesület és céljai számára igyekeznek kedvező nyilvános fogadtatást biztosítani.

1.2. Termelői piac Balassagyarmaton

A termelők összefogásának első próbája, egyúttal a helyi közönség számára jól érzékelhető megjelenése lesz a nyugat-nógrádi térség és az Ipoly-völgy központjában, Balassagyarmaton hetente megrendezésre kerülő termelői vásár. A város önkormányzata e célra a vállalkozás sajátos jellegének megfelelő területet biztosít, és vállalja, hogy a piacot, a készülő rendelkezéseknek elébe vágva, maga üzemelteti, a létrejövő egyesülettel kialakított együttműködés keretei között. A szervezők gondoskodnak a termelői vásár illetve a létrehozásában közreműködők céljainak népszerűsítéséről, valamint arról is, hogy a piacon kizárólag ellenőrzött helyi forrásból származó termék jelenjen meg.

1.3. Helyi termék boltok

A mezőgazdasági kkv-k számára létfontosságú, megfelelő árszínvonalon folyó, kiszámítható jövedelmet nyújtó értékesítésben azonban a meghatározó szerepet nem a vásárok jelentik, hanem a folyamatos árusítás.

- Ezért először Balassagyarmaton nyílik az egyesület egyik alapítójának önálló vállalkozásában helyi termék bolt. Ehhez az önkormányzat kedvező feltételeket, az egyesület tagjai közötti együttműködés pedig megfelelő kínálatot biztosít. A bolt sikeres működése alapot teremt arra, hogy a megye más városaiban is részben vagy egészében hasonló profilú boltok nyíljanak.

- A helyi termék bolt és a termelői piac megszervezéséhez nélkülözhetetlen adatbázis, a határon is átnyúló kapcsolatrendszer az alapját képezné egy web-áruház létrehozásának. A hálózati kommunikáció előnyei akkor és csakis akkor realizálódnak, ha a honlap kínálatát a működő piacon illetve bolt(ok)ban szerzett tapasztalat hitelesíti.

- A palóc márkavédjegy nem csak, nem is elsősorban a „hazai” közönségnek szól. A helyi ízekre vágyó és az egészséges hazai terméket ténylegesen előnyben részesítő vásárlók legnagyobb része a fővárosban és a budapesti agglomerációban él, ezért az egyesületnek itt is meg kell jelennie. A kutatás során megtaláltuk a fővárosi bolt

létesítéséhez kellő üzleti kapcsolatokat. A Budapesten működő helyi piacok sikereiből és kudarcaiból leszűrt tapasztalatok azt mutatják, hogy a siker négy alapvető feltétele a kellőképpen gazdag és vonzó választék, a bolt helyének megválasztása, a célközönséget elérő, részben nonkonform eszközökkel élő marketing-tevékenység, végül, de nem utolsó sorban a reálisan kialakított árszínvonal.

2. Termelés

2.1. Feldolgozóipari kapacitások megteremtése

Míg a fentiekben olyan fejlesztésekről beszéltünk, amelyek szerény méretű saját forrásokból megvalósíthatók, és ténylegesen a megvalósulás útján haladnak, ez a pont óhatatlanul forrásbevonást igényel, ami az itt vázolt komplex program keretében kiszámítható megtérülést biztosítana.

A kisszériás, minőségi termékek területén a kisebb vállalkozások üzleti előnybe kerülhetnek, ha megfelelő módon jelennek meg ebben a piaci szegmensben. (Ennek feltételeit az előző pontban tárgyaltuk.) Az őstermelők kézműves tevékenysége és az ipari jellegű előállítás között az üzletileg sikeres – és munkahely-teremtő – nagyságrendet az a kisvállalkozás jelentené, amely jelentősebb hozzáadott értéket tud termelni, eléri a piaci értékesítés és a marketing gazdaságossága szempontjából elengedhetetlen minimális üzemméretet, azonban mindezt minőségi engedmények nélkül teszi. Ilyen termékre ma is jelentős a nemzetközi kereslet, azonban a magyar mezőgazdaság, képtelen ennek kielégítésére, bár hagyományai erre predesztinálnák. Vagy a minőség egyenetlen (esetleg egyenletesen alacsony) vagy a mennyiség nem üti meg a kereskedelmi mértéket, gyakran mindkét akadály fennáll.

A fejlesztés csak lépésről lépésre történhet. Az első pontban vázolt értékesítési lépések a jelenlegi adottságokhoz igazodnak. Amennyiben ezek sikeresnek bizonyulnak, azaz a résztvevők megtalálják benne a számításukat, ez alapot és hitelképességet teremt a továbblépéshez. Vállalkozásaik bővítésére, új kapacitások kialakítására, munkahelyteremtésre ösztönzi a gazdákat, és így és csakis így járulhat hozzá jövedelmük növekedése a térség revitalizációjához. Ehhez kisléptékű

feldolgozóipari beruházások kellene, amelyek a korábbi években rendre elmaradtak, mivel a birtok- és támogatási politika kedvezményezettje az ipari méretű nyersanyagtermelésre szakosodott nagybirtok volt.

A kistérség természeti adottságai és gazdálkodói hagyományai elsősorban az alábbi ágazatokban jeleznek kitörési lehetőséget:

- A hús- illetve tejhasznú állattenyésztéshez kapcsolódó kisüzemi feldolgozó kapacitások kialakítása, ami az egyes gazdák illetve hitelezőik számára túlságosan kockázatos volna, az egyesület keretei között megoldható lesz.

- A térségben egykor sikeres gyümölcsstermesztést a felvásárlási árakat letörő nemzetközi cégek és az olcsó, rossz minőségű külföldi gyümölcs beözönlése tette tönkre. Az alternatív értékesítés fejlődése új piacokat teremt az ágazat számára, azonban a gyümölcsösök újratelepítése csak akkor térül meg, ha a fogyasztóhoz vezető új utakon a gazdák feldolgozott termékkel (is) meg tudnak jelenni. Egy minőségi termékkel megjelenő lekvárüzem termékeinek eladhatósága egyenes arányban növekedne a fajlagos költségek csökkenésével, amit viszont éppen a forgalom növekedése tenne lehetővé. Ez tehát egy önmagát erősítő, pozitív visszacsatolás: a kiszámítható folyamatnak csupán az első lépését kell meghitelezni.

- Az ország leginkább beerdősült megyéjéből a faipari szakmák úgyszólván kiszorultak. Az alacsony áron értékesülő – többnyire egyszerűen eltüzelt – faanyag után nem keletkezik számottevő bevétel. A korábban sikeres bútortipart a nemzetközi kereskedelmi hálózatok megjelenése és üzletpolitikája tönkretette. Sikeres fejlesztés tehát csak a teljes vertikum újjáépítésével lehetséges. Erre csábít azonban a helyben még elérhető szakértelem, olcsó munkaerő és olcsó nyersanyag mellett a külföldről behozott bútorok magas ára, illetve az olcsóbban kínált tömegbútor gyenge minősége.

- Alaposabb piaci felmérést kívánna a gyógynövény ágazatban rejlő lehetőségek felmérése. Sikeres és sikertelen vállalkozásokra egyaránt találunk példát. Az ágazat esélyeit javítja a természetközeli gyógymódok iránt rohamosan növekvő érdeklődés. Nem elhanyagolható körülmény, hogy a gyógynövények gyűjtése olyan speciális munkakultúrát feltételez, amelyben a többnyire munka nélküli cigány népesség

sikeresnek bizonyul. A remélt foglalkoztatási előnyök indokolják az ágazatba történő beruházások támogatását. Beruházás alatt itt is a helyi feldolgozást, szárítást, csomagolást, azaz sajátos, jól azonosítható helyi termékek piaci bevezetését értjük.

2.2. Az EU-konform háztáji sertéstartás bázisának megteremtése

Magyarországon a nagyüzemi sertéstartás a minősített állatkínzás egyik alete. A gazdaságos kisüzemi tartás feltételei hiányoznak, illetve a kisvállalkozók a nagyüzem kizárólagos függvényeként léteznek. Ennek oka, hogy a megfelelő (és ellenőrzött) összetételű takarmányt nem tudják beszerezni, a háztáji tartásban bevált fajták pedig szinte eltűntek az országból. Ma már a hagyományos hazai háztáji fajták genetikai bázisát is csak külföldi behozatalból lehet megteremteni. Egy ilyen tenyésztési és takarmányozási mintagazdaság létrehozása sokféle, támogatott fejlesztési kritériumnak tudna eleget tenni, a szakmai háttér pedig adott hozzá. A telepet a legkorszerűbb nyugat-európai állat-jóléti követelményeknek megfelelően kellene kialakítani, hogy az ilyesmire érzékeny, egyszersmind a minőségi termékért fizetni hajlandó külföldi vásárló igényeit kielégítse. Az állatvédelmi cél és az agro-biodiverzitás előmozdítása ugyanakkor a támogatási lehetőségek körét is bővítheti.

2.3. Megújuló erőforrásokon alapuló helyi energiatermelés

A szakértői elemzések Nógrádban a biomassza tüzelést helyezik előtérbe. Ez indokolt, amennyiben hulladék- és aprítékfáról van szó. A nagyüzemi fakitermelésből származó faanyag eltüzelése hőerőművekben már semmiképpen sem számít környezetbarát megoldásnak, inkább erőforrás-pazarlás. A fatüzelés, általában a biomassza-tüzelés a kisléptékű, helyi fűtőrendszerekben gazdaságos és indokolt. De a széndioxid-kibocsátás számottevő csökkentésével itt sem jár, csupán a drágább fosszilis tüzelőanyag kiváltására alkalmas, és ezért gazdaságos. Üvegházgáz kibocsátás csökkenéssel a megújulók használata akkor járna, ha az aprítékfa vagy a biogázzá alakított biomassza eltüzelésére alkalmas rendszert szoláris vagy szélenergia hasznosítására alkalmas berendezésekkel kombinálják. Ilyen elven

működő, kisléptékű helyi energiatermelésre már Magyarországon is van példa. Az uniós és előre láthatólag a hazai támogatási rendszer kedvező feltételeket biztosít az ilyen irányú fejlesztések számára. Ezeket a lehetőségeket a helyi közintézmények fűtésének korszerűsítésére ugyanúgy érdemes volna igénybe venni, mint a zöldség-gyümölcs termesztés fénykorában megszerzte viruló fóliasátrak fűtésére. Az utóbbi mellett szól, hogy a megújuló hasznosításába fektetett pénz ebben az esetben nem csak megtakarítással jár, hanem piaci bevétel forrása lehet.

3. Agri-kultúra

3.1. Iskolakertek

A mezőgazdaság fejlesztésének legfőbb akadálya, hogy bár a mezőgazdaság fejlesztése országos érdek volna, a falusi családok nem bíznak többé az ágazat jövőjében, és gyermekeiket inkább eltanácsolják a falvak megélhetését hagyományosan biztosító tevékenységektől. Így azoknak sem ambíciójuk, sem ismereteik nincsenek. A közvetlen tapasztalatot semmi nem pótolhatja: az otthon hiányzó feltételeket az iskolában kell megteremteni. Ennek fontos eszköze az iskolakertek kialakítása, amire jelenleg alig van példa a kistérségben. Ezekben hozzáértő tanár vagy szülők irányítása mellett megismerkedhetnek a mezőgazdasággal, felfedezhetik a természetközeli tevékenységek vonzó tulajdonságait, ami ellensúlyozhatja a divatos városi foglalkozások csábítását. Mindenki tudja, hogy az autószerelő, kozmetikus, középszintű informatikus stb. szakmák többé nemigen kínálnak megélhetést a falusi fiataloknak, hiányos információk és alaptalan várakozások alapján többségük mégis ezeket részesíti előnyben. Az új nemzeti alaptanterv megfelelő teret biztosít ahhoz, hogy az iskolakertekben zajló tevékenység beépüljön a tantervbe. Ehhez persze elengedhetetlen az együttműködés az országos oktatásfejlesztési programokkal. Kiemelkedő kezdeményezésnek látszik ezen a téren a helyben honos gyümölcsfa fajták felkutatására és újrachonosítására indított un. gyümölcsész program, amelyet az Élő Falu Hálózat és a Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosa kezdeményezett. A program alapítói között szerepel a váci egyházmegye is, az első gyümölcsöskert

létrehozására is a megye egyik településén került sor, az evangélikus templom kertjében. A program az MNVH támogatásával folytatódik, szakmai és anyagi támogatást kínál, amelyet legcélszerűbben az iskolákkal és iskolakertekkel együttműködve lehetne felhasználni.

3.2. Tangazdaság

Az alapfokú illetve középfokú végzettségre épülő mezőgazdasági szakképzés a kistérségben jelenleg nem folyik. A távolabb működő képző intézményeknek sem a vonzereje, sem térbeli elérhetősége nem valószínűsíti, hogy a tanulók pályaválasztását kedvezően tudnák befolyásolni. Az agrár szakmákat jelenleg többnyire a leggyengébb tanulmányi eredményt elért fiatalok választják, akik kevésbé alkalmasak arra, hogy a gazdasáradalom utánpótlását biztosítsák. Ha ezen a téren változást kívánunk elérni, akkor

-növelni kell az agrikultúra és a mezőgazdasági vállalkozásra épülő életpályák vonzerejét a fiatalok és szüleik szemében, mindenekelőtt az ilyen irányú képzések vonzerejét;

-és gondoskodni kell a legkorszerűbb ismereteket átadó, komplex gazdálkodási és vállalkozói ismereteket nyújtó képzőhelyről.

Ezért kezdeményeztük egy működő szakképző intézményhez (szakközépiskolához) kapcsolódó, akkreditált képzés keretében, de önálló, nonprofit gazdasági szervezetként működő mintagazdaság létrehozását, amely a mezőgazdasági szakképzés, továbbképzés és a fiatal gazdákat segítő mentor-program térségi központja lehetne. A vállalkozás feltételei, úgy tűnik, megteremthetők. Több község jelezte, hogy a gazdaság számára földet, eszközöket biztosítanának. A herencsényi mintagazdaság megvalósult, sikeres példával szolgál egy ilyen vállalkozás létrehozására. A különféle területek legjobb szakemberei vállalnák, hogy bekapcsolódnak az oktatásba és a termelő üzemként működő gazdaság munkájába. A vállalkozás többféle pályázati forrásból remélhet támogatást. Számíthatunk a váci egyházmegye segítségére is.

II. A térség népesség-megtartó képességének, vonzerejének növelése

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy nem idegenforgalmi fejlesztésekben gondolkodunk. Az idegenforgalom olyan, mint a boldogság Arisztotelész szerint: nem annak jut, aki mindenáron törekszik rá, hanem a helyes életvezetés jutalma lesz. A mi esetünkben: a vendégek oda mennek, ahol a helybeliek jól érzik magukat, a javasolt fejlesztések célja tehát a helyi identitás erősítése, a helybeliek számára (is) vonzó szolgáltatások kialakítása. Egy ilyen program néhány lehetséges elemét vázoljuk az alábbiakban.

1. *”Helyi tudás” tankönyv vagy füzet sorozat elkészítése.* A más tájegységben sikeres kezdeményezés példáját követve olyan segédletek készítése, amelyek az egyes iskolai évfolyamok és tantárgyak oktatásához járulnak sajátosan helyi ismeretanyaggal. Nógrád sokféle témát kínál egy ilyen vállalkozáshoz, hiszen rendkívül gazdag történelmi, irodalmi, néprajzi, természeti nevezetességekben. Ezek beillesztése a tananyagba életszerűbbé teszi az oktatást és erősíti a tanulók kötődését szülőföldjükhöz.

2. A pontszerű, szegényes kínálatot nyújtó és soha meg nem térülő, szétaprózott turisztikai beruházások helyett valóban *egyedi nagyrendezvény* kifejlesztése. Erre a célra felmerült Madách Tragédiájának bemutatása nyaranta olyan legalább kétnapos, passiójátékokat idéző vándor-előadás keretében, melynek kiindulópontja Csesztve, végállomása pedig Alsó-Sztregova lehetne. Az ehhez kapcsolódó, jelenleg is sikeres rendezvényekkel (diákszínjátszó találkozók stb.) ez idővel országos jelentőségű kulturális eseménnyé válhat.

3. Civitas fortissima *sporttábor* Balassagyarmaton. A hazánkban nagy hagyományú un. honvédelmi sportok – az öttusa sportágai – számára kialakítandó létesítmények adnák a ma még parlagon heverő terület karakterét a város és az Ipoly között. Egy ilyen fejlesztés, amennyiben sikerül megfelelő támogatást szerezni a testnevelés és a honvédelmi nevelés országos fejlesztésével foglalkozó szervezetektől, népszerű és nagyrészt természetközeli sportágak híveit vonzaná a városba (amennyiben sikerül megteremteni ehhez a megfelelő színvonalú szolgáltatásokat).

4. Az épített környezet értékes elemei a lassan senki földjévé váló falusi és városi

vasútállomások. Az egykor igényesen kialakított épületeknek ma új funkciót kellene találni. Például egyedi arculatú és profilú ifjúsági találkozó és szórakozóhelyek hálózatát lehetne ezekből kialakítani. Ez élénkítő hatással lehetne magára a vasúti forgalomra is, valamint a helyi vasúthálózat szolgáltatásainak minőségére. A térség turisztikai vonzerejét is növelné.

5. Szakmai illetékesség híján kutatásunk nem terjedt ki a *vasúthálózat* korszerűsítésében rejlő lehetőségekre. A pálya rekonstrukciója, valamint a Drégelypálánk – Hont összeköttetés helyreállítása, ami nemzetközi szerephez juttatná az ipolymenti vasútvonalat, és így alkalmat teremtene a szolgáltatások színvonalának javítására is, komoly hatással lehetne a térség fejlődésére. Nyilvánvalóak a jobb vasúti elérhetőség előnyei az itt élők illetve a turizmus szempontjából. Jelentős javulás következne be a határ két oldalán élők közötti kapcsolatokban is. Erősödne Balassagyarmat regionális központ jellege. A leginkább környezetbarát tömegközlekedési ágazat megcsappant népszerűségének helyreállítása, a forgalom vasútra terelése egyúttal segítené mérsékelni az üvegház-gázok kibocsátást is.

HÁTTÉRTANULMÁNY

Lapos Ágnes, Siklósi Rozália

A hazai pályázati rendszerek előnyei és hátrányai - Nógrádi példák

1. Bevezetés

Manapság nem kell sokat mennünk azért, hogy pályázatokra bukkanjunk. Már a településkép alkotóiként is lépten-nyomon feltűnnek: egy-egy új főtér, játszótér, felújított iskola rögtön azt sugallja számunkra, hogy pályázatból születtek ezek a fejlesztések, ugyanakkor a még nem megvalósult beruházásoknál is hatalmas táblák jelölik, hogy az adott településen a lakóik mellett már a pályázatok is otthonra leltek. Napjainkra a pályázás olyan tevékenységgé nőtte ki magát, amihez minden valamirevaló szereplőnek értenie kell, ha érvényesülni, vagy egyáltalán fennmaradni, megmaradni szeretne feladatkörében, funkciójában, legyen szó akár állampolgárról, vállalkozásról, települési önkormányzatról vagy akár civil szervezetről. Ez nem könnyű feladat, hiszen a pénzt nem adják ingyen, főleg azoknak, akik valós szükségleteik megteremtéséhez igénylik a támogatásokat. Mibe kerül tehát a pályázás? Kinek éri meg? Mire gyógyír egy terület helyzetét tekintve a pályázási lehetőség? Ki állhat a nyertesek sorába és ki kerül az „elutasítottak” körébe? Többek között ezekre a kérdésekre kerestük a választ, amikor e tanulmány írásához nekiláttunk.

Célunk volt, hogy különböző szintű helyi szereplők szemével lássuk a fentről irányított pályázati rendszerünk lehetőségeit, problémáit, mozgásterét, azaz látni kívántuk, hogy mi kerül a rendszer alján lévő szereplők kezébe. Továbbá céljaink között szerepelt közvetlen tapasztalataik alapján leszűrni, hogy milyen szerepe van ezeknek a forrásoknak egy térség életében. Mindehhez - utólag látva kissé nagy elvárásokkal - szerettünk volna minél több és részletesebb adatot gyűjteni a térségben beadásra került pályázatokról.

Munkánk során három különböző szervezetet vizsgáltunk meg Nógrád megyében. **Kistérségi** szinten a Balassagyarmat Kistérség Többcélú Társulást (BKTT) kerestük fel

Balassagyarmaton, illetve a tevékenységében közel azonos Ipoly-Táj Területfejlesztési Társulatot (ITTT). **Települési** szinten Érsekvadkertet vettük szemügyre, és a pályázásban nagy szerepet vállaló Érsekvadkert Jövőjéért Alapítványt (ÉJA). Végül a szügyi **LEADER** munkaszervezet, azaz az Ipoly-menti Palócok Térségfejlesztő Egyesület (IPTE) tapasztalatait igyekeztük felmérni. Mindhárom esetben készítettünk interjúkat a pályázás kapcsán leginkább érintett személyekkel, illetve igyekeztünk minél részletesebb adatokat gyűjteni a szervezetek pályázati tevékenységeiről az utóbbi évekre (kb. 10 évre) visszamenőleg. Az ebben nyújtott készséges segítségért ezúton is köszönetet mondunk.

A következőkben e hármasságot megtartva foglaljuk össze az általunk fontosnak vélt tanulságokat, először tágabban vizsgálva az adott szervezettípus helyét a pályázati rendszerben, majd a konkrétan vizsgált szervezetek eseteit mutatjuk be.

2. Többcélú kistérségi társulás

a. A társulások kialakulása, célja

A társulások több állomáson mentek keresztül, amíg kialakulhatott a jelenlegi többcélú kistérségi társulási rendszer. A rendszerváltást követően az Önkormányzati törvény¹ rögzítette először a települések közötti társulások létrejöttének lehetőségét, azonban ekkor még a korábbi rendszer alól való fellelegzés, önállósulás miatt alig-alig alakultak társulások (*Ráczné, 2010.*). A 90-es évek derekán már egyértelművé vált, hogy sok település nem tudja önállóan ellátni feladatait, fenntartani intézményeit, ezért létrejöttek az első társulások, amelyek között sok területfejlesztési célból is szerveződött. Mindezekkel a legnagyobb probléma annyi volt, hogy területileg átláthatatlan rendszert alkottak, illetve törvényileg sem voltak szabályozva a szervezeti, jogi feltételek. Az 1997. évi társulási törvény² és a kistérségek szerepének erősödése már valamivel rendezettebbé tette a képet, de még ekkor is, - mint a korábbiak esetén is - főként pályázati feltételeknek való megfelelés céljából, pénz reményében jöttek létre (*VÁTI, 2005.*), majd a pályázatok elbírálását követően újra formális szerepet kaptak a társulások, s nem mellékes, hogy a térségi szemlélet lényege is idegenül hatott még többségük számára.

¹ 1990. évi LXV. törvény - a helyi önkormányzatokról

² 1997. évi CXXXV. törvény a helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködéséről

Mivel szervezeti működésük instabilnak mutatkozott, továbbá nem ritkán területi átfedések jellemezték ezeket, 2004-ben a kistérségi rendszer egy újabb felülvizsgálata hozta meg a ma is hatályban lévő többcélú társulások kialakításának feltételeit³. Az így létrejött területi szempontból a kistérségekhez igazodó rendszerben immár minden település egy társulás tagjává válhatott. A többcélú kistérségi társulások céljaik szempontjából, két fő irányt vettek fel egyszerre: egyrészt a társult településeken a közszolgáltatások egy részét közösen oldják meg, másrészt tervezés, pályázás, forrásteremtés céljából áll érdekükben a társulásba tartozás. A valós térségi összetartozásnak az esélye ilyen alapon továbbra sincs meg. Tehát az a tény, hogy törvényileg nem volt kötelező a társulások létrehozása, s ennek ellenére mégis teljes körűen felállt a rendszer az egész ország területén, azt is mutathatja, hogy kedvező feltételeket teremtettek a társulások szerveződésének. Ugyanakkor azt is jelentheti, - ami a magyar viszonyok között jóval reálisabb - hogy az összetartozás igénye nélkül, csupán a forrásokra való kényszerűség miatt „verődtek össze” a települések (Schultz, 2009.).

b. Balassagyarmat Kistérség Többcélú Társulás (BKTT), Ipoly-Táj Területfejlesztési Társulat (ITTT)

ITTT:

A Balassagyarmat Kistérség Többcélú Társulás alapját, az ITTT adta, így először az ITTT megalakulását, működését vesszük szemügyre. Az ITTT 1996-ban jött létre és máig fenn áll. Nonprofit társulás, amelyet 29 önkormányzat, kezdeményező szellemiségű polgármestere hozott létre. A szerveződés területi alapjául, a régi járási alapokat vették figyelembe. Az ITTT tagdíjából, pályázati pénzekből tartja fenn magát, ezekből a bevételekből működik. A tagdíj 1 Ft-ra van megállapítva, főleg azért is, mert a BKTT tagjait ugyanaz a 29 önkormányzat alkotja, így szerették volna elkerülni, hogy az önkormányzatoknak kétfelé kelljen fizetniük. Ebből adódik, hogy nem a tagdíjtól várják a segítséget, hanem, a pályázati pénzekre alapoznak. A működési költségek fedezése végett, többször pályáztak az NCA-hoz.

³ 2004. évi CVII. törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról

Fontos, hogy az ITTT ne szűnjön meg, mert így a kistérség jobban ki tudja használni a pályázati lehetőségeket. Mivel nonprofit társulás, vannak olyan pályázatok, melyekre az ITTT nagyobb százalékos támogatottság (akár 100%-os) mellett tud pályázni, mint a BKTT, vagy akár több település közösen is pályázhat egy-egy beruházásra. Annál is inkább diverzebb így a pályázási lehetőségeik, mivel az ITTT székhelyét áthelyezték – papíron – Érsekivádkertre, így máris indulhat többek között LEADER pályázatokon is.

Az ITTT-ban 2001-2007 között, a Nógrád Megyei Munkaügyi Központ által támogatott (térségfejlesztési-foglalkoztatási) menedzserek igyekeztek elősegíteni a térség fejlődését. Menedzseri munkát látott el többek között Szegner Sarolta és Velkey Géza is. A menedzserek feladata, a munkaügyi központtal együttműködve, a térség munkaerőpiaci helyzetének javítása, a központ képzéseinek népszerűsítése, olyan projektek kidolgozása illetve generálása, melyek a munkanélküliek munkaerőpiaci reintegrációját szolgálják, valamilyen egyéb probléma megoldásán keresztül. Ilyen szerepben az ITTT, térségi közmunkaprogramokat valósított meg, mind a 29 önkormányzat bevonásával. A programokban foglalkoztatottak 12-18 hónapon keresztül dolgoztak a településeken. A téma az volt, amit az adott évben támogattak. (Szemetet gyűjtöttek, vízelvezető árkokat tisztítottak, illetve ástak ki, parlagfüvet irtottak, parkosítottak.)

A társulat saját projektjein kívül, segítséget nyújtott az önkormányzatok saját pályázatainak megírásához. Véleményezték az önkormányzatok, vállalkozók pályázatait, és támogatásra javasolta a különböző projekteket. Az önkormányzatoknak ingyen, a vállalkozóknak pedig minimális díj ellenében segítettek projekteket kidolgozni. Ezen kívül a salgótarjáni Vállalkozásfejlesztési Alapítványnak is bedolgoztak. A Nógrád Megyei Kereskedelmi és Iparkamarával együttműködve, vállalkozói információs irodaként is működött a társulat. Feladatuk közé tartozott a térségben aktívan működő civilek és vállalkozók ösztönzése, projektjeik kidolgozása, az összes elérhető pályázat kiajánlása. Információs csatornaként fórumokat is szerveztek, ahol bemutatták az egyes kiírásokat, népszerűsítették a kiírókat és saját irodájukat. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium pedig vidékfejlesztési menedzserként alkalmazta az ITTT-t, támogatta foglalkoztatásukat. Ekkor még az előcsatlakozási alapokat, az országos központi pályázatokat, és azok megyei decentralizált kereteit használhatták a fejlesztési elképzelések megvalósításához. A mezőgazdasági projektek csekély számúak voltak,

mivel - Szegner Sarolta bevallása alapján - az irodában ténykedő két menedzser, kevésbé értett a gazdálkodáshoz. Ellenben a szálláshely és tájház projekteket nagy sikerrel pályázták.

BKTT:

A Balassagyarmat Kistérség Többcélú Társulás 2004-ben alakult meg, határozatlan időre, az ITTT-t is alkotó 29 önkormányzatból. A Társulási Tanács tagjainak megbízatása a polgármesteri mandátumuk idejére szól. A Társulási Tanács jelenlegi elnöke, Balassagyarmat város polgármestere, Medvác Lajos. A társulás közpénzből áll fenn, állami normatívát hívnak le a működtetéséhez. „A Balassagyarmati Kistérség Többcélú Társulása 2005. január hó 01. napjával, mint részben önálló gazdálkodási jogkörű önkormányzati költségvetési szerv jogutódlással átalakul önállóan gazdálkodó, jogi személyiségű, nem költségvetési szervvé.” *(Alapító okirat, 2008).*

A BKTT három fő szervezeti egységből épül fel: Kistérségi Munkaszervezet, Szociális Szolgáltató Iroda, Belső Ellenőrzés Iroda. A Munkaszervezet a Társulás által hozott intézkedéseket, határozatokat hajtja végre, amit 29 önkormányzati döntés befolyásol. A munkaszervezetnek van turisztikai-, közoktatási-, pénzügyi referense, jogásza is. A Belső Ellenőrzés, egy négytagú csoport, akik munkájuk során kijárnak a települések intézményeibe, és vizsgálják a jogszabályi háttérnek való megfelelést. Segítő jelleggel működnek, ellenőrzik a papírokat, rendeleteket, hogy egy esetleges nagyobb ellenőrzés során minden rendben legyen. Nem büntetnek, csak segítenek. A Társulás Szociális Intézménye arra hivatott, hogy segítse a kistérség szociális ügyeinek összeszervezését, megkönnyítse azok intézését. Így nem egy önkormányzat látja el a térségen belüli szociális ügyeket, hanem összeszerveződtek, és közösen látják el ezeket a feladatokat. Ilyen pl.: házi segélyszolgálat. Alapvetően sok adminisztratív munka lenne ezeknek a feladatoknak az ellátásával, amit így nem a kis települési önkormányzatoknak kell elvégezniük.

A Kistérségi Társulások jövőjét illetően nagy a bizonytalanság, nem lehet tudni, milyen változtatásokra lehet számítani. A tagok így még a következő hónapokra sem mernek tervezni, nemhogy egy egységes fejlesztési koncepcióban gondolkodni. Az már biztosnak látszik, hogy a Munkaszervezet meg fog szűnni, ugyanis erről már törvény rendelkezik.

Társulni azonban lehet, így a Belső Ellenőrzésre és a közös Szociális Intézményre megmarad a társulási forma. Azt, hogy ez januártól hogyan fog tovább működni, még nem lehet tudni.

Balassagyarmat és Térsége Fejlesztéséért Közalapítvány (BTFK)

Bár a BTFK-nak nincs közvetlen kötődése a társuláshoz és aktivitása is csekélynek mondható, munkánk során ezt a szervezetet is szemügyre vettük, így röviden erről is essék szó. Pályázati szempontból kisebb jelentősége van, mint a BKTT-nak, vagy az ITTT-nak, de igyekszik a vállalkozókat összefogni, és néhány esetben pályázatok leadásában is közreműködik.

A Balassagyarmat és Térsége Fejlesztéséért Közalapítvány 1996-ban jött létre. Vezetője Völgyi Péterné, aki megalakulásuk óta egy személyben foglalkozik a szervezettel. Az önkormányzat támogatásával működik és a helyi közéleti havilap hirdetéseiből, bevételeiből kap pénzt. Feladatai közzé tartik a **kis és középvállalkozók összefogása**, segítése. A vállalkozókkal fórumokon, honlapon keresztül igyekeztek fenntartani a kapcsolatot. Évente két fórumot szerveztek, ahol a polgármesterrel, képviselőkkel lehetett beszélgetni. Nagyon **alacsony részvétel** volt jellemző ezekre a fórumokra (10-15 jelent meg a 100-150 meghívottból) és a végkifejlet mindig ugyanaz volt, miszerint sok a kínai üzlet és drágák az önkormányzati ingatlanok bérleti díja. Most már azzal fognak próbálkozni a fórumokon, hogy a vállalkozók előre javasoljanak témákat, ami őket érdekli, amiért eljönnének többen. Még ilyen alkalom nem volt.

Völgyi Péterné szerint, a vállalkozók **régebben aktívabbak voltak**, és nem frissül a vállalkozói réteg. Az újak nem mernek vállalkozásba kezdeni. Hiába tudnak mintegy 300 vállalkozóról, elérhetőségeiket nem tudja az alapítvány összegyűjteni, és nem tudják megszólítani őket. Régebben működött egy online fórum, mára már azt is kikapcsolták, mert nem volt érdemi kommunikáció. Az Alapítvány a pályázati lehetőségeket nem figyelik, mert a közalapítvány nem pályázhat, de a pályázatokban segítenek a vállalkozóknak. Az Alapítvány vezetője szerint viszonylag kevés, évente 1-2 pályázatot adnak be (főleg a Széchenyi terv mikrohitelre), annak ellenére, hogy szerinte most

jobbak a pályázási feltételek. Akik beadják, általában meg is nyerik. Hátrányként az utófinanszírozást emelte ki.

c. Az ITTT és a BKTT pályázatainak menete, valamint problémái és tanulságai a pályázás kapcsán

Pályázás menete:

A BKTT-on belül nincs kijelölt ember a pályázatok figyelésére, a társulás dolgozói egyaránt követik a híreket a saját szakterületükön, a szokott információs csatornákon. A kiírt pályázatok közül szemezgetnek, és amiben fantáziát látnak, azt megpályázzák. A projekt volumenétől és a szakértelem meglététől függően vagy a Társulat dolgozói vagy külsős pályázatíró cégek írják a projekteket. Egy külsős cég nyilván nagyobb összegért cserébe készíti el a kért anyagot, így sokszor az is szempont, hogy a pályázatba be lehet-e építeni az ezzel járó kezdeti költségeket. Előnyként fogható fel, hogy a helyiek akkor is aktívan vesznek részt a pályázatírásban, ha külső cég van megbízva. Így a helyi rálátás továbbra is képviseltethetné magát, a szabályokat jobban ismerő szakértelem mellett. Függetlenül attól, hogy a projekteket ki készíti el, a leadás előtt, egyeztetni kell a Társulás tagjaival.

A kiválasztás menete is tükrözi az egyik hibáját a hazai pályázati rendszernek, vagyis az a pályázati stratégia-morál, amit az EU is megkövetelne, hogy programokban gondolkodjanak, és azokat bontsák le kisebb elemekre a pályázók, nincs jelen. Másrészről pedig, még ha lennének is átfogó tervek, akkor sem garantálja semmi, hogy ahhoz lenne aktuálisan kiírva pályázat. Ebből az következik, hogy a pályázók eredeti elképzeléseiket a kiírt pályázati lehetőségekhez igazítják. Ami azért sem szerencsés, mert egy esetlegesen ötletes, a lokális alapokra építkező fejlesztési koncepció, összefüggéstelen pályázatok halmazává redukálódhat.

Jelen pillanatban a társulásnak nincs előre elkészített fejlesztési koncepciója, ebben a jövő évi átalakítások miatti bizonytalanságnak is nagy szerepe van. Az utolsó nagy átfogó fejlesztési tervezetük, az AVP (agrár és vidékfejlesztési stratégia), 2004-ben készült el. Ez egy komolyabb helyzetelemzés volt, azóta csak kisebb kaliberű tervek készültek. Bár úgy gondolják, hogy egy esetleges, most elkészített tanulmány, csupán csak bizonyos demográfiai mutatókban térne el a 2004-től. Ha lenne további jövője a Társulásnak, akkor

két fő irányvonalat tartanának szem előtt a következő fejlesztési koncepció kialakításában. Egyrészt a már meglévő szálakat erősítenék tovább a szociális ellátás-, és a közoktatás terén. Ide tartozna többek között a romák munkaerő piaci reintegrációja, és a vidéki iskoláztatás megoldása. Másrészt a terület-, és vidékfejlesztés, mint hangzatos és tág témakörrel való foglalkozás segítene, hogy minél több pályázatot be tudjanak építeni munkájukba.

A pályázatok kiírásánál feltüntetik a támogatottság mértékét, tehát, hogy a teljes beruházás hány százalékát finanszírozza a pályázató és mennyi „önerő” szükséges a pályázó részéről. Felvetődik a kérdés, hogy a BKTT-nak honnan és mekkora önerője van. A Társulást, az életben maradással küzdő önkormányzati tagok, pénzzel nem tudják támogatni. Az előző években a Társulás igyekezett spórolni a beérkezett tagdíjakkal és a normatív támogatásokból keletkező maradványösszegekkel, félretéve így egy kisebb összeget, amivel már pályázni lehetett. Illetve itt kell megemlíteni az ITTT életben tartásának fontosságát. Ugyanis az ITTT egy civil szervezet, így sokszor 100%-os támogatottságra is pályázhat, míg ezzel szemben, a BKTT, mint központi költségvetésű szervezet, általában 90-95% vagy 50%-os támogatottságot használhat ki. A két szervezet, mondhatni lefedni egymást, közös irányítás alatt van, így a kiírástól függően döntenek el, hogy melyik név alatt érdemesebb pályázniuk. A BKTT-nak jelenleg nincs érdemben említendő szabad forrása, csak hitel felvétel mellett tudnának önerőt igénylő pályázatokat beadni. Azonban a 2013-as évtől változtatásokat vezetnek be, melynek egyik elvárása az önkormányzatokkal szemben a nullás költségvetés. Ehhez jön még, hogy hitelt a jövő évtől, csak kormány engedéllyel lehet felvenni. Ez hatással lesz a pályázatokra is, mégpedig úgy, hogy ha az önkormányzatok hitelből nem tudják fizetni a szükséges önerőt, akkor pályázni sem tudnak. Emiatt vélhetőleg benn fognak maradni a fejlesztési források a pályázatóknál. Összességében a változó pályázati rendszer (pl.: LEADER) és az átalakuló jogszabályi környezet tovább nehezíti a pályázatók feladatát.

Problémák:

Ebben a bekezdésben azokat a problémákat soroljuk fel, amit az interjúban Leszák Andrea - a BKTT turisztikai referense - és Lajkó Péter, jogász megemlítettek a pályázati rendszerrel kapcsolatban. Jelentős gondnak vélik, hogy hazánk hátrányos települései sok

esetben élni sem tudnak a pályázat adta lehetőségekkel, mert a pályázati kiírások plusz hozzáadott értékek előállítására törekcszenek, míg az önkormányzataink egy része a létszükségletek előteremtésével küszködik. Az önerő hiánya a szintén forrásérzékeny kis,- és közép vállalkozások számára is gátat képez a pályázások során. A jelenlegi pályázati rendszer nem olyan környezetbe lett kitalálva, ahol a mindennapi működés is problémát jelent. Másrészt a pályázati pénzek területi elosztását is egyenlőtlennek vélik, erősen Budapest, Közép- Magyarország centrikus. Fentebb már említettük azt a jelentős problémát, hogy hiányoznak a térségi szintű, egységes projekttervek, ebben a felsőbb szintű bizonytalan irányítás, és a gyorsan változó törvényi szabályozás is felelős. Ez abban is megmutatkozik, hogy a projekt kiírások nincsenek összhangban egymással, nem életszerűek. Érezhető, hogy a pályázatokat kiíró-, és a megvalósító emberek között nagy a szakadék. Egyértelmű, hogy a pályázati feltételeket kiíró szakemberek nem látnak rá a gyakorlati megvalósítás folyamatára, azok esetleges buktatóira. Hasonlatos probléma az is, hogy a különböző szervezetek, különböző célok szerint, egymás munkáját nem látva végzik munkájukat. Elveszítve ezzel, az együttműködésből származó előnyöket.

Sok esetben hátráltató tényező, hogy a központi költségvetésű szervezetek általában nem pályázhatnak 100%-os támogatottságra. Tovább nehezíti a pályázati munkáját az a tény is, hogy az utolsó napig módosulhat a pályázati kiírás. Így folyamatosan figyelemmel kell kísérni a kiválasztott projektet. Ennek akkor van nagyobb jelentősége, ha beérkezési sorrendben történik az elbírálás, ekkor az idő fontos tényezővé válik. Még ha időben, formailag-, és tartalmilag megfelelően kidolgozott munkát nyújtunk be elbírálásra, akkor sem lehetünk biztosak a sikerben. Az elmúlt évekre a pályázati pénzek csökkentése volt jellemző, így mind több pályázat érkezett vissza „forráshiány miatt elutasítva” címszóval. Ez esetben sajnós veszteségként kell elkönyvelni a számos járulékos ügyintézés, megelőlegezett befektetés, amit a pályázat kidolgozása igényelt. Néhány esetben elkerülhető lenne bizonyos pályázatok visszautasítása, ha működne előminősítés. Ez alól a kritika alól kivételt képez a LEADER munkacsoport. Az előminősítés hiánya mellett, az is problémát jelent, hogy papíron van csak visszacsatolási lehetőség, ez körülményesebbé teszi a hiánypótlást. Az utófinanszírozási gondok is jó néhány pályázat megghiúsulását hozta magával. Van, hogy a pályázónak nincs akkora szabad tőkéje, hogy előre megfinanszírozhassa a projektet.

Egy pályázat a kiírásától a megvalósításig viszonylag sok embert mozgósít, közöttük érdekviszonyok jönnek létre. Ebben a viszonyrendszerben is érezhető a másik féllel szembeni bizalmatlanság és ez rásüti bélyegét az együttműködésre – együtt nem működésre. A fennálló bizalmatlanság és a miatt, mert egy pályázat esetében viszonylag nagyobb pénzüsszegekről van szó, senki nem akarja vállalni a felelősséget. Felsőbb szintekről mindig lejjebb és lejjebb tolják a felelőség terhét, így az a legnagyobb súllyal mindig a pályázó vállára tevődik. Részben az említett bizalmatlanság az oka annak az erősen bürokratikus rendszernek, ami jellemzi a jelenlegi pályázati rendszert.

d. Az ITTT és BKTT pályázati tevékenysége az elmúlt években

A két szervezet (ITTT, BKTT) által beadott pályázatok rendszerezése, összegzése, értékelése ellentmondásos feladat. Egyrésztől nehéz dolgunk van, mivel nem áll rendelkezésünkre olyan nyilvántartás, amiben vezetve lennének a szervezetek ilyen jellegű adatai. Az interjúalanyok elmondása szerint számukra is gondot jelent visszagondolni, visszakeresni minden pályázatot. Így arra kell hagyatkoznunk amink van, amiket elmondtak. A könnyű része az értékelésnek, hogy amint azt ők is újra-újra megemlégették, és az *1. számú mellékletben* található táblázat is ezt tükrözi vissza, hogy kevés pályázaton nyertek el támogatást.

Az ITTT projektjeiről röviden:

Általánosan jellemző volt, hogy a nagyobb projektek esetén nem állt rendelkezésre megfelelően képzett és gyakorlott menedzsment. A szakemberek a munkaügyi központokban dolgoztak, így nem lehettek a projekt vezetői.

- **OFA** - foglalkoztatási projekt (Rátalál(l)ás címet viselte)- 3 éven keresztül - Maatwerk holland cég segített - több száz tartós munkanélkülit sikerült újra bevonni a munka világába
- **Phare** - foglalkoztatási projekt – 50-70 fő 24 hónapos foglalkoztatása, képzéssel egybekötve (kisgépezési, varrónői foglalkozások)

- NCA keret: ITTT működtetésére. (eleinte nyertek, az utóbbi két évben forráshiány miatt elutasították)

- **Közmunka** program (2004/2005)

- Térségfejlesztési koncepciók készítésének koordinálása az FVM megbízásából: **Sapard 1; Sapard 2, AVOP**

Ezeken kívül információs táblák kihelyezésére, turisztikai kiadvány készítésre nyertek LEADER és megyei területfejlesztési forrást, valamint nemzetközi és határon átnyúló projektek valósultak meg az ITTT pályázatai útján.

A BKTT által beadott pályázatokról is külön mellékletben találhatóak a részletesebb adatok (*1.sz. melléklet*). Az ott található 13 pályázatból 6 alkalommal nyert támogatást a társulás, abból is kettő teljes mértékben menedzseri munkadíjat jelent, azon kívül egy kisbuszra, egy rendezvényre, és egy parlagrafű elleni kampányra kaptak forrást. Ami kiemelkedik a projektek sorából, az a kerékpárút megépítése, ez azonban nagy terhet jelentett az önrész biztosítása miatt. A kistérség kihasználja határmentiségét, hiszen számos határmenti fejlesztésre, együttműködésre is adott be pályázatot – igaz sikertelenül.

3. Település

a. Érsekvadkert Község Önkormányzata, Érsekvadkert Jövőjéért Alapítvány

Érsekvadkert jelenlegi polgármester asszonya (Dr. Kovácsné Nagy Máriai) és az Érsekvadkert Jövőjéért Alapítvány vezető tagja (Csabák István) jó kapcsolatot ápolnak, egymás munkáját segítik. Együttműködésük oka, minden bizonnyal az a közös szándék, hogy életben tartsák otthonukat. Mindkét személy igen céltudatos, és az látszik rajtuk, hogy a lehető legtöbbet kívánják kihozni abból, ami a községnek adatott. Így a pályázati lehetőségek mellett sem mentek csak úgy el. A pályázatokról interneten keresztül vagy személyes kapcsolataik révén értesülnek. Érsekvadkerten további potenciális pályázó nincs, civil szervezetként csak a sportegyesület maradt meg, illetve 4-5 szervezet (kórus, egyház), akiknek az Alapítvány pályázik.

Az önkormányzat 2006 óta folyamatosan pályázik, a kisebb pályázatokat a polgármester asszony a jegyzővel, vagy Csabák Istvánnal írja, míg a nagyobbakhoz pályázati cégek segítségét kéri. Ezzel szemben az Alapítvány csak kisebb projektekre jelentkezik. Összehasonlítva az eredményeket, az önkormányzat kevés pályázatot nyer, de akkor nagyobb összeget kap, míg az Alapítvány beadott pályázatainak majdnem fele kerül „nyertes” elbírálás alá, bár igaz, kisebb támogatottsággal. Az önkormányzat nemrég nyert egy nagyobb TIOP-os pályázaton, melynek összegét az iskola épületének felújítására fordították. A polgármester asszony azonban nem dőlt hátra elégedetten székébe, hanem reménykedve beszélt arról, hátha sikerülne az óvoda épületét is így rendbe hozni. Általában a LEADER-hez pályáznak, de jelenleg egy ÉMOP-os projekt előkészületei zajlanak. A polgármester asszony, állítása szerint, igyekszik egy – egy pályázat beadása előtt aláírásokat gyűjteni a helyi lakosoktól, ezzel is erősítve a beadandó munkát. Az eredmények is azt tükrözik, hogy ez a típusú plusz megerősítés, ezzel a feltétel listával kiírt pályázati rendszerben, nem sokat számít.

Az alapítvány, mely 1996-ban jött létre, kiadványokra, videofilmekre, marketing tevékenységekre pályáz az óvodás, iskolás gyerekeknek. Csabák István hozzátette, hogy a nyert összegek ki is vannak használva, még annyi gyerek van, hogy érdemes legyen nekik pályázni. Itt kissé csalódottan jegyezte meg, hogy a közvetlen környezetében is lát arra példát, hogy az elnyert összegekből kihasználatlan dolgokat hoznak létre. Esetleg rossz helyen van, vagy hiányzik a megfelelő társadalmi réteg. (Például egy vidéki kis településen, egy műfüves focipálya, amit, nincs aki használatba vegyen.) Ezt a véleményt a polgármester asszony is osztotta. A településsel kapcsolatos problémák között felvetődik az önkormányzat besorolásából származó hátrány. Egyrészt a település nem hátrányos helyzetű, ami miatt, sok pályázatból kimarad, másrészt viszont ÖNHIKI-s besorolás alá esik. Ami szintén hátrány abból a szempontból, hogy az önkormányzat, még ha tudná, akkor sem támogatná a településen élőket, mert akkor elesik az ÖNHIKI-s „kedvezményeitől”. A települést érintő akut problémának véli még a diplomás munkahelyek hiányát. Bár itt azt is megemlíti, hogy sok esetben a diákok részéről egy jól irányzott szakirány választás is sokat számítana. Példaként az óvónői munkát hozta fel. A községben dolgozó óvónő, másik faluból jár át dolgozni, de ha lenne falubeli ilyen végzettséggel, akkor minden bizonnyal őt alkalmazná az önkormányzat. Fejlesztésre

szorulna még a helyi úthálózat javítása, fontos lenne a vállalkozók (Agroméra Rt.) segítése, esetleg rendezvényszervezés, ami a közösség építését szolgálhatná.

b. Problémák a pályázatokkal

Dr. Kovácsné Nagy Mária véleménye:

Nagy problémának látja, hogy globális pályázati kiírások vannak, ami figyelmen kívül hagyja, a régiók közötti különbségeket. Úgy véli, hogy a használatban lévő pályázati feltételek sokszor a közép-magyarországi régióknak kedvez és a többi, perifériára szorult térségeknek esélyük sincs nyerni. A pályázati szempontok között logikátlanak tartja a demográfiai mutatók figyelembe vételét, miszerint több pontot kapnak a pályázók akkor, ha növekszik a község lélekszáma. A polgármester asszony szerint alig van olyan vidéki település, ami megfelel ennek a szempontnak. Ezzel kapcsolatban több panaszlevelet is küldött az országgyűlési képviselőknek. Leveleire ugyan választ nem kapott, azonban állítólag, jelenleg már nem része a pályázati szempontoknak az említett kritikus pont. Ezzel ellenben a polgármester asszony szerint a pályázatok céljai közé kellene tartozni a megelőzésnek, mint szempontnak, hogy ne csak tüneti kezelésre akarják használni a települések a pályázati pénzeket. A tartalék lista jelentőségét nem igazán érezte a polgármester asszony, hiszen az önkormányzatuk többször került erre a típusú listára, de onnan egyszer sem került átsorolásra bármelyik pályázatuk is a nyertes kategóriába. Annak ellenére, hogy jelenleg az önkormányzat egy ÉMOP-os pályázattal készül, legkevésbé az ÉMOP-al van megelégedve.

Csabák István véleménye:

Csabák István igen bonyolultnak látja a pályázati rendszert. Előnytelen, hogy sok a gyors, előre nem látható változás a pályázati kiírásokban, ebből adódóan nehezen követhető és sok plusz munkát szolgáltat az átdolgozás. Viszont leadás után, formai gondok miatt nem szokták visszautasítani pályázatait. Hiányolja az együttpályázás szélesebb körben való elterjedésének lehetőségét. Pozitív ellenpéldaként a LEADER pályázató munkacsoportot, és a Sugárkankalin pályázó szervezetet említette. Hátráltató tényezőként

a szükséges regisztrációt, a tisztázatlan ÁFA kezelést, és az utófinanszírozást emelete még ki. További hátránynak érzi azt is, hogy a fejlesztő források 90% feletti része, nem hazai, hanem uniós forrásból származik és nagyon kevés pályázati pénzt fordítanak munkahelyteremtésre. Arra a kérdésünkre, hogy mi a véleménye a LEADER tevékenységéről, azt válaszolta, hogy a LEADER pont arra nem jó, amire kitalálták. A LEADER-re is érvényessé vált az a tény, hogy nincs mozgástere, ami szükséges lenne ahhoz, hogy egy okosabb, hatékonyabb forráselosztás jöhessen létre. Ennek okai között szerepel az is, hogy a pályázók részéről történtek/történnek visszaélések, melyek kivédésére a pályázatok szabályok sokaságát vezették be. Ez az ok-okozati lánc azonban azt eredményezte, hogy agyonszabályozottá vált a pályázati rendszer, jócskán megnehezítve ezzel a legális keretek között pályázni vágyók munkáját. A pályázati rendszer Csabák István szerint nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Javítani lehetne a problémán, ha a helyi LEADER csoportok nagyobb autonómiát kapnának, és maguk rendelkezhetnének a kiosztásra szánt pénzeszegekről. Azt is előre lépésnek látná Csabák István, ha a pályázatok lehetővé tennék, hogy a csoportmunka erősödjön, sokszereplős (civil szervezetek, vállalkozók, önkormányzatok megjelenése) részvétel valósulhatna meg.

Egyikük sincs megelégedve a hazai pályázati rendszer működésével. Mint mindenhol, itt is forráshiányra hivatkozva kerülnek elutasításra a beadott pályázatok. Érsekvadkert nem tartozik a hátrányos helyzetű települések közé, így sok pályázatból kimarad. Ami azért sem előnyös, mert ez pont a település lemaradását segíti. Mindketten jogosnak tartják azonban a pályázati pénzek elköltésének szigorú ellenőrzését. Úgy gondolják, ha tartják magukat a vállaltakhoz, nincs mitől félni. Többször voltak kint ellenőrizni őket a pályázatok, de Érsekvadkertnek eddig semmilyen problémája nem származott ebből.

c. Érsekvadkerti pályázatok

Az Érsekvadkerti önkormányzat által beadott pályázatok *(lásd: 3.számú melléklet)* száma 55 db 2002-2012 között. Ebből 14 db nyertes pályázatuk volt, míg elutasított 41 db. 1 pályázat folyamatban van, amit a KKI-hez gyalogátkelőhely kialakítására adtak be. A 2008-as évet követően több sikeres projektjük volt, mint az azt megelőzőekben.

2002-2007-ig, 37 beadott pályázatból 5 nyert, míg 2008-2012 között 18-ból 9 nyertes projekt született. Legtöbbször a TEKI-hez (Területi Kiegyenlítést Szolgáló Fejlesztési Célú Támogatás) adtak be pályázatot, de az ÉMOP is elég gyakran előkerül a pályázatok közül. A témákat illetően, legtöbbször felújításra pályáztak. A legnagyobb összeget egy BM-es pályázat során nyerték, közel 28 millió forintot kaptak a helyi általános iskola felújítására. Ehhez kb. 5 millió forint önerőre volt szükség.

Az Érsekvadkert Jövőjéért Alapítvány pályázatait végignézve (lásd: 2. számú melléklet), az tűnik fel, hogy nagyon változatos a támogatást nyújtók köre. A pályázati témákból egyértelműen kivehető, hogy a gyerekeknek, az ifjúságnak pályázik az Alapítvány, illetve "működési támogatás" néven is sok pályázat futott. Az eddigi legnagyobb összeget 2002-ben nyerte az Alapítvány, egy Phare Acces pályázaton, "Érsekvadkerti Szociális Atlasz Elkészítése" címen. Ezen kívül az Alapítványt, 2004-2009 között összesen 2 725 000 Ft-tal támogatták vállalkozó, cégek, magánszemélyek. A nyertes pályázatok számát tekintve, 1997-2011 között átlagosan 3-4 db/év jellemző. Kiemelkedően jó év volt a 2000-es, mikor 6db projektet zsebelhettek be, ezzel szemben a 2010-2011-es évek voltak a leggyérebbek. Ekkor 2-2 db pályázat került a "nyertes" kategóriába.

Az önkormányzat és az Alapítvány pályázatait összehasonlítva beigazolódik a fentebb megfogalmazott állítás, miszerint az önkormányzat kevesebb alkalommal nyer, mint az Alapítvány, de az alapítvány kisebb kaliberű pályázati összegeket kap. A legnagyobb egyben megnyert összeget tekintve, az önkormányzat 28 millió Ft-ja áll szemben az alapítvány 8 000 Eurójával (~ 2 725 000 Ft) viszont az önkormányzatnak 14db (2002-2012) nyertes pályázata van, míg az Alapítványnak 51db (1997-2011) (. táblázat). Ezekben az idő intervallumokban az önkormányzat kb. 118 323 000 Ft támogatást kapott, míg az Alapítvány 24 393 058 Ft-ot (+2 725 000 Ft adomány).

. táblázat Az érsekvadkerti pályázatok összefoglaló adatai

	Beadott pályázatok száma (db)	Nyertes pályázatok száma (db)	Nyertes pályázatok aránya (%)	Elnyert összeg (Ft)
Önkormányzat (2002-2012)	55	14	25	118 323 000
Alapítvány	?	51	?	24 393 058

(1997-2011)				
-------------	--	--	--	--

4. Helyi akciócsoport

a. A LEADER program és a helyi akciócsoportok

Ahhoz, hogy kellő alaposággal vizsgálhassuk az Ipoly-menti helyi akciócsoport pályázatait, érdemes áttekintenünk röviden a LEADER program kiindulási pontjait, fejlődését. A LEADER egy olyan vidékfejlesztési programként jött létre a 90-es évek elején, melynek célja volt, hogy felváltsa a felülről irányított, különálló ágazati politikák mentén történő fejlesztéseket, azaz teret adjon a helyi érdekek, elképzelések érvényesülésének (*Hogyor, 2011*). Tette ezt azon felismerések fényében, amit a Corki Nyilatkozatban foglaltak össze különféle civil és politikai szereplők a fenntartható vidékfejlesztés alappilléreit meghatározva (*Corki Nyilatkozat, 1996.*). Mindezek a szempontok végeredményében csak részlegesen kerültek be az EU hivatalos vidékfejlesztési programjába, ezen belül a LEADER irányelvek közé. A LEADER maga a helyi közösségek kezébe egy olyan eszközt ad, amely által maguk határozzák meg az adott térséget érintő fejlesztési irányokat, maguk döntenek a pályázatok elbírálásáról, nem utolsósorban segíteni igyekeznek a térségen belüli, és térségek közötti együttműködéseket. Mindezek megvalósítása érdekében jöttek létre a helyi akciócsoportok (HACS, angolul LAG), akik egy adott térség önkormányzataiból, vállalkozóiból, civil szervezetiből alakulnak/alakultak, s ők a helyi közösség bevonásával megalkotják a helyi vidékfejlesztési stratégiát. Ennek megvalósításához igényelhetnek az EU-tól forrásokat, és a benne meghatározott irányelvek szerint gondoskodnak a pályázatok megvalósításáról, lebonyolításáról.

A LEADER első ciklusa 1991-1994 között zajlott le (LEADER I.), aminek keretében Uniós szinten 217 HACS jött létre, amelyek 400 millió Euró támogatást használtak fel a meghatározott prioritások szerint (innovációk támogatása, projekt alapú nemzetközi együttműködés, tapasztalat és tudás átadás a HACS-ok hálózatán keresztül). Ezt követően, látva a sikereket a közösségek aktivizálása kapcsán, folytatódott a program a LEADER II. keretein belül 1995-1999 között - megnövekedett HACS létszámmal (850) és forrással (1,7mrd EUR), hasonló prioritásokkal. A LEADER + program számos

újítással zajlott le, hiszen ebben már minden vidéki térség részt vehetett, és immár egy alapból (EMOGA) származtak a támogatások. A programban résztvevők és a támogatások bővülő összege is igazolja, hogy jól működő programról van szó, azt figyelembe véve is, hogy még így is a vidékfejlesztésre szánt támogatások mindössze 7%-át teszi ki a LEADER (*Hogyor, 2011*). Hogy Magyarország milyen sajátosságokkal vette a át a programot, mennyire tekinthető hazánkban sikeres programnak, a következőkben foglaljuk össze.

b. Magyarország bekapcsolódása a LEADER programba

Magyarország részvétele a programban ígéretesen indult, hiszen az újonnan csatlakozó országok között egyedül, már 2001-ben elindított egy LEADER kísérleti programot, melynek során csaknem 100 településen történtek fejlesztések, még a Magyar Államkincstár forrásaiból. Ennek kapcsán megszülettek tervek, eljárási metódusok, dokumentumok, amelyekre később már könnyen lehetett építeni, továbbá olyan szakmai tapasztalatokra tettek szert, amelyek időben felhívták a figyelmet a megoldást kívánó problémákra. Ilyen nehézségek között szerepelt, hogy a helyi szereplők felkészületlenek voltak a közpénzek pontos adminisztrációjával szemben, kezdeményezőkétségük gyenge, fegyelmezettőségük ingadozó, és a LEADER alap gondolatát sem sikerült teljesen átvenniük. Mindezek a problémák még ma is ismerősen csengenek. Kérdés azonban, hogy vajon csak a helyiek felelősek mindezekért, más téren nincs is probléma?

Hazánk az előkészületeknek köszönhetően a csatlakozást követően bekapcsolódhatott a folyamatban lévő LEADER + programba különböző globális, és specifikus célkitűzések mentén. Ennek köszönhetően 2004 és 2006 között elindultak a HACS szerveződések, megszülettek az első Helyi Vidékfejlesztési Stratégiák, nem utolsósorban a hálózatépítés és tapasztalatcsere miatt volt fontos ezen időszak. 186 pályázóból 70 HACS jutott támogatáshoz, csaknem 7 Mrd Forinton osztoztak, melynek negyedét az állam, 75%-át az EMOGA biztosította. "Legtöbbjük központi eleme a turizmusfejlesztés, a térségi együttműködések fejlesztése, a kulturális örökség védelme és a hagyományörzés, a természeti értékek megóvása, a munkahelyteremtés, valamint a helyi gazdaság élénkítése, elsősorban helyi termékek előállítására és piacra juttatására révén." - olvashatjuk az ÚMVP

portálján, kiadványában (ÚMVP, 2007). A program sokakat mozgatott meg, de összességében eltörpül a többi mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatások között. Az akciócsoportok önállósága, belső összetartozása is kiforratlan volt ebben a ciklusban, amin a központi és a regionális törekvések inkább még nehezítettek, mintsem könnyítettek volna.

A LEADER program jelentősége a kiosztott összeg tekintetében a következő ciklusban sokszorosára nőtt (- aránya továbbra is alacsony maradt), 2007-2013 között immár 70 Mrd Ft áll a LEADER csoportok rendelkezésére. A létrejött és minősített 96 HACS lefedi az ország teljes vidéki területét⁴, csak a városi térségek maradnak ki a programból. A munkájuk segítése érdekében jöttek létre a Helyi Vidékfejlesztési Irodák, akik szintén hálózatba tömörülve látják el tanácsokkal a kistérségi szereplőket.

Az aktuális vidékfejlesztési támogatások rendszerét az ÚMVP-ben fektették le, négy tengely mentén határozták meg a támogatandó célokat: I. Mezőgazdasági versenyképesség javítása (48%) II. Környezet és vidék állapotának javítása (35%), III. Életminőség javítása (17%), IV. LEADER (5,5%). Az akciócsoportok a III. és IV. tengely forrásait kezelik, így a kettőt együtt véve minden HACS-hoz kb. 2 Mrd Ft jut el. Maguk a pályázók (vállalkozók, szervezetek, önkormányzatok) az akciócsoportokhoz nyújtják be pályázataikat a meghirdetett jogcímek szerint. Ezek a jogcímek minden HACS-nál ugyanazok, azonban a helyi LEADER csoportok a saját maguk által megalkotott HVS-hez igazítják a konkrét pályázati kiírásokat, célterületeket. Az egyes tengelyek jogcímei a következők:

III. tg. : - Mikrovállalkozások létrehozásának és fejlesztésének támogatása

- Turisztikai tevékenységek ösztönzése
- Falumegújítás- és fejlesztés
- Vidéki örökség védelme

IV. tg. : - LEADER közösségi célú fejlesztés;

- LEADER vállalkozási alapú fejlesztés;

⁴ A LEADER program területi hatálya a 120 fő/km²-nél alacsonyabb népsűrűségű, vagy 10 000 főnél kevesebb lakosú településekre terjed ki. A budapesti agglomeráció települései nem tartoznak a LEADER program területi hatálya alá. A jogosult települések listája az ÚMVP 23. mellékletben olvasható.

- LEADER rendezvény;
- LEADER képzés;
- LEADER térségen belüli együttműködés;
- LEADER térségek közötti és nemzetközi együttműködés;
- LEADER tervek és tanulmányok.

c. Az Ipoly-menti Palócok Térségfejlesztő Egyesülete (IPTE) létrejötte, tevékenysége

Az ÚMVP IV. tengelye megkívánta a helyi szerveződések létrehozását, amit a már említett helyi vidékfejlesztési irodák segítettek. Ezek nem a statisztikai kistérségek szerint szerveződtek, hanem a várhatóan valódi térségi együttműködők között jöttek létre, melyek alkalmasak lehetnek a térség vidékfejlesztési stratégiájának kialakítására. Így alakult meg a vizsgált térségben az Ipoly-menti Palócok Helyi Közössége 50 település összefogásával⁵, amelynek nem csak önkormányzatok voltak a szereplői, hanem vállalkozói, civil szervezetei, a kultúrában, művelődésben, turisztikában munkálkodó egyesületei is egyaránt. 2007 őszéig lehetett megalkotni a közösségeknek a stratégiájukat, amelyek közül a minisztérium választotta ki azokat, melyek megkapták az akciócsoport létrehozásának jogát, valamint a saját stratégiájukban meghatározott célok megvalósításához szükséges anyagi forrásokat. Néhány összefogás nem kapta meg csupán a HACS kinevezést, melyek közösségekként működhetek tovább. A térségben azonban 2008 novemberében válhatott közösségből Ipoly-menti Palócok Helyi Egyesületévé, akciócsoporttá az összefogás Praszna Lajos vezetésével (www.palocok.com).

⁵ Becske, Bercel, Cserháthaláp, Cserhátsurány, Csesztve, Csitár, Debercsény, Dejtár, Drégelypalánk, Érsekvadkert, Herencsény, Hont, Hugyag, Iliny, Ipolyvece, Magyaránador, Mohora, Nógrádkövesd, Nógrádmartal, Órhalom, Patak, Patvarc, Szanda, Szécsénke, Szügy, Terény, Kutasó, Alsópetény, Horpács, Kétbodyony, Kiseccset, Nagyoroszi, Pusztaberki, Romhány, Szátok, Szente, Endrefalva, Hollókő, Ludányhalászi, Magyargéc, Nagylóc, Nógrádmegyér, Nógrádsipek, Nógrádszakál, Piliny, Rimóc, Szécsény, Szécsényfelfalu, Varsány, Ipolyszög és 161 szervezet (önkormányzatok, vállalkozók, civil szervezetek).

Ahogy terveiket megfogalmazták a HVS-ben, úgy zajlott le azóta az ÚMVP III. tengelyének két pályázati fordulója, illetve van folyamatban a harmadik kör, és történt meg a IV. tengely, azaz LEADER pályáztatása is két körben. 2011 tavaszán jelentős változások történtek a pályáztatási folyamatban, és a társadalmi, politikai, gazdasági viszonyokban is. Erre reagálva vált szükségessé az Egyesület számára a HVS felülvizsgálata, új célkitűzések és célterületek meghatározása, a taggá válás feltételeinek megváltoztatása, új elnökség megválasztása.

d. Az IPTE Helyi Vidékfejlesztési Stratégiájának célkitűzései

Az Akciócsoport által érintett 4 statisztikai kistérség (szécsényi, balassagyarmati, rétsági, pásztói) területén működő területfejlesztési szervezetekkel, önkormányzatokkal, térségi szinten működő civilszervezetekkel és vállalkozásokkal közösen lett megalkotva az a stratégia, amely alapján az elmúlt pályázati ciklusok lebonyolításra kerültek.

A HVS-ben leírtak szerint Helyi Vidékfejlesztési Irodák, a Többcélú Kistérségi Társulások, az önkormányzatok és néhány a térségi illetve megyei civilszervezet töltötték be a vezető szerepet ebben a folyamatban, (Vidékfejlesztők Nógrádi Egyesülete, Nógrád Turizmusáért Egyesület, Sugárkankalin Turisztikai Egyesület), azonban a felülvizsgálat során számos fórumot tartottak a HACS különböző településein, ahol bárki bekapcsolódhatott a tervezési folyamatba. Ennek eredményeként születettek meg azok a projektötletek⁶, javaslatok, ami alapján az új célkitűzések is meghatározásra kerültek.

Az Ipoly-menti Palócok HVS-jának alapvető célja, “hogy hosszútávon, fenntartható módon megteremtse az akcióterület számára a felzárkózás és a folyamatos fejlődés lehetőségét. Vonzó alternatívát teremtve a fiatalok számára a nagyvárosokkal szemben.”(HVS, 2011.) Mindezek a lépések szükségesek a hosszútávú célként meghatározott önfenntarthatóság kiteljesedésének irányába. A felülvizsgálat alapjaitól gondolja újra a stratégiát, és kiemelt szempontként fogalmazza meg a fenntarthatóságot - ezen belül is a környezeti nevelést, helyi biotermékek termelését, feldolgozását, piacra juttatását és a fiatalok helyben tartását.

6 A projektötletek listája elérhető: http://www.palocok.com/data/userfiles/file/2011/HVS%20munkaanyagok/HVS%20fel%20vizsg%20A1lat%20Projekt%20%C3%B6tletek%202011%2002_001.xls

A korábbi HVS 5 fő fejlesztési prioritását az időközben bekövetkező változások és összegyűlt tapasztalatoknak megfelelően egy fő cél érdekében átdolgozva, 4 egymásra épülő komplex célkitűzésben kerültek összegzésre. Ezek a következők:

1. A helyi fiatalok identitástudatának és környezettudatosságának erősítése
2. A természeti környezet fenntartható hasznosítása a turisztika terén különös tekintettel a 'Zöldút hálózat' fejlesztésére.
3. A helyi termékek előállításának, feldolgozásának és forgalmazásának elősegítése a környezeti és gazdasági fenntarthatóság figyelembe vételével.
4. Térségen belüli és térségek közötti együttműködés erősítése a környezettudatosság a fenntarthatóság és a helyi identitástudat alapelvei szerint különös tekintettel a fiatalok bevonására.

Mind a négy célkitűzésben kiemelt fontosságú a hátrányos helyzetű csoportok (romák, a kisebbségek, a nők, a pályakezdők, a munkanélküliek, a büntetett előéletűek, a fogyatékosok, ill. a megváltozott munkaképességűek) támogatása, integrációja (HVS, 2011.).

e. Pályázatok eredményei, gyakorlati tapasztalatok

2008 - 2012 nyara között az IPTE akciócsoporthoz összesen 293 pályázat került beadásra, amiből 182 nyert el támogatást. A tengelyek közötti megoszlást, a nyertes pályázatok arányát a következő táblázat foglalja össze (2.sz. táblázat).

2. táblázat – A LEADER III. és IV. tengelyében 2012-ig beadott pályázatok

	Beadott pályázatok száma (db)	Nyertes pályázatok száma (db)	Nyertes pályázatok aránya (%)	Elnyert összeg (Ft)
III tg. Első kör	93	65	70	1 099 352 815
III tg. Második kör	63	15	24	330 890 024
IV.tg első kör	84	70	83	296 831 296
IV.tg második kör	53	32	60	n.a.

összesen	293	182	62
----------	-----	-----	----

A III. tengelyen belül 4 jogcím szerint lehetett pályázatot benyújtani, két körben:

- mikrovállalkozások fejlesztése
- turisztikai tevékenységek
- vidéki örökség megőrzése
- falumegújítás.

Mikrovállalkozásban folyamatban van a harmadik, és a vidéki örökségben nyílnak még meg újra a pályázati lehetőségek egy újabb kör erejéig, ezekről azonban részletesebb adatok még nem ismertek. A III. tengely esetén nem volt előzetes szűrés, és a rendeletben⁷ megfogalmazottak szerint lehetett pályázni. Az első körös pályázatok 2008-ban papíron még az MVH hoz kerültek, ott született döntés, a többről már helyben (szügyi LEADER irodában). III. tg. első körében 93 pályázat érkezett, ebből kevés került elutasításra, mert még volt bőségesen forrás. Ma már forráshiány miatt kerülnek elutasításra a pályázatok.

A III tg. nyertes pályázatainak részletei az *4. sz. mellékletben* találhatóak. A pályázatok témái, csakúgy, mint az elnyert összegek, széles skálán mozognak. A mikrovállalkozások között 400 ezer Ft - 53 millió Ft-ig terjed a megítélt összegek nagysága, - összesen 27 nyertes pályázó volt, ezek mind 60-65%-os támogatottságú pályázatok. Többnyire gépbeszerzésre, egy-egy kis vegyes kereskedés létrehozására ítélték oda ezeket a támogatásokat, kiemelt figyelmet fordítva a munkahelyteremtő, illetve a munkahelymegtartó beruházások fejlesztésére. Falumegújítás, falufejlesztés jogcím alatt önkormányzatok játszótér kialakításra, épület felújításra, faluközpont fejlesztésre pályáztak - sikeresen 18-an, mind 100%-os támogatást kaptak. Az összegeket tekintve a szórás itt is elég nagy, azonban sok hasonló projekt került megvalósításra. Ez felveti a kérdést, hogy vajon miből adódhat, hogy az egyik településen 1,4 millió Ft-ból, másik településen majdnem 20 millió Ft-ból épül meg egy - falusiak számára nem is létszükségletet jelentő - játszótér. Vidéki örökség keretéből főleg templom felújítások

⁷ 135/2008. (X. 18.) FVM rendelet, 136/2008. (X. 18.) FVM rendelet, 137/2008. (X. 18.) FVM rendelet, 138/2008. (X. 18.) FVM rendelet

történtek, továbbá egy plébánia és 36 helyi védettséget élvező parasztház került a támogatott pályázatok körébe, szintén önrész nélkül (13db), míg a turisztika jogcím a legvegyesebb a pályázókat és a projekteket illetően is - többnyire szálláshelyek, vendégházak kialakítására nyertek 60-65%-os támogatást. (22db). Ezeknek köszönhetően megoldódott a térség legnagyobb problémája a turizmus területén - olvasható a HVS-ben. III. tengely turisztikai fejlesztések ösztönzése területen a szálláshelyeken túl 1 db lovasturisztikai szolgáltatás került kialakításra, valamint 2 db szolgáltatásbővítés (kézműves porta, pajtakert kialakítás).

A IV. tengely 7 központilag meghatározott jogcíme közül az első körben 6 (tervek és tanulmányok jogcím kivételével mind), a másodikban pedig három került meghirdetésre az IPTE akciócsoport területén (rendezvény, közösségcélú és vállalkozásalapú fejlesztés). A IV. tengelyen belüli jogcímek alá tartoznak a célterületek: elsőben 15, másodikban 7db. (Ezek száma és tartalma az adott HACCS-tól, HVS-től függ.).

A IV., LEADER tengelyen eddig beadott 137 pályázatból 103 kapott támogatást (*2.sz.táblázat*). Részletes adatok csak az első körben nyertesnek elbírált pályázatokról vannak (*4.sz. melléklet*, illetve ugyanez célterületenkénti bontásban a *5. sz. mellékletben* látható), melyből kiderül, hogy a 70 sikeresen pályázó projektből 53 hátrányos helyzetű településen valósult meg. A LEADER pályázatokon elnyert összegek arányaiban kisebbek, mint a III. tengely esetén, tehát ezúton több és kisebb projekt támogatására került sor. A 15 különböző célterület valamelyikébe szinte bármilyen projekt elképzelés beilleszthető volt, kötődjön az sporthoz, turizmushoz, telekommunikációhoz, közbiztonsághoz, rendezvényhez, együttműködéshez, képzéshez, vállalkozáshoz. A második LEADER célterületei már koncentráltabban, a fenntarthatóság jegyében a fiatalok, zöldút és helyi termék köré épülnek. Kötelező önrész hozzájárulás csak egy kisebb réteget érintett az első körben. Ez persze nem jelenti azt, hogy a többségnek nem került semmibe a pályázat. Nem kis plusz költséget jelent a megfelelő formai feltételeknek való megfelelés is (engedélyek, igazolások, tervdokumentáció stb.) - amikor még nem is biztos a pályázat eredményessége.

A pályázás menetének időbeli ütemezését a *3.sz. táblázat* foglalja össze. Jól látható, hogy egy pályázat teljes ciklusa során - ami jó esetben 7-12 hónap között mozog - a

pályázónak van a legkevesebb ideje a megírásra, megvalósításra, holott a tényleges munka valójában az ő keze alatt történik. Az elbírálás folyamata hónapokat vesz igénybe, ami idő alatt a beadott pályázat egyes részletei rendszerint érvényüket veszítik a pályázón kívüli okok miatt (pl. kötelező árajánlatok), így nem tud mit tenni se a pályázó, se a kiíró, minthogy új dokumentumokat kérjenek, aminek köszönhetően az elnyert összeg előbb-utóbb eljuthat a pályázóhoz.

3. táblázat – Az IPTE munkaszervezet által lebonyolított pályázati körök időbeli alakulása (A – jel, azt jelzi, hogy az adott jogcím abban a támogatási körben az IPTE területén nem lett kiírva. A Turizmus és Mikrováll TK3-t központi hatáskörbe vonták.)

	Kiírás	Beadás	Elbírálás	Lezárás	Forrás
LEA TK 1	2009. okt. 1.	2009.nov. 16.	2010. ápr. 15.	2010. máj. 30.	437 millió Ft
LEA TK 2	2011. júl-aug.	többször mód. 2011.09.30-11.15. és 11.29-12.05.	2012. márc.	2012. máj.	300 millió Ft
MIKRO TK 1	2009. jan. 1.	2009. jan. 31.	2009.	2009. dec.10.	293, 3 millió Ft
MIKRO TK 2	2009. nov.20.	2009. dec. 16.	2010. máj. 30.		153 millió Ft
MIKRO TK 4	2012. máj.	2012. jún. 30.	2012. szept.	2012. dec.	60 millió Ft
TURISZT. TK 1.	2009. jan. 1.	2009. jan. 31.	2009.	2009. jan. 1.	85 millió Ft
TURISZT. TK 2.	2009. nov. 20.	2009. dec. 16.	2010. ápr. 30.	2009. nov. 30.	62,5 millió Ft
TURISZT. TK 3.	–	–	–	–	–
TURISZT. TK 4.	–	–	–	–	–
VIDÉK TK 1	2009. jan. 1.	2009. jan. 31.			25, 5 millió Ft

VIDÉK TK 2	2009. nov. 20.	2009. dec. 16.		2009. dec. 1.	67 millió Ft
VIDÉK TK 3	2012. okt. 1.	2012. nov. 30			100 (?) millió Ft
FALU F. TK 1	2009. jan. 1.	2009. jan. 31.		2009. dec. 10.	188,3 millió Ft
FALU F. TK 2	–	–	–	–	–
FALU F. TK 3	–	–	–	–	–
FALU F. TK 4	–	–	–	–	–

Az idő előrehaladtával nem hogy egyszerűsödne az adminisztráció, hanem egyre keményebb feltételeknek kell megfelelniük a beadott pályázatoknak a források szűkülése miatt, melyeket az MVH határoz meg. Ez több dolgot is felvet. Egyrészt emiatt valójában azok nyerhetnek el támogatást akik a “legtehetségesebbek” a papírmunkában, és nem feltétlenül a tartalmi szempontok döntenek. Ezt valamivel enyhíteni igyekszik az IPTE, hogy például a LEADER 2. körben helyi szakértői csoport tartalmi szempontból végez egy előszűrést a pályázatok között. Másrészt van jó néhány olyan pályázó, aki elnyert támogatást, de az adminisztráció, és a részleges eredmények szankciójától tartva nem vállalja a megvalósítást. Az már csak mellékes, hogy ilyenkor a pénz visszakerül a források közé, amit újabb körökben lehet kipályáztatni - ha még van idő rá. Az idő fontos, ugyanis a visszakerült pénzekekről a helyi LEADER szervezet egy fél éves átfutási idővel szerez tudomást, csak azután tud újra meghirdetni pályázatot. Ha a ciklus végéig (2013) maradnak meg források, azt vissza kell juttatni az EU illetékeseihez. Összegezve tehát, ahogy fogynak a források a hazai MVH egyre szigorít a feltételeken, így azonban egyre többen lépnek vissza, végső soron az EU számláját gyarapítva ezzel.

A segítségnyújtás természetesen nem marad el. A LEADER szervezet számos tájékoztató fórumot tart, illetve folyamatosan felhívják a pályázók figyelmét, hogy személyesen is lehet hozzájuk segítségért fordulni. Ezek különösen az utóbbi körökben fontosak, ahol a szigorodó feltételek között a hiánypótlás lehetősége is szűkült, szinte megszűnt. A

segítséget azonban nem mindenki veszi figyelembe, igénybe, így pályázata már a formai feltételeken könnyen megbukhat. A másik oldal tapasztalatai is tanulságosak. Néhány pályázó elmondása szerint kérdésüket sokszor nem tudják megválaszolni, így időt kérve, felsőbb hozzáértők felé továbbítják a kérdéseket. A válaszok pedig vagy visszajutnak hozzá, vagy nem.

Összességében 182 támogatás lett kipoztázva és 111 pályázat került elutasításra. Az értékelések során az érvényes pályázatokból pontszám alapján egy rangsor kerül felállításra, majd meg kell húzni egy határt, amilyen pontszám felett még támogatást nyernek a projektek. Akik a határ alatt vannak, szintén érvényes a pályázatuk, de forráshiány miatt kerülnek elutasításra. Azonban jellemzőbb volt, hogy a szigorú feltételek miatt, árajánlatok pontatlansága miatt estek ki a legtöbben.

Tartalmi szempontból nehezebb elutasítást kapni, mivel a III. tengely pályázatainak értékeléséhez az MVH összeállít egy táblázatot, amit az adott rendelet mellékletében tesz közzé. Az ügyfél így előre látja, hogy mire mennyi pontot lehet kapni, ki tudja számolni előre, mit kell tartalmaznia egy jó pályázatnak. A LEADER tengely esetén, ha a célterületeknek megfelel, a HVS-hez illeszkedik, és a helyi bíráló bizottság jóváhagyja a pályázatot, akkor tartalmilag az elég.

A pályázatok beadásánál már csak az ellenőrzés, elszámolás jelent komolyabb feladatot, azonban ebben a helyi munkaszervezet csak kis részben vesz részt. A LEADER HACS által ügymintézett támogatási kérelmeket elsősorban az MVH ellenőrzi, azt is változó mértékben teszi. Általában 5-10 % véletlenszerűen kiválasztott pályázatot néznek meg, de volt példa 100%-os ellenőrzésre is. A pályázatokon kívül ellenőrzik a végrehajtást is (előzetes ellenőrzés, rendezvények ellenőrzése – csatlakozva a HACS részéről delegált ellenőrökhöz, illetve önálló ellenőrzés formájában). Általában az építéssel járó beruházások esetén ötéves működtetési kötelezettséget kell vállalnia a támogatott projekt gazdáknak és ezalatt az idő alatt is bármikor kaphatnak ellenőrzést. Ha azt tapasztalják, hogy nem tesz eleget a pályázó az ígértnek, akkor a kifizetési kérelemből levonnak pontszámoként bizonyos összeget. A tapasztalat azt mutatja, hogy többnyire megvalósítják a pályázatokban foglaltakat, inkább az elszámolással vannak problémák. Sokszor kéri a munkaszervezet dolgozói, hogy jöjjenek és kérdezzenek, mivel nagyon

sok apró dologra kell figyelni, ami ha nem pontos, akkor a tétel elutasításra kerül. Utána már nem lehet mit csinálni. Ide tartozik még, hogy bizonyára jó érzés nagy összeget elnyerni egy pályázaton, de ez sokszor visszaüt az elszámolásoknál. Az, hogy ki, mire, mennyi pénzt kap, - melyek a kedves és kevésbé kedves települések - etikai vonatkozásokon kívül azt a problémát is felveti, hogy könnyen nehéz helyzetbe kerülhetnek a pályázók, ha nem tudnak mit kezdeni a pénzzel...sajnos erre is van példa.

Összességében elmondható, hogy minden pályázat, minden ügyfél egyedi eset. A pályázók között megtalálhatóak régi vállalkozók, újonnan induló innovatív kezdeményezők egyaránt, ugyanakkor bizonyos témákban vannak fix pályázók is, ők főleg a civil szervezetek, önkormányzatok köreiből kerülnek ki. Ez talán a legbiztosabb réteg: megvalósítják, helyén elszámolják a programjaikat. Hozzászoktak már a papírmunkához. Életkor szerint a munkaszervezet dolgozói a 35-40 éves korosztályt emelték ki a legaktívabb pályázók között, ugyanakkor fiatal alig-alig nyújt be támogatási kérelmet. A települések között is kiemelhetőek aktívabbak (pl. Rimóc), kevésbé aktívak, ugyanakkor inkább kistérségi szinten tűnik ki a Szécsényi kistérség: kb. kétszer annyi pályázatot ad be, mint balassagyarmati társa. A tapasztalatok szerint az aktivitás kérdésében nagy szerepe van a polgármestereknek.

f. Értékelés, problémák, kérdések a LEADER kapcsán

Amint láttuk a LEADER eredeti elképzelés szerint igen jó kezdeményezés, ami valós problémákat és ténylegesen a helyi szereplők gondjait igyekszik a saját elképzelésük szerint orvosolni. Az is kiderül a mellékelt táblázatokból, hogy ennek köszönhetően sok projekt valósult meg az elmúlt években a vizsgált területen belül. Ugyanakkor számos jel mutat arra, hogy Magyarország esetén vannak gyenge pontjai a LEADER-nek, amelyekről könnyen megfeledkezünk a sok nyertes pályázat között. Jávor Károllyal, az IPTE HACS jelenlegi munkaszervezet vezetőjével beszélgettünk ezzel kapcsolatos tapasztalatairól. Kérdés tehát az, hogy valóban célba érnek-e ezek a források Magyarországon, van-e valós társadalmi-gazdasági eredménye a szembetűnő külső

átalakuláson túl? Generált bármiféle mélyebb pozitív vagy akár negatív átalakulást a térségben maga LEADER?

Jávor Károly úgy fogalmazott, hogy az a LEADER, amit az EU kitalált, hazánkban teljesen átalakult - de nem békából lett királykisasszony, hanem bonyolult módozatokon fordítva történt meg az átalakulás. Röviden maga a probléma abban rejlik, hogy a kitalált, elképzelt, megvalósított fejlesztések és a valós szükségletek nem találkoznak, valamint a közösségeknek, ami alapját jelentené a programnak, már híre-hamva sincs a mai vidéken.

Sajnos a magyar gondolkodásban sikeres projektnek az számít, amit az MVH elfogadott és támogatott, emellett eltűnik a közösség maga, a bizalom és az együttműködés erősítése. Ezen a ponton nem lehet megkerülni azt a kérdést, hogy Magyarországon soktényezős történelmi, társadalmi folyamatoknak köszönhetően valójában a falusi, térségi közösségekről - kevés kivétellel - már nem is beszélhetünk (*Lányi, 2001.*). Az már csak részletkérdés - lévén nem a méret számít - hogy a LEADER akciócsoportok túl nagyok az általuk képviselt és vállalt feladatokhoz képest, és jellemző, hogy közösségi szerveződés nélkül, csupán a forrásszerzés reményében alakultak - akár a határidő előtt pár héttel. Márpedig határidőre nem lehet közösséget - emberek közötti kölcsönös önmérsékletet, empátiát, kooperációt, bizalmat kialakítani. Addig viszont, amíg nincsenek közösségek helyben, nem lehet vidékfejlesztésről, LEADER-ről beszélni. Számos alkalommal felhívták már a figyelmet, és sokak számára már világossá vált, hogy csak azok a területek tudnak igazán fejlődni, de mondjuk inkább úgy, hogy megerősödni, ahol a közösségre, közösségfejlesztésre is kellő figyelmet fordítanak, illetve a vidék fejlesztését a közösség igényeinek és lehetőségeinek ismereteiben végzik (*Kovács, 2002.*). Ebben a pályázatok, maga a pályázati rendszer, a verseny mindenáron való erőltetése hátráltató tényező, hiszen nem ritkán az ellentéteket hozzák ki helyben, ugyanakkor a területi különbségeket egyenlőtlenségeket növelik⁸.

Jávor Károly felhívta a figyelmet két különböző mentalitásra, amit munkája, kapcsolatai során tapasztalt. Az osztrák (1) pályázati támogatási rendszer (legalábbis a LEADER) kultúrájában a "fejlesztési" folyamat alulról, a helyi közösségben indul. Mégpedig az ott

⁸ Az ÚMVP 3.1.4. pontjában szerepel: Az ország régiói és települései közötti fejlettségbeli különbség, nevezetesen a vidéki térségek lemaradása az elmúlt másfél évtizedben a regionális- és vidékfejlesztési politikák törekvései ellenére növekedett. (*ÚMVP, 2007.*)

született ötletekből, amit közösen megbeszélnek, majd projektté formálnak. A megbeszéléseken jelen van a kifizető ügynökség képviselője is, akinek a „hogyan és mit adjunk be” kérdés megválaszolása a feladata. Ezért nincs is náluk a LEADER-nek határozott költségvetése, mert a ráfordítandó források nagysága az ötletektől függ. Ez tehát egy helyi kezdeményezésen alapuló, ötlet és térségfejlesztés orientált attitűd. A hazánkban tapasztalt attitűd pedig az, (2) ha kiírnak valamit, és pénzt szagolunk, ráugrunk, ha kell, ha nem. Azt nézzük, van-e éppen valami kiírás, mire van forrás (és van-e elég), aztán, lássuk, van-e ehhez valamink, amit beadhatunk. Ez tehát egy forrásszerzés orientált attitűd. Más szavakkal verseny orientált, aminek a csakis a fejlett/erős/nagy/gazdag és a fejletlen/gyenge/kicsi/szegény szereplők közti szakadék növekedése lehet az eredménye. Ahogyan ezt a magyar terület- és vidékfejlesztés legutóbbi két évtizedének „eredményei” mutatják. A pályázati feltételek pedig egyértelműen meghatározzák, hogy kiket is támogat a rendszer valójában. Ki foglalkozik itt azzal, hogy a kihelyezett jelentős forrásoknak volt-e egyáltalán térségfejlesztő hatása, és ha igen, mekkora. A projektek megvalósulásán túl mélyreható társadalmi hatásról ezen a szinten nemigen beszélhetünk. Negatív hatása a támogatásból kiszorultak csaldottsága, és hosszú távon akár társadalmi szempontból romboló hatása is lehet.

De nézzük meg, mi a helyzet az IPTE területén. A HVS-ben szerepel, hogy a következő ciklus végére a minél szélesebb körű önfenntartás megteremtése a cél az akciócsoport számára. Bár keveset lehet tudni a jövőről, de a jelen elképzelések, és a munkaszervezet vezetője szerint mindenképp reális - és szükséges - célnak mondható az önfenntartás. A kérdés mindössze annyi, hogy milyen széles körűen tudják ezt elfogadtatni és megvalósítani az érintettekkel, amely folyamatot esetleges kényszerítő (gazdasági, környezeti, társadalmi) körülmények nagyban felgyorsíthatnak. Fontos, hogy ebben a folyamatban minden szereplőnek részt kell vennie, és a saját szerepének megfelelően kell tennie a cél érdekében, legyen az a helyi közösség, az önkormányzat, az állam, vagy épp az EU. Egyelőre azonban egyik sem készül rá. Talán még leginkább helyi szinten lehet ilyen törekvésekről beszélni, de messze nem általános ez sem. A felülvizsgált HVS számos szempontja igyekszik az önfenntartás felé orientálni a térséget, így az elvárt metódus szerint a LEADER pályázatok mind közelebb hozzák ezt a célt. A célterületek, és a pályázati kiírások útján valóban érvényesülnek a HVS-ben megfogalmazott

célkitűzések, azonban ezeket mondhatni csak a pályázati feltételeknek való megfelelés végett illesztik be a pályázók a projektjeikbe. Nem lehet lelkiismeret furdalás nélkül azt állítani, hogy a hangsúlyos elemek (fiatalok, környezettudatosság, helyi termék) jelentőségével mind tisztában lennének, és közös ügyként szívükön viselik ezeket a közösség érdekében.

A LEADER jövője tekintetében is érdemes néhány gondolatot szólni. Egyrészt a közelebbi jövő egyelőre elég bizonytalan, mivel a 2007-2013-as periódus utolsó éveiben mindenhol igyekezni kell majd felgyorsítani az eseményeket, ami nem biztos, hogy körültekintő és megfontolt munkát fog jelenteni - ennek eredményeit nem is igen lehet előzetesen értékelni. A nehezebb eleme ennek, hogy ez a "gyorsítás" nagy átalakításokat is jelent, így a pályázatás folyamata, ügyintézése nagy alkalmazkodást igényel majd a folyamat szereplőitől. Hosszabb távon a 2014-2020-as LEADER ciklussal is számolni érdemes, sőt, kell! Különösen az eddig jelentkező tévutak, hibák, problémák, célok és hozzáállás újraértékelése szükséges ahhoz, hogy a következő időszak már mélyebb változásokra is esélyt adjon a program. Ehhez elengedhetetlen a megfelelő időben való felkészülés, melyről még éppen nem csúszunk le. Ez ügyben a helyi és a nemzeti szintnek egyaránt szerepe és felelőssége van. Nemzeti szinten az MNVH léte és működése egyelőre reményre adhat okot. A HACs-ok pedig kezdeményezhetnék a helyi társadalmak felkészítését, a legfogékonyabb szereplők kiválasztását, konkrét és a valós helyzetnek megfelelő helyzetértékelés kidolgozását, a valós szükségek meghatározását. Jávor Károly szerint ezt helyi szinten mindenképp meg kell tenni, a nemzeti szint feladata pedig a tájékoztatás, képzés, orientálás, működő jó példák és irányok felmutatása, támogatása.

5. Összefoglalás, következtetések

Hol is tart tehát a pályázati rendszer egy vidéki térségben? Mindhárom vizsgált szervezet esetén kitűnik, hogy sok sebből vérzik a jelenlegi működés. Talán kimondhatjuk, hogy ezt valójában ők érzik leginkább: azok, akik a pályázati ranglétra legalján próbálnak meg a folyamatosan változó feltételeknek, bürokratikus követelményeknek, központi elgondolásoknak megfelelni, hiszen nem nagyon tehetnek mást. Ebbe a rendszerbe

belekényszerülnek. A közösségből fakadó, önszerveződő erő híján kénytelenek a központi, EU-s, távolról érkező tanácsokat, forrásokat befogadni. Elmondhatjuk, hogy a vizsgált kistérségi szereplő jó kapcsolatok híján, és nem központi régióként nem igazán nyer pályázatot. Érsekvadkerten még akad egy-egy kisebb pályázat, azonban ott lassan gyerek, felnőtt nem lesz, aki igénybe vegye a programokat, szolgáltatásokat. A LEADER kapcsán pedig kiemelendő, hogy valójában a rendszer elvárja az vidéken felnőtt, vidéken élő embertől, hogy tudjon pályázni. Arra ritkán gondolunk, hogy miért is kéne tudnia? Azért, mert van forrás?! Az addig nem ér sokat, amíg a falvak közösségei romokban vannak. A LEADER kapcsán ha mélyreható hatásokról nem is beszélhetünk, reményt keltő kezdeményezésekbe azért akadhatunk. Elindult ugyanis a közösségépítés/formálódás a helyi termékesek és a zöldsutasok között. Ez utóbbi jelenleg ígéretesen alakul, mert az érintetteket összefogja a témára elnyert források felhasználása során adódó közös témák (pl. egységes kitáblázás, használt színek stb.). Álljon itt zárás képpen a vidékfejlesztés lényege Jávor Károly fogalmazása szerint: a vidékfejlesztés az, aminek eredményeképpen a vidéki életet, mint esélyt, választási alternatívát lehet felmutatni a fiataloknak. Érdemes átgondolni tehát, hogy a fejlesztési támogatások milyen mértékben járulnak hozzá ehhez az elképzeléshez, milyen lehetőségek és milyen szereplők részéről állnak rendelkezésre a kisebb-nagyobb problémák orvoslására.

Forrásjegyzék

A 2005.évi Jelentés a területi folyamatok alakulásáról és a területfejlesztési politika érvényesüléséről - A TERÜLETFEJLESZTÉSI POLITIKA ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ ESZKÖZ- ÉS INTÉZMÉNYRENDSZEREN KERESZTÜL – 3. Kistérségi Szint. VÁTI, 2005.

Letöltés: http://www.vati.hu/static/otk/hun/6eszkoz_intezmeny.pdf

A Balassagyarmat Kistérség Többcélú Társulásának Társulási Megállapodása, (2008) Általános rendelkezések

Letöltés: http://www.ipoly-taj.hu/r_alapitookirat.html

Corki Nyilatkozat a vidékfejlesztésről, (1996.) Művelődés–Népfőiskola–Társadalom V. évf. 1. sz., p.8., Magyar Népfőiskolai Társaság. Bp, 1996.

Letöltés: www.nepfoiskola.hu/eu/rdoc/b2.3.6.rtf

Hogyor Veronika (2011): A LEADER program bemutatása a Sümegi kistérség példáján
*In.: Szabó Szabolcs (szerk.): Vidéki térségek Magyarországon. ELTE-TTK Társadalom-
és gazdaságföldrajzi tanulmányok, Budapest*

**HVS (2011.) - Ipoly-menti Palócok Térségfejlesztő Egyesülete Helyi Vidékfejlesztési
Stratégiájának felülvizsgálata, Szügy, 2011.**

Letöltés: <http://www.palocok.com/data/userfiles/file/2011/HVS%202011%20m%20C3%A1jus.doc>

Ipoly-menti LEADER Hírlevél – 2010/01, 2011/01, 2011/02. – IPTE, Szügy

Kovács Edit (2002.): A vidékfejlesztési programok alapja a közösségfejlesztés. *Parola –
Közösségfejlesztők Egyesületének folyóirata, 2002. 4. sz. pp.3-6*

Letöltés: http://www.pafi.hu/_Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF/274d67036bb315838525670c008147c9/1d9af51989f9d739c1256cc3003ac43a?OpenDocument

Közösségi vidékfejlesztés (2007), Tájékoztató az Európai Unió LEADER programjáról.
Új Magyarország Vidékfejlesztési Program Irányító Hatósága, Budapest, 2007.

Letöltés: <http://www.umvp.eu/files/K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi%20vid%C3%A9kfejleszt%C3%A9s%20-%20T%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3%20az%20Eur%C3%B3pai%20Uni%C3%B3%20LEADER%20programj%C3%A1r%C3%B3l.pdf>

Lányi András -Farkas Gabriella (2001.) (szerk.): Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható – Bevezetés. *L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2001.*

Ráczné dr. Lehoczky Zsuzsanna (2010.) : A kistérségi társulások jogszabályi feltételeinek és szervezeti rendszerének szakmai összegzése, különös tekintettel az általuk ellátott szociális feladatokra. *Szociális Ágazati Portál – Módszertani anyagok. 2010.*

Letöltés: <http://www.szocialisportal.hu/web/szocialis-agazati-portal/346>

Schultz Gábor (2009): Közzszolgáltatások kialakítása és szervezése a kistérségek szintjén- *Századvég Műhelytanulmányok 12. – Századvég Alapítvány, Budapest, 2009.*

Letöltés: <http://www.szazadveg.hu/files/letoltesek/1.pdf>

Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (2007.) Budapest.

Letöltés: http://www.umvp.eu/files/umvp_program_teljes.pdf

www.palocok.com

www.ipoly-taj.hu

Interjúk, beszélgetések:

Balassagyarmat:

Leszák Andrea – BKTT - turisztikai referens

Lajkó Péter – BKTT – jogász

Dr Soltiné Selymes Zsuzsanna – BKTT közoktatási referens

Szegner Sarolta – ITTT

Völgyi Péterné - BTFK

Érsekvadkert:

Kovácsné Nagy Mária – Érsekvadkert - polgármesterasszony

Csabák István – Érsekvadkert Fejlesztéséért Alapítvány

Szügy:

Kiss Angéla – Szügy, vidékfejlesztési menedzser

Urbán Gábor – Szügy, vidékfejlesztési menedzser

Jávor Károly – Szügy, LEADER munkaszervezet vezető

A mellékletek külön dokumentumokban találhatóak.